

auro

BUTLLETÍ DE LA SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (SELAV)

invento

primavera 2025 | número 13

ESTVDIS

EL LLIBRE DE VIATGE COM A EINA DE CONEIXEMENT HISTÒRIC -05-

Joan Gispert

DAMMI LA VERNEDA DE SANT MARTÍ -17-

Jordi Salas

L'ESCOLA CASAS. 75 ANYS D'HISTÒRIA -29-

Mariona Ribalta

DONES DE SANT MARTÍ -35-

Isabel Segura

EL NAIXEMENT DE LES COMISSIONS DE BARRI -41-

Marc Andreu Acebal

GENT VERNEDENCA

UNA VERNEDENCA CONTRA L'ALZHEIMER -49-

TALLER D'HISTÒRIA

EXPOSICIÓ "LA VERNEDA DE SANT MARTÍ FLASHBACK. BREV HISTÒRIA EN IMATGES" -51-

GENT MARTINENCA

JOAN AGUSTÍ, L'ALCALDE FARMACÈUTIC, POPULAR I POLÈMIC -63-

Josep Maria Rovira

PUBLICACIONS

UESMAP. BREV HISTÒRIA DEL CENTRE EXCURSIONISTA -71-

DOLÇA A LA TORRE DE FANG -72-

PERE FALQUÉS. L'ARQUITECTE MUNICIPAL DE LA BARCELONA MODERNISTA -72-

DOCUMENTS

SAN MARTÍN DE PROVENÇALS. OBRADOR DE BARCELONA -73-

PATRIMONI

PASSATGE D'ANTONI GASSOL -77-

EXPOSICIONS

DONES DE PARAULA -78-

EN LÍNIA

LA VEU DEL CARRER -79-

ANTIC MUNICIPI

EL POBLET, UN BARRIO DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS -80-

Josep Collado

ELS SUPERMERCATS DELS ANYS 50 -85-

Daniel Venteo

TEXTS BÀSICS

BURGUESES CONTRA EL MUNICIPALISMO -95-

Francesc Nadal Piqué

LA VERNEDA LLUITADORA

avanç propers sumaris

❖
*La Verneda de Sant Martí,
bombardejada*

❖
❖
*Fabricants a La Verneda
de Sant Martí*

❖
❖
*Història de la Unió
Excursionista Sant Martí
de Provençals (UESMAP)*

❖
❖
*Els arbres de La Verneda
de Sant Martí*

❖
❖
*Masies i fàbriques a La
Verneda de Sant Martí*

❖
❖
*Salut als Barris.
Diagnòstic de
la Verneda i la Pau*

❖
❖
*La Colla del Besòs. Una
experiència de compromís,
il·lusió, reptes i aprenentatge*

❖
❖
*Urbanització Meridiana,
urbanisme del primer
franquisme*

EDITA

SOCIETAT D'ESTVDIS DE
LA VERNEDA DE SANT MARTÍ
(SELAV)

WEB

altzadiako.wordpress.com

CORREU ELECTRÒNIC

lavernedadesantmartiSE@gmail.com

CONSELL EDITORIAL

José-Ángel Borlán; César Aguado;
Ester Riera; Pilar de Diego;
Joan Gispert; Josep Manera;
Josep Maria Sarabia; Maxi Martos;
Jacoba Castillo; Teresa Prats;
Jordi Salas; Antònia Pascual

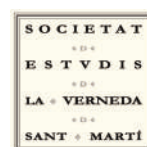
CONTACTE auro invento

auroinvento@hotmail.com

EDICIÓ DIGITAL

auro invento no s'identifica
necessàriament amb les opinions
expressades en els articles publicats
i respecta la llibertat d'expressió dels
qui els escriuen.
La publicació és totalment gratuïta.

ISSN 3081-166X

Inscrita al Registre d'Associacions
amb el número 5.005

Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana

Membre de la Coordinadora de
Centres d'Estudis de Parla Catalana

SOCIETAT d'estudis

LA IMPORTÀNCIA DELS ARXIVS

Des de quan es coneix el terme Provençals? Només cal anar a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i demanar el pergamí de Cancelleria número 44 de Borrell II. Allà apareix, en un document de venda d'una vinya de l'abadessa del monestir de Sant Pere de les Puel·les a una tal Guimarà, la situació de "provincialis", el 13 de març de 989.

El bisbe de Barcelona visita l'església de Sant Martí de Provençals per inspeccionar-la el 1342. Com ho sabem? Només cal anar a l'Arxiu Diocesà de Barcelona i consultar el corresponent llibre de visites pastorals. La fàbrica Can Saladrigas del Poblenou es va tornar a edificar a causa d'un incendi. Segur? A l'Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí hi ha la carta original en què el senyor Saladrigas demana el permís a l'ajuntament de Sant Martí de Provençals, el 24 d'abril de 1883.

La importància dels arxius és cabdal a l'hora de configurar la realitat i de conèixer els seus orígens i la seva història. I encara més important és l'accessibilitat dels arxius quan es mantenen amb diners públics

L'associació veïnal La Verneda Alta té el seu local social al carrer de Camp Arriassa, 99. Des de quan? El van comprar? Per saber-ho hi ha dues opcions: anar als arxius del Departament de Drets Socials i Inclusió o als de la pròpia associació i consultar el document de cessió per part de la Generalitat.

La importància dels arxius és cabdal a l'hora de configurar la realitat i de conèixer els seus orígens i la seva història. I encara més important és l'accessibilitat dels arxius quan es mantenen amb diners públics. Moltes entitats i equipaments infravaloren aquest fet. Per això ens hem de felicitar per la iniciativa dels antics membres de l'Ateneu Llibertari de la Verneda que han ajuntat i classificat la memòria d'una entitat vernedenc que va ser clau pel barri en els anys setanta i vuitanta. Un cop ordenada, l'han dipositat en diverses fundacions i entitats, entre elles la SOCIETAT D'ESTUDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (SELAV).

Entre altres coses, l'enorme quantitat d'informació que contenen els arxius permetrà **auro invento** anar publicant diversos articles sobre aquesta entitat, actualment desconeguda pel veïnat vernedenc que passa davant de l'antiga seu del carrer Julián Besteiro sense reconèixer la seva història.

JORNADES DEL CCEPC

La SELAV és membre de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana (CCEPC), una entitat creada el 1992 i formada per cent trenta-cinc instituts i centres d'estudis. Enguany, els membres barcelonins de la Coordinadora organitzaran una sèrie de xerrades sobre el moviment veïnal a la ciutat. Es desenvoluparan entre el setembre i el desembre. Les entitats del Districte de Sant Martí hem escollit el tema de les Comissions de Barri, l'embrió de les associacions de

veïns. En aquest número d'**auro invento** es pot trobar un article per conèixer el tema.

L'ESTACIÓ I EL NUCLI ANTIC

Una de les grans preocupacions de les entitats vernedencs és la relació final que existirà entre la nova estació ferroviària, el parc de Sant Martí i el nucli antic, amb l'església, la rectoria i les masies. S'ha creat un grup de seguiment de les obres al qual assisteixen associacions veïnals i altres entitats i que es reuneix periòdicament amb els responsables municipals i de l'obra en construcció.

Els darrers plànols que s'han mostrat dibuixen com serà la recuperació de part del parc de Sant Martí i, sobretot, l'accés a l'estació des de la banda del nostre barri. En principi, està contemplat entrar al nivell intermedi pel darrere de la

Imatge virtual de l'entrada a l'estació ferroviària des del parc de Sant Martí

masia Ca l'Arnó (on ara hi ha dues taules de ping-pong). A la dreta, com es pot veure a la imatge, es crearà un talús que separarà visualment l'entrada a l'estació de la zona del nucli antic. Allà s'hi col·locarà un espai de memòria de la vil·la romana que es va trobar el 2011 durant les obres.

TERCER ANIVERSARI DE LA BIBLIOTECA

La Biblioteca Gabriel García Márquez compleix el 28 de maig els seus tres anys de vida. Ha passat, de moment, la curiositat dels barcelonins per visitar "la millor biblioteca del món" i ara pot tirar endavant el seu projecte. Mantenint íntegrament la condició d'aforament ple i amb una nova sala d'estudi, tan reclamada. A ple rendiment els seus clubs de lectura i les activitats lligades al món editorial. No hi ha setmana en què no es presenti un llibre, habitualment d'autoria llatinoamericana, o acudeixi algun personatge del món literari a delectar els seus seguidors. Al juny se celebrarà la tercera edició del festival KM Amèrica, organitzat per Casa Amèrica Catalunya. Aquesta última va tornar a donar fe de la seva capacitat de coordinació en la lectura (in)interrompuda de l'obra *Los detectives salvajes*, de Roberto Bolaño.

ACTIVITATS DE LA SELAV

A l'habitual ronda mensual d'itineraris per conèixer la història del barri, la SELAV ha afegit les visites amb claudres professorals d'escoles vernedenques, amb estudiants de català del Consorci per a la Normalització Lingüística, amb l'Espai Social de la Fundació Catalunya-La Pedrera o amb l'Escola de Salut del CAP Sant Martí de Provençals.

Durant el mes de maig arribarem a la número 100 de les xerrades sobre la història del barri que es fan cada dilluns a la sala d'actes del Centre Cívic Sant Martí. En el primer trimestre d'aquest any hi ha hagut una mitjana de trenta-un assistents, amb un pic de 78 en la dedicada a "La Verneda de Sant Martí literària".

El canal de Youtube de la SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ ha renovat el repertori de vídeos que ofereix amb la nova gravació del "Romanço de Sant Martí de Provençals" feta el proppassat mes de desembre. També es poden trobar fragments de les pel·lícules rodades al barri

Jaume Arnella, en un moment de la gravació del "Romanço"

o documentals sobre el paisatge rural previ a l'arribada dels blocs de pisos.

El Taller d'Història del Barri continua amb el seu incessant treball de recerca i en aquest primer trimestre de l'any ha elaborat tres exposicions: *La Verneda de Sant Martí Flash-back. Breu història en imatges* (exhibida a la sala d'actes del Centre Cívic Sant Martí els mesos de febrer i març); *Grans fotògrafs a La Verneda de Sant Martí* (mes d'abril); i *Masies i fàbriques a La Verneda de Sant Martí* (maig). A més, està centrant l'atenció en l'antic municipi de Sant Martí de Provençals, visitant cadascun dels seus barris actuals.

Casa Amèrica Catalunya va tornar a donar fe de la seva capacitat de coordinació en la lectura (in)interrompuda de l'obra *Los detectives salvajes*, de Roberto Bolaño

UN RIC SUMARI

El 20 d'abril de 1897, el poble de Sant Martí de Provençals, i cinc més del Pla de Barcelona, van ser agregats per decret a la ciutat de Barcelona. A TEXTS BÀSICS, publiquem l'article de Francesc Nadal Piqué "Burgueses contra el municipalismo. La configuración de la Gran Barcelona y las anexiones de municipios (1874-1904)" on s'analitza el fenomen.

De la secció ESTVDIS, destaquem els articles dedicats als llibres de viatge com a font de coneixement històric i el dedicat a l'empresa cervesera SA Damm i la seva relació amb La Verneda de Sant Martí.

En ANTIC MUNICIPI, un fet desconegut pels vernedencs i vernedenques: un dels primers "supermercats" de Barcelona es va establir al carrer de La Selva de Mar. DOCUMENTS ens apropa a una nova guia urbana de Sant Martí de Provençals que es va publicar l'any 1928, just un any abans de celebrar-se l'Exposició Internacional. ❖❖❖

estudis

Joan Gispert i Ricardo

EL LLIBRE DE VIATGE COM A EINA DE CONEIXEMENT HISTÒRIC. SANT MARTÍ DE PROVENÇALS I ELS CURIOSOS IMPERTINENTS DEL SEGLE XVIII

En aquestes pàgines, com ja vam fer en el seu moment amb les visites pastorals (1), volem donar a conèixer un tipus de font moltes vegades injustament menyspreada, el llibre de viatge. Aquests llibres, tot i les mancances que poden arribar a tenir, són molt interessants per saber com era el nostre poble i el seu territori al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII.

Ens centrarem en aquest darrer segle, el XVIII, que és del que en tenim molts més testimonis i els relats són més rics en dades que no pas els de segles anteriors. És, recordem-ho, el segle de la Il·luminació, el de la il·lustració, i això es percep en la manera com els viatgers, sobretot en el darrer terç del segle, expliquen les seves experiències. I tot, amb el seu bagatge polític, intel·lectual i cultural —a vegades religiós—, propi de l'elit, especialment anglosaxona, de l'època.

A aquestes elits pertanyen la majoria d'aquest tipus de viatgers, que acostumen a ser adinerats —nobles, científics il·lustrats, economistes, diplomàtics, clergues, polítics, etc.—, i interessats en conèixer les cultures que els són alienes, per més tard difondre-les a la seva societat amb la publicació dels seus escrits. Aquests relats poden arribar a ser els que crearan els estereotips en la manera que tenim avui dia de veure els altres.

Les societats que gaudeixen d'aquest tipus de literatura, com era el cas de l'anglesa del segle XVIII, tindran, per tant, una imatge estereotipada de les cultures que els han donat a conèixer. Una literatura, per cert, molt més estesa del

que podem arribar a imaginar. Als anglesos d'aquells temps, com avui dia ens passa amb el turisme, que tots volem anar als racons més llunyans i exòtics possible, els agradava molt llegir aquells relats sobre mons i cultures desconegudes, exòtiques per a ells. I els viatgers, entusiastes descriptors del que observaven i assimilaven, els hi donaven l'oportunitat de fer-ho.

També hi ha viatgers que no pertanyen a aquesta elit més o menys il·lustrada. Pensem en els militars, per exemple, que ens han deixat, també per escrit, les seves experiències de l'estada en el nostre municipi. I alguns d'aquests testimoniatges ho són en forma de mapes o de gravats, especialment d'estratègia militar, sobre el terreny. En veurem algun exemple.

Dels militars, en trobarem més casos durant els primers decennis del segle XVIII, amb els setges que va patir la ciutat de Barcelona, mentre que dels il·lustrats o curiosos impertinents, com els han arribat a anomenar, (2) la seva petjada és més important en la segona meitat de segle. Especialment durant els tres darrers decennis quan, amb una millor situació del país pel creixement que hi va haver llarg de tot el segle, aquests viatgers van començar a proliferar.

Els viatgers britànics més reconeguts seran, entre d'altres, Swinburne (3), Townsend (4) i Young (5). Només són uns exemples, però amb tota probabilitat són els més significatius. Evidentment, hi ha viatgers d'altres nacionalitats, sobretot francesos, però hem preferit centrar-nos només en uns quants d'aquests viatgers, els britànics, més els catalans i espanyols més representatius.

La descripció que fa Swinburne de Catalunya és força favorable i, potser, de totes les visions dels viatgers britànics,

Joan Gispert, vernedenc, llicenciat en Història, especialitat en història medieval, i investigador del procés de feudalització de la societat catalana en els segles XI i XII. Pel que fa a La Verneda de Sant Martí i la seva història, està centrant els seus esforços en donar a conèixer nous tipus de fonts per al seu estudi.

Arthur Young

Henry Swinburne

és la més variada, ja que tracta molts temes. Però està molt per sota de la de Young, per exemple, pel que fa a dades econòmiques i científiques. L'obra de Townsend és molt completa, ja que va recórrer tota Espanya, i és dels pocs que pot valorar les diferències entre Catalunya —molt més comercial i dinàmica—, i la resta de regions de la Península Ibèrica. Young és més tècnic, i es centra més en la matèria que ell domina, l'agricultura. La diferència amb els altres autors britànics es que va estar pocs dies a Catalunya —només tres setmanes—, i les seves anotacions són unes pinzellades més ràpides i fresques, potser fins i tot més intel·ligents, que no pas les de Swinburne o Townsend. Aquests detallen més a fons les seves impressions, fent-se potser més difícils de llegir que Young, que compta amb un estil molt més directe.

El més famós de tots els viatgers espanyols ha estat en Francisco de Zamora. Va ser oïdor de la Reial Audiència de Barcelona, ciutat a on va residir des del 1785 fins el 1791. De les seves excursions i viatges per Catalunya surt la seva obra *Diario de los viajes hechos en Cataluña* (6).

El més interessant, però, per a nosaltres és el qüestionari que va confeccionar i que havien de respondre les diferents poblacions del Principat de Catalunya l'any 1789 (7).

Zamora havia pensat de fer un compendi de la història de Catalunya, i amb aquesta finalitat va remetre a tots les poblacions de Catalunya un qüestionari amb cent quaranta-sis preguntes, de les que vint-i-nou eren sobre geografia, cinquanta-una sobre agricultura i història natural, disset sobre indústria, oficis i fàbriques, nou sobre comerç, vint-i-vuit so-

bre política, i dotze sobre temes relacionats amb les lletres i les antiguitats. Eren preguntes difícils de respondre, sobretot pel pobles més petits que, segurament, no tenien gent prou qualificada per a fer-ho correctament. I també, val a dir-ho, era una feina enorme. Moltes respostes, de fet, no tenen massa valor, potser pel que acabem d'explicar, però n'hi ha de força interessants i molt detallades. Al final de l'article,

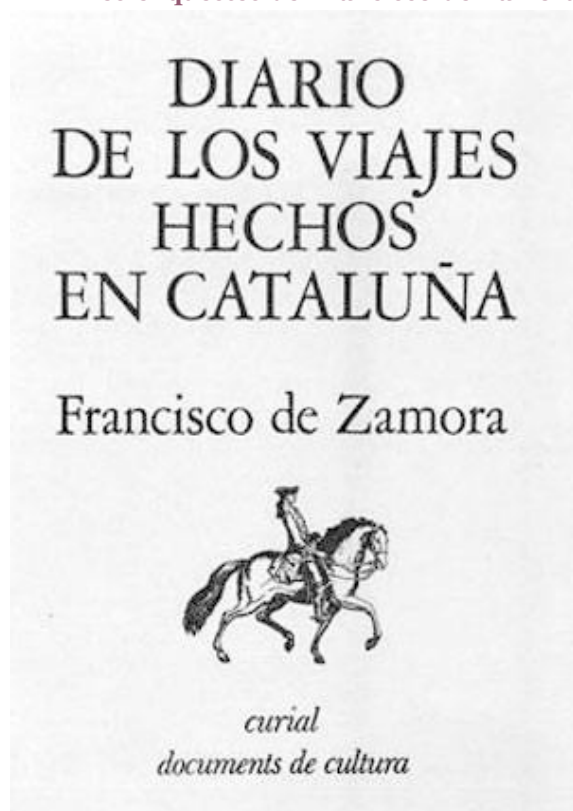
El més famós de tots els viatgers espanyols ha estat en Francisco de Zamora. Va ser oïdor de la Reial Audiència de Barcelona, ciutat a on va residir des del 1785 fins el 1791

en l'apartat de *Documents*, transcrivim la resposta que va donar la nostra població al qüestionari de Francisco de Zamora.

Dels catalans, el primer viatger de renom serà Rafael d'Amat i Cortada, el Baró de Maldà, autor de l'obra *Galaix de sastre*, que si bé no és un llibre de viatges —és un dietari escrit des de l'any 1769 i fins el 1819—, ens ofereix una ingent informació sobre la ciutat de Barcelona (8). En el dietari barceloní hem de poder trobar dades, potser menors, sobre Sant Martí de Provençals.

El *Galaix de sastre* no només conté el dietari que relata el dia a dia de la ciutat de Barcelona. A banda d'escrits força

Les enquestes de Francisco de Zamora

heterogenis, destaca la sèrie dedicada a explicar les excursions efectuades a les seves possessions i a diferents viles de Catalunya, a on descriu, amb detall, les festes majors. Aquí ja trobaríem al Baró de Maldà més viatger i compromès amb el territori del seu país. A la sèrie sobre viles i ciutats de Catalunya, ens informa breument sobre Sant Martí de Provençals.

Un altre viatger a tenir en compte és el castellonenc Antonio Ponz, que va escriure l'obra *Viage de España* (9). En aquesta obra, en el volum XIV, fa una extensa descripció de les ciutats i llocs de Catalunya, especialment de Barcelona, encara que, dissortadament, no sembla mencionar res destacable sobre Sant Martí, tret de que la indústria d'Indianes estava agafant molta empenta a Barcelona. I ja sabem que aquestes indústries es trobaven radicates, majoritàriament, al nostre municipi.

L'obra de Ponz és remarcable, també, perquè el gran historiador i hispanista Pierre Vilar la va fer servir en profunditat, juntament amb les obres de Zamora i de Young, a l'hora d'elaborar la primera gran tesi sobre Catalunya a l'època moderna, *Catalunya dins l'Espanya moderna* (10). Vilar considerava que l'obra d'aquests tres viatgers estava per sobre de la resta d'aportacions que es van fer del territori català al llarg del segle XVIII.

Ramon Boixareu, en el pròleg del *Viatge a Catalunya* de Young, destaca que el *Diario* de Zamora es complementa molt bé amb l'obra de Young (11). I és cert que a les explicacions més descriptives de Zamora hi podem afegir —sobreposar— les dades més tècniques aportades per Young.

Joseph Townsend

Però bé, en aquestes pàgines no parlarem estrictament sobre la història de Sant Martí de Provençals a l'edat moderna, no és l'objecte d'aquest anàlisi. Però sí parlarem de com ens hi podem acostar. I aquest apropament a la història de l'edat moderna de Sant Martí de Provençals serà amb la lectura d'aquests llibres de viatges, que n'hi han, i molts, i que relaten el pas d'aquests viatgers per les nostres terres i com ens veieren.

Dels catalans, el primer viatger de renom serà Rafael d'Amat i Cortada, el Baró de Maldà, autor de l'obra *Calaix de sastre*

Es parlarà de geografia i d'història, però hem d'entendre aquestes disciplines en un àmbit molt extens, des de la geografia física —el paisatge—, la geografia humana —el poblament—, així com també de l'economia i de la història com les entenem avui dia.

Molta de la bibliografia emprada es pot consultar en línia. Imagineu-vos, per tant, la quantitat de pàgines que s'han escrit sobre llibres de viatgers! I això només pel que fa a Barcelona, Catalunya i la resta de l'estat espanyol. I algunes de les fonts, gràcies a la tasca de les biblioteques i dels arxius públics, poden consultar-se, a dia d'avui, a la xarxa. Però hem de fer cas, encara avui, al que deia la geògrafa Montserrat Galera als anys vuitanta: «*Són molts els manuscrits d'aquest tipus que estan custodiats a les seccions de manuscrits de totes les grans biblioteques i arxius, i que*

Gravat on es pot veure Sant Martí de Provençals (AHCB, 1716)

en la gran majoria de casos han quedat inèdits» (12). Per sort podem consultar moltes obres en línia, però en queden moltes de les que, encara avui dia, no en tenim coneixement.

Per començar seria molt interessant que doneu un cop d'ull a una guia de recursos que ha elaborat la Biblioteca Nacional de España, amb el títol *Libros de viaje y viajeros. Guía de recursos bibliográficos*. Hi trobareu reproduccions digitals de primeres edicions de llibres de viatges dels segles XVI al XIX, tant de viatgers espanyols com d'estrangers. També hi trobareu un reguitzell d'articles, comentaris a diverses obres del seu fons, així com una àmplia bibliografia i un extens repertori de pàgines web dedicades als llibres de viatges i als viatgers. Tot plegat, en l'àmbit del territori espanyol (13).

Només una pinzellada fora del que és el món dels llibres, però que hi va de la mà. Podem complementar l'anàlisi d'aquests llibres de viatge amb, per exemple, els gravats i la cartografia, civil i militar, de l'època. Per a això, hauríem de donar una ullada al fons de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB) (14).

Aquest gravat de 1716 que reproduïm, exemple del que podem trobar-nos a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, és interessant per conèixer com era el paisatge de Sant Martí de Provençals en el primer quart del segle XVIII (15). No us sembla una fotografia aèria? Aquest no és el lloc, ara, per a comentar a fons aquest gravat, però valdria la pena fer-ho en un altre espai i moment.

Però bé, tornem als viatges, que són el nostre objecte d'anàlisi en aquestes pàgines.

Els viatges són inherents a la condició humana i la literatura ens ha donat molts exemples d'aquesta activitat. Només cal llegir la Bíblia, a on en el segon llibre es narra, per exemple, l'èxode dels jueus d'Egipte, que escapen de la seva esclavitud. De la Grècia clàssica citem un parell d'exemples,

paradigmàtics de la literatura de viatges: un seria l'obra d'Heròdot, historiador i geògraf; i l'altre, déu n'hi do, seria l'Ulisses de l'*Odissea* d'Homer. A la Roma antiga trobem, per exemple, l'*Eneida* de Virgili, que copia l'estructura homèrica, o les obres dels historiadors Tit Livi i Cató el Vell.

Més tard, ja en plena edat mitjana, com no recordar els viatges de Marco Polo, que va narrar les seves experiències fins arribar a la Xina i per la Ruta de la Seda.

A nivell espanyol, una pregunta ens ve al cap. Podem considerar un viatge el *Cantar del Mio Cid*? Probablement sí,

En l'àmbit del Nou Món americà, destacaríem, entre d'altres i només citant els més famosos, els diaris de Cristóbal Colón o les obres de Fra Bartolomé de las Casas

ja que se'ns explica el seu desterrament, el seu pas per la zona dels regnes de taifes, la conquesta de València, etc. Avui dia, els aficionats als viatges temàtics podem fer el *Camino del Cid* pels llocs on va transcórrer l'obra (16).

En l'àmbit del Nou Món americà, destacaríem, entre d'altres i només citant els més famosos, els diaris de Cristóbal Colón o les obres de Fra Bartolomé de las Casas.

Més recent, per no allargar-nos indefinidament, és l'obra de Jules Verne, amb els seus fantàstics viatges que eren, i ho continuen sent encara, ciència ficció de la bona en ple segle XIX: la volta al món en vuitanta dies, el viatge al centre de la terra, els viatges submarins, o el viatge que va mirar de portar els seus personatges a la Lluna.

Depenent dels gustos literaris de cadascun de nosal-

tres la llista de novel·les on es narren viatges pot variar fins a l'infinit. Però totes tenen un tret en comú, que és l'ansia de coneixement i d'aventura que tenim els homes i les dones. Persones que, si no poden fer-los, imaginin aquests viatges. I, sempre, els que viatgen, d'una manera o una altra, ho expliquen als demés que, al seu torn, volen saber com són aquests mons i aquestes cultures desconegudes. Els viatges, reals o imaginaris, són una vàlvula d'escapament del dia a dia de les persones. I ho són en totes les cultures. Però bé, això, encara que molt interessant i que dona per a un bon debat, també s'escapa del nostre àmbit d'anàlisi.

Avui dia ens trobem amb escriptors de literatura de viatges de gran vàlua, com són els casos de Bruce Chatwin o Paul Theroux. I en l'àmbit català no podem oblidar a Josep Maria Espinàs i els seus meravellosos llibres de viatges per diferents indrets, ciutats, i comarques del país. Hi ha d'altres casos d'escriptors de llibres de viatges que són reporters—periodistes i no literats—, com, per exemple, Ryszard Kapuscinski o el català Xavier Moret. I, és clar, també trobem grans figures de la literatura que en un moment donat han escrit obres d'aquesta temàtica (Flaubert, Omar Pamuk, Julio Camba, Javier Reverte, Goytisolo, Quim Monzó, i un llarguíssim etcètera).

Però l'interès que tenim pels viatges i per viatjar va, avui dia, molt més enllà de la literatura. Només cal anar a un quiosc de premsa i enumerar les revistes que tracten exclusivament sobre viatges. Ens hi podem trobar, entre d'altres: *Viajar*, *Traveler*, *National Geographic* i, en català, per exemple, *Descobrir*. No és símptoma d'un clar interès de la població actual pels viatges?

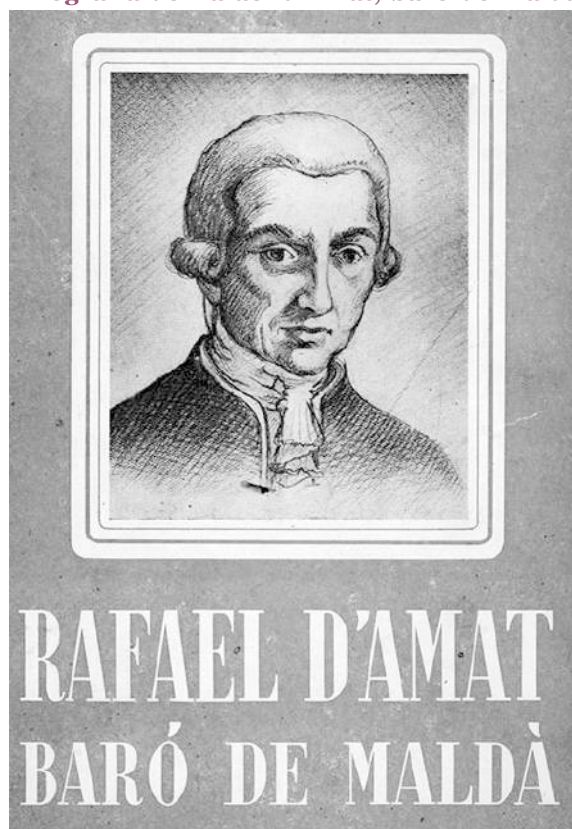
Viatjar i narrar les experiències que s'han tingut sembla una necessitat per als homes i les dones. Llegir-les, també. I si per als d'avui dia és evident, també ho va ser per als d'èpoques passades.

Un exemple literari que ens podia haver tocat de refiló és el viatge que va fer el Quixot a Barcelona, a on a la platja del costat del Portal del Mar l'il·lustre cavaller va haver de lluitar contra el cavaller de la Blanca Lluna. Us imagineu al Quixot, armat i a cavall, passejant per les platges del litoral de Sant Martí de Provençals, avui dia el Poblenou, o vorejant els aiguamolls de la Llacuna i del Taulat?

«Y una mañana, saliendo don Quijote a pasearse por la playa armado de todas sus armas, porque, como muchas veces decía, ellas eran sus arreos, y su descanso el pelear, y no se hallaba sin ellas un punto, vio venir hacia él un caballero, armado asimismo de punta en blanco, que en el escudo traía pintada una luna resplandeciente (...)» (17).

Evidentment no és aquesta la literatura que hem d'analitzar en aquest estudi sobre els llibres de viatges i els viatgers del segle XVIII, però al mirar de recordar viatgers

Biografia de Rafael d'Amat, baró de Maldà

il·lustres que pogueren haver visitat el nostre poble, ben aviat ens va venir al cap el personatge de Cervantes, el qual, recordem, sí que va visitar Barcelona. Cervantes va estar a Barcelona l'any 1610 i va residir uns mesos en una casa que estaria en el que avui és el Passeig de Colom.

Què entenem per llibre de viatge? És la interpretació que fa el viatger del lloc que visita i, amb la seva publicació, difon aquesta experiència. Normalment, aquest tipus de viatgers preparen prèviament el viatge i coneixen el lloc on pensen anar: els espais, la llengua, els costums. Han llegit obres d'altres escriptors que ho han visitat abans que ells, i hi intenten donar un nou enfoc. Com ens explica l'historiador empordanès Manolo Moreno sobre aquests escriptors:

«Normalment el relat el realitza el mateix viatger, elaborant-lo a partir d'una sèrie de notes agafades durant el trajecte, en les quals recull les seves impressions directes i dades ofertes per persones de cert prestigi en el municipi del qual es tracta. També s'ajuda amb altres llibres de viatges anteriors al seu, geografies i històries consultades abans, durant i després del viatge» (18).

Hi ha una cosa clara, els viatgers no visiten Sant Martí de Provençals, i no hi acostumen a parar estant ja tan a prop de Barcelona. Som, en aquest sentit, terra de pas. Això no vol dir que alguns d'ells no descriguin en algunes ocasions l'entorn de la ciutat, i aquí sí que hi entraria la visió que tenien del nostre territori. Si per a moltes poblacions prou importants les referències en aquests llibres són minses,

Antonio Ponz

imagineu-vos per a Sant Martí de Provençals. Però alguna cosa hi han deixat escrita i ara mirarem de trobar la manera d'esbrinar-ho.

Que hauríem de fer? Doncs consultar totes les obres de viatgers que passen un o més dies a Barcelona i recopilar tot el que comenten quan entren o surten de la ciutat des del costat del nostre municipi. Una altra idea que se'ns acut seria cercar els relats de militars que haguessin participat d'una manera o una altra en els diferents setges que ha patit la ciutat i que estigueren instal·lats amb la seva companyia o batalló a les terres que pertanyien a Sant Martí de Provençals. Potser algun d'aquests militars ha deixat rastre escrit del seu pas per Sant Martí de Provençals. Perquè no?

Hem de ser conscients d'una cosa, però. Serà difícil trobar informació precisa sobre el nostre poble. El que trobarem, i intentarem de donar-ne algun exemple, seran impressions de com eren els camps del voltant de la ciutat, si estaven conreats o no, com era la vegetació i com eren els camins i les cases, però el viatger estranger mai no acostuma a dir que es troba a Sant Martí de Provençals. Però, afortunadament i per altra banda, molts dels viatgers il·lustrats aporten dades científiques sobre la riquesa del sòl, sobre les indústries, el comerç, la població, etc.

Pensem que ja podria existir l'hostal, proper al nucli que avui dia anomenem antic. Però estem només a mitja hora de Barcelona. Pararia alguna diligència que hi arribés al tard i els viatgers preferissin arribar a Barcelona l'endemà al matí, després d'haver esmorzat? No és agosarat pensar-ho, però se'ns fa difícil de visualitzar-ho si no era que se'ls havia fet molt tard o bé havien de canviar els animals de tir, o qualsevol incidència d'aquest tipus. Referències, de moment, no les hem trobades.

I els camins? Els camins de Catalunya, des de la frontera i abans d'arribar al Pla de Barcelona creuant el Besòs, estan en mal estat i són perillosos per la presència de bandolers. Els hostals i les fondes no semblen tampoc acomplir amb els mínims que demanaven aquest tipus de viatgers adinerats. Els camins del Pla, els de Sant Martí en aquest cas, no sembla que estiguin en millors condicions segons que testimonien alguns dels viatgers estrangers que ens visiten (19). En quant a l'hostalatge, sembla que a Barcelona ciutat les condicions de les fondes milloren molt i es pot fer un bon descans (20).

I les terres? D'això sí en tenim testimoni i força favorable, si em permeteu expressar-ho d'aquesta manera. L'agrarista Young va quedar impressionat pels conreus del Pla i pels alts rendiments de les terres.

En l'obra que va editar la Comissió de l'Arxiu Històric de Sant Martí de Provençals l'any 1982 *Apunts per a la història de Sant Martí de Provençals*, Manuel Arranz, en el capítol o

apartat titulat *Les transformacions del segle XVIII*, fa un molt bon resum del que va descriure l'agrarista i viatger Arthur Young l'any 1787 en veure les terres conreades de Sant Martí (21):

Anant de Barcelona a Mataró pel camí ral paral·lel a la costa, i al cap d'una estona de deixar enrere el Portal Nou barceloní (...) Young es troba «al bell mig d'una campanya regada i admirable», on «els conreus són a tocar, indefinidament, i són objecte d'una gran cura». La terra no para mai de produir, no hi ha guarets, i, ben al contrari, encara no s'ha tret una collita que ja comencen els preparatius de la següent. Els conreus i mètodes tradicionals (...) han cedit el seu lloc als nous mètodes i als nous conreus —la rotació triennal o quadriennal—, que inclou cereals, farratges, cànem i lleguminoses. Per tal de confirmar l'alt nivell de l'agricultura d'aquests indrets, Young compara els rendiments dels camps d'alfals de Sant Martí amb els dels millors sembrats d'alfals d'Anglaterra (...), i conclou que la producció de les terres regades de Sant Martí i de la resta del Pla de Barcelona és superior en quantitat i fins i tot en qualitat. (22)

Després, Arranz analitza les aportacions de l'explicació del Baró de Maldà i, comparant la seva descripció amb la de Young, arriba a la conclusió que el paisatge de Sant Martí de Provençals havia canviat molt des de començaments del segle XVIII. La naturalesa va contribuir a aquesta transformació, especialment per l'acció de l'aigua i la seva canalització, però com diu el mateix Arranz: «Però, amb tot, el principal paper en la modificació del paisatge de Sant Martí va correspondre a l'home, als homes». (23)

Sortida a Mataró (Francisco de Zamora)

DOCUMENTS

Com exemple del que podem trobar en aquest tipus de font aportem uns quants fragments d'obres que ens expliquen com veieren aquests personatges el municipi de Sant Martí de Provençals, o bé una barriada del mateix, com és, per exemple, el Clot.

De Francisco de Zamora transcrivim tres textos, un parell de fragments del seu diari de viatges a través de Catalunya, i el tercer serà la resposta que va donar Sant Martí al qüestionari que va trametre a totes les poblacions de Catalunya per conèixer la seva història i trets principals.

Del Baró de Maldà, un fragment del seu dietari on ens explica les excursions fetes a diferents ciutats i viles de Catalunya, concretament el que fa referència a Sant Martí de Provençals.

Per acabar, transcrivim un fragment del llibre de l'Arthur Young sobre la seva estada al nostre país i, lògicament, serà el que fa referència al Pla de Barcelona i a les terres agrícoles de Sant Martí de Provençals.

Amb aquestes pinzellades us volem donar a conèixer aquest tipus de font. Esperem que algun de vosaltres, lectors, s'animi a fer-ne un buidatge exhaustiu i ens acabi donant una visió molt més encertada de com era Sant Martí de Provençals en aquells temps.

Pel que fa a Francisco de Zamora, presentem l'inici de l'excursió que va realitzar a Mataró el 27 de desembre de 1786 (24). Surt de Barcelona per la Porta Nova i travessa tot el nostre municipi. Observeu com descriu el camí fins a creuar el riu Besòs:

Quarta salida dia 27 de Diciembre de 1786

Salimos de Barcelona para hir a la ciudad de Mataró tomando el camino que se está construyendo desde la Puerta Nueva de Barcelona acia Francia, pasando por dicha Ciudad de Mataró. El trozo que hay hecho de este camino hasta cerca del rio Besos es bastante solido, pero tiene de malo que formando una labrada en medio de un terreno baxo como es por el que pasa, causa la inundación que padecen las tierras de la yzquierda, pero haciendo a menudo alcantarillas para dar paso a las aguas, podria remediarse este daño que es de mucha consideración porque se riega las muchas huertas que hay en este espacio, con el agua de la Acequia.

Este trozo de camino hasta el Besós es una de las salidas más hermosas y divertidas de Barcelona, pues además de hallarse plantadas sus orillas de buenos Álamos blancos, y sus terrenos inmediatos bien cultivados estan también sobre sus orillas, una gran porción de Prados de las fábricas de Yndianas que lo hermosean mucho, debe no notarse que los prados más inmediatos al camino riegan en el verano //

grandes trozos de él para que no les baya el polvo a las piezas de hierro con lo qual dan nuevo mérito a este paseo.

El Rio Besós se pasa a Bado, pero hay la fortuna que la mayor parte del año no trae agua, pero sus abenidas son tan crecidas como perjudiciales, cortando muy a menudo el paso. Por lo tanto se hace muy indispensable un puente (...).

També presentem la segona sortida, que va fer a Sant Cugat del Vallès el dia 14 de maig de 1785 (25). Com al sortir de Barcelona van agafar el camí de Sant Andreu per anar cap a Sant Cugat, ens explica que segueixen la Sèquia Comtal. Detalla com era i com s'estava formant el barri del Clot.

Segunda salida dia 14 de Mayo de 1785

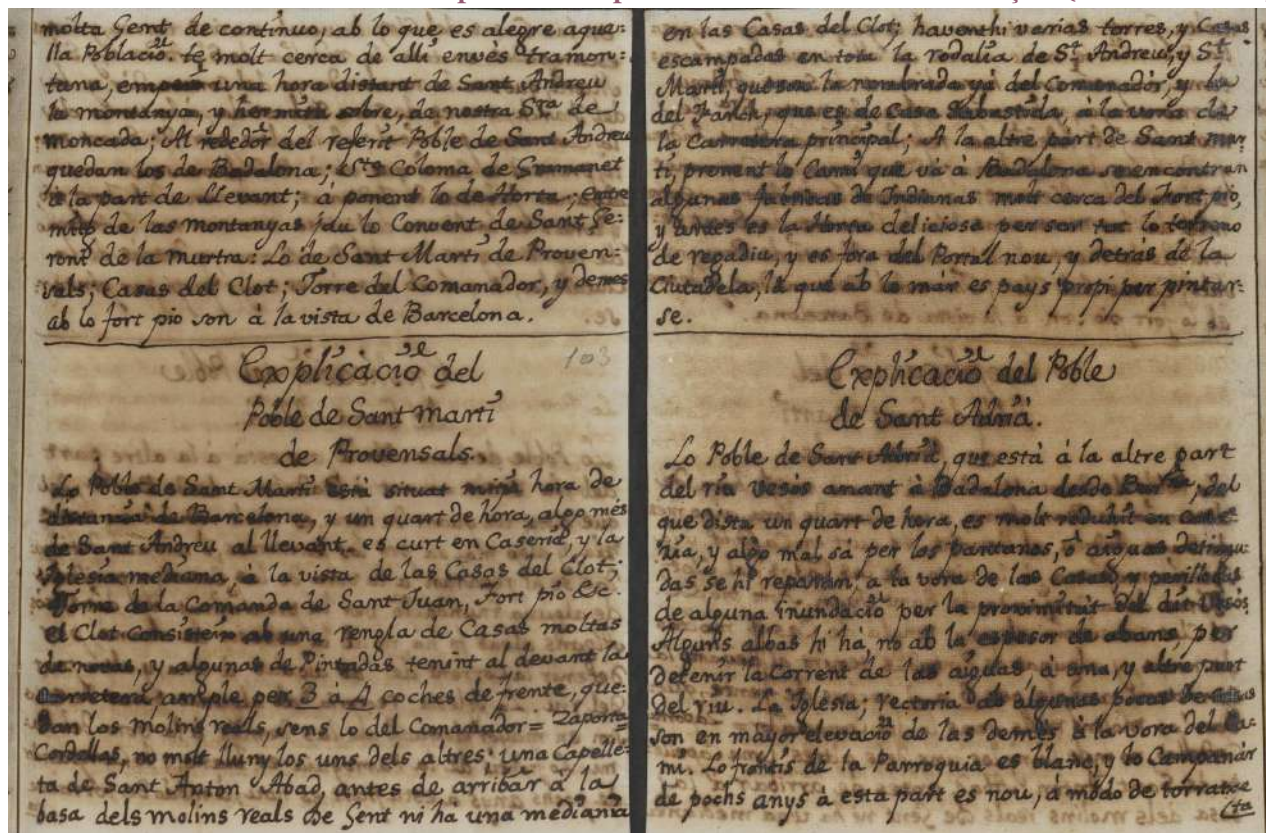
Continuando nuestras salidas aprovechamos la oportunidad de hir a San Cugat del Vallés con el Presidente de la Congregación Benedictina, y Don Pedro Gómez en cuya compañía salimos de Barcelona en un coche, tomando el camino de San Andrés de Palomar hasta cuyo pueblo ay una hora y es bastante buen camino: es muy divertido este trecho por que casi todo el pasa por medio del terreno que se riega con la Acequia Condal, y está muy bien cultivado con variedad de frutos. Se pasa por el Clot que es una lexa de casas que se aumentan cada dia y es barrio de San Martín de Probensals. Todas estas casas se han hecho de pocos años a esta parte, pues hasta el año de 1730 solo havia algunos almenares y asi hera conocido este terreno por el Clot de la mel (...).

Pel que fa al Baró de Maldà, transcrivim la descripció —explicació diu ell— de Sant Martí de Provençals, que relata a Calaix de Sastre. Descripcions de viles i ciutats de Catalunya (1770, 1779). (26)

Explicació del Poble de Sant Martí de Provencals

Lo Poble de Sant Martí està situat mitja hora de distancia de Barcelona, y un quart de hora, algo més de Sant Andreu al llevant. Es curt en caseria, y la Iglesia mediana, a

Explicació del poble de Sant Martí de Provençals (Baró de Maldà)

la vista de las casas del Clot; Torre de la Comanda de Sant Juan, Fort pio, etc. El Clot consisteix ab una rengla de casas moltes de noves, y algunes de pintades tenint al devant la carretera ample per 3 o 4 coches de frente, que son los molins reals, sens lo del comanador Laporta Cordellas, no molt lluny los uns dels altres; una capelleta de Sant Anton Abad antes de arribar a la basa dels molins reals de gent ni ha una mediania en las casas del Clot; havent varias torres y casas escampades en tota la rodalia de Sant Andreu y Sant Martí, que son la nombrada ya del Comanador y la del Fanch, que es de casa Sabastida a la vora de la carretera principal; A la altre part de Sant Martí, prenent lo camí que va a Badalona se encuentran algunes fábricas de Indianas molt cerca del Fort pio, y antes es la Horta deliciosa per ser tot lo terreno de regadiu, y es fora del Portal Nou, y detrás de la Ciudadela, la que ab lo mar es pays propi per pintarse.

Ara presentem la transcripció de la resposta al qüestionari de Francisco de Zamora feta pel representant de Sant Martí de Provençals, que és la única de tots els pobles del Pla de Barcelona que està redactada en català. No segueix el qüestionari, com si fan d'altres administradors depoblacions del Pla —ens explica el perquè—, i el que fa és una descripció de Sant Martí. (27)

Com aclareix Burgueño en la seva presentació al qüestionari, «Les altres dues respostes anònimes corresponen

a Sant Martí de Provençals i a Sarrià; és clar, però, que els respectius autors d'ambdues ocupaven posicions oposades en l'escala social: el de Sant Martí probablement era pagès i és l'únic que redacta la seva resposta en català; el de Sarrià més aviat seria un ric propietari». (28)

San Martí de Probensals

(Lo) que se demana del poble de San Martí de Provençals, per escrits no-s pot saver res perquè en lo últim siti que se comensà lo any 1713 y se acabà en lo any 1714 y agé una crema que no-s troven escriptures antigues. Sols puch dir que se anomena poble o lloch perquè sempre lo he hoït anomenar com a tal, y no conexem ni he oït a dir se aje conegut senyor (dominical?) seno el rei, que Déu guardi. La Real Hodiènsia posa lo Ajuntamen de batlle y regidors y demés. És del coregimen y bisbat de Barselone. Lo que sempre he oït a dir (de m)os pares y altres persones antigàs, que vingueren uns pescadors de las Provensas, y construïren algunes casetes o barracas, y axí mateix una capella o horatori, y prengueren per patró san Martí, y com eren de la Provensas li'n quedà al nom de Provençals.

Dit poble afronte a llavan am lo mar, a mitg dia am lo territori de Barselone, a ponen ab San Genís de Horte y part am San Andreu de Palomà, a tramuntana part am lo dit San Andreu y part am San Adrià de Basòs. Per la part de llavan hi ha un gran arenal del mar, en lo qua(l) s'i enquantre u(n)a

casa gran que se anomena Llatzaret, la qual se reputa per los senyors del il·lustre Ajuntamen a on se fan las qurantenen en tems de contagi. Y serque d'ella un gran sementiri, y és fet dit samentiri de la part de poch tems per posar los ossos que treuen quan se lenpien las sepultures de la siutat. Tanvé hi a algunes barracas de pescadors, y altre pobre gen que és, y de la part de mols anys an astat sempre cau de tota confusió, axí per la justícia com per la parròquia, perquè los més són jen sensat amor de Déu ni de la justícia. Arriben dites barracas serca al baluard de San Carlos, a ont el poble arriba a las muralles de dit baluard y las asplanadas de la Real Siutadela, a on assisteix la justícia del poble, y axí mateix los sacramens de dita parròquia.

Después se segueix un gran juncà, que serveix per pasturar lo bastià en dit juncà o arenal. Y ha tres astanys, lo un se anomena la Llacuna, a on desguassen las ayguas de una partida de terreno que se anomena Taulat, a on hi a construïdes unes 25 fàbricas o més de indianes, que totes las ayguas desguassen en dita Llacuna. Los altres dos se anomenen lo un de mas Comas, y lo altre del senyor Compte de Llar; en los y desguase la riere de Horte, y dite riere causa grans perjudis en dit poble per los grans estragos que ocasiona, axí en las terres com en las casas, que an arribat a tan que fins en la isglésia an arribat entrar las ayguas de la sobre dite.

Después se segeix la carretera de Franse per la part de la marina. Després se trova una fortalesa fere en al tems del senyor rey Felip Quint, que al sel descansi, y se anumene Fuerte Pío. Dita fortalesa estpa construïda a la vora de la carretera de Fransa que passe per la part de dal. En dita carretera, que travesa tot lo poble com tanvé la marina, s'i troven unes casas juntes am una capellea modo de sufragània del poble, y se anomena al Clot de la Mel.

Després se trova una síquia de aygua que és lo que va a la siutat, y se anomena al Rech Real y Condal. En dit Rech hi a quatre molins, dos grans y 2 sichs; estos se anomenen Molins Reals. En dita assèqua ay a un conduptu que va a un molinet que se anomena molí d'en Carvonell, és de particular. De dit rech se regan moltes terres. Lo demás són terres totes del saquà.

Per la àrt de ponen lo seneix una montana que se anomena lo turó de la Rubira; està plantada de vinya casi tota. En dita montana hi ha molta pedre blave de aquelle que apareix o és pedre mabre, que fa perfils de diferens colors.

És dit poble conpost més de casas de cam(p) que de onides, y tanvé de la part de alguns anys (bis) s'i és plantada una fàbrica de aram que va molí de sanch; en dita fàbrica lo aram lo conponen. En la part de tramuntana y serque al terme de San Adrià, y ha un mulí, tanvé de farina, que se anomena mulí de la Verneda; és de particular y trau l'aygua del riu Basòs.

(Al mateix full hi ha un canvi de mà, i el text segueix en castellà.)

Se riega con la Acequia Condal, desde ella a la mar. Los frutos principales: trigo, cáñamo y legumbres y berduras de todos géneros y en abundancia. Las tierras húmedas de la partida del Taular las desaguan de la humedad con acequias.

La Iglesia aseada, assistida de sus parroquianos y rica la fábrica. Ai muchas tierras que no pagant diezmo. Ai muchas casas de campo de recreo que pertenecen a los becinos de Barcelona, en que ay muchas frutas y tiene algunas minas de agua. El todo del termino llano y por él esparcidas las casas.

Después se segueix un gran juncà, que serveix per pasturar lo bastià en dit juncà o arenal. Y ha tres astanys, lo un se anomena la Llacuna, a on desguassen las ayguas de una partida de terreno que se anomena Taulat, a on hi a construïdes unes 25 fàbricas o més de indianes, que totes las ayguas desguassen en dita Llacuna. Los altres dos se anomenen lo un de mas Comas, y lo altre del senyor Compte de Llar; en los y desguase la riere de Horte

El Clot de la Mel es una calle a un lado y otro del camino que ba a Francia y el interior de Cataluña. Crece mucho. Se fabrica de continuo.

Per acabar amb aquests exemples de documents, un fragment de l'obra d'Arthur Young. Hem comentat anteriorment alguna cosa sobre Young quan hem explicat el resum que de la seva obra va fer en Manuel Arranz, però pensem que val la pena llegir directament els seus escrits i veure quina era la seva visió del nostre poble.

Transcrivim el text de l'edició catalana de Ramon Boixareu per tal de fer-ho entenedor als que ens costa de llegir en anglès. (29)

Dia 18.— A la sortida de la ciutat ens tornen a escorcollar, cosa que ens sembla tan inútil com vexatòria. De cop ens vam trobar al bell mig d'una campanya regada i tan admirable, que és, sospito, la que haurà valgut a la província la gran reputació que té. Els conreus són a tocar, indefinidament, i són objecte d'una gran cura. Ni rastre de guarets; al contrari: encara no s'ha tret una collita que ja en comença una de nova. Molts alfals, del qual fan quatre, cinc, sis i set dallades cada any; tot sembrat a eixam i molt gras i bo, dallat a 2 ½ o 3 peus d'alçària. El reguen cada vuit dies. Vam trobar moltes mules que n'anaven carregades; cada càrrega pes 45 lliures o 4 quintars, i val 4 pessetes, és a dir, prop de 4 xilings les 500 lliures, no serà difícil de calcular el rendiment per acre. Rot el terreny que vaig veure aquí donava almenys deu tones per acre, i encara molt més. Posem cinc dallades o 50 tones per acre, a 16 s. la tona, i farà 40 lliures esterlines per acre. Faig remarcar que la dallada que vam veure era la tercera, potser la quarta, i que la primera i la segona són, probablement, més bones. No és exagerat, doncs, de parlar de cinc dallades, com ho he fet abans. No vull dir que l'alfals rendeixi sempre això, car estic només parlant del que he vist. També cal tenir en compte que possiblement un terç, o un quart, del valor ha d'ésser deduït per a pagar el transport fins a Barcelona. Aquesta és la part més difícil del càlcul, car depèn dels viatges que la mula faci cada dia, la qual cosa depèn també del fet que el producte es vengui o no es vengui de seguida, i d'altres circumstàncies. El benefici, sigui com sigui, és extraordinari. Tot l'alfals que he vist en altres parts és no res comparat al que obtenen en aquests regadius. Els millors sembrats d'alfals que he conegut a Anglaterra són afilerats, però hi ha una il·lusió òptica en aquests tipus de sembrats, deguda a l'espai entre les fileres; semblen espessos i, de fet, són clars. Si s'ha sembrat a eixam, per contra, no hi ha engany, i aquests immensos camps, en els quals la dalla avança tan peniblement, produeixen més en una dallada que produirien tres en un camp sembrat de l'altra manera; i encara hi ha l'avantatge que l'alfals és aquí més fi i més tou.

El cànem és la principal collita en tots aquests regadius; té 7 peus d'alçària i és molt bo; hi ha camps dels quals ja l'han tret. Em sap greu de veure que la part regada de la zona no té més d'una milla d'amplada. La figuera índia, que aquí en diuen (del fruit) "figua de maura" (figa de moro), arriba a tenir 6 o 7 peus d'alçària, amb branques nombroses i entregirades en tots sentits; les de baix són grosses com la cuixa d'un home normal. És molt freqüent de veure-les, igual que els àloes, en fileres divisòries de les propietats. Cada hort té una petita casa amb un dipòsit per a l'aigua, que emplen gairebé sempre per mitjà d'una roda hidràulica, amb pots al voltant del cercle. Els horts que hi ha entre Barcelona i el fort,

i àdhuc dins les muralles, són regats de la mateixa manera; l'aigua surt cap als petits recs, de la forma que ja vaig descriure. Els horts són plens de vegetació i molt ben conreats. Els de dins i els de prop de la ciutat, amb molts morers. Però a la zona de la qual ara parlava no hi ha, entremig del cànem o de l'alfals, ni ceps, ni oliveres, ni morers. Aquesta terra de rec és generalment de propietaris que viuen a Barcelona, que la lloguen a 30 o 40 lliures el jornal.

Aquest pla, en la seva part més ampla, té tres milles. Aquí l'arrenden a 34 lliures espanyoles l'any, per jornal, que val entre 600 i 1.000 lliures, les quals equivalen a 54 sous (1.000 lliures espanyoles fan 2.700 lliures franceses). Prenent la mitjana, 800, i calculant la lliura francesa a 10 ½, tindriem que el preu d'un jornal és 90 ll. 2 s. 6 d., i la seva renda 4ll. La renda bruta de la terra, doncs, és gairebé del 4,5 per cent; però si aquesta és o no és la renda neta (car el pagès paga tots els tributs i les petites reparacions de la casa, etc.), o si hi ha deduccions per altres conceptes, són qüestions que vaig tenir presents, però que no vaig poder resoldre. Una mostra de la ràpida successió de collites és que, mentre encara tenen garbes apilades a les vores d'alguns trossos, la terra ja és llaurada i sembrada de mill, que ja té un pam d'alçada.

Seguim endavant. El preu d'arrendament de la terra de rec és de 24-40 lliures espanyoles. La de secà, 15. L'aigua, doncs, aquí, duplica la renda, i en altres llocs hem vist que la diferència és encara més gran. Sembren fesols després del cànem, que precedeix al blat (...).

NOTES

(1) GISPert, Joan, "La visita pastoral com a eina de coneixement històric. Les Visites Pastorals a Sant Martí de Provençals", a *Auro Invento*, núm. 1, març de 2021. Pàgs. 5-12.

<https://altzadiako.wordpress.com/wp-content/uploads/2023/12/01-auro-invento-2103-098.pdf>

(2) Manera d'anomenar els il·lustrats anglesos que viatjaren a Catalunya en la segona meitat del segle XVIII, per la seva manera d'observar, preguntar i explicar les coses que veien. Vegeu ROBERTSON, Ian, *Los curiosos impertinentes. Viajeros ingleses por España desde la accesión de Carlos III hasta 1855*. Barcelona, El Serbal, 1988.

(3) SWINBURNE, Henry, *Travels through Spain, in the Years 1775 and 1776: in which several monuments of roman and moorish architecture are illustrated by accurate drawings taken on the spot*. London, P. Elmsly, 1779. Podeu consultar la versió digital a la Biblioteca Nacional de España,

<https://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000001409&page=1>

(4) TOWNSEND, Joseph, *A journey through Spain in the years 1786 and 1787*. 3 Vols. London, C. Dilly, 1792. Podeu consul-

tar l'original de l'obra a la Biblioteca Digital de la Comunitat de Madrid.

https://bibliotecavirtualmadrid.comunidad.madrid/bvmadrid_publicacion/es/consulta/registro.do?id=610.

Concretament, volum 1, pàgs. 87-186.

Hi ha una edició castellana, TOWNSEND, Joseph, *Viaje por España en la época de Carlos III (1786-1787)*, Madrid, Turner, 1988.

(5) YOUNG, Arthur, *Travels in France and Italy during the years 1787, 1788 and 1789*. London, J.M. Dent and sons, Ltd. 1915. Podeu consultar l'original a Internet Archive,

<https://archive.org/details/travelsinfrancei00younuoft/page/n5/mode/2up>

(6) ZAMORA, Francisco de, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona, Curial, 1973. Edició de Ramón Boixareu. L'original del Volum I és de 1787 i es conserva a la Biblioteca Nacional de España. Es pot consultar a:

<https://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000135765&page=1>

(7) BURGUEÑO, Jesús (Ed.), *El Pla de Barcelona a la fi del s. XVIII. Respuestas al cuestionari de Francisco de Zamora*. Barcelona, Societat Catalana de Geografia (I.E.C.), 2016. Es pot consultar l'original del qüestionari a la Real Biblioteca del Palacio Real,

<https://rbdigital.realbiblioteca.es/s/realbiblioteca/item/13002>

(8) AMAT I DE CORTADA, Rafael d', *Calaix de sastre (1769-1819)*. Hi ha una edició dels dietaris fins el 1791: AMAT I DE CORTADA, Rafael d' (Baró de Maldà), *Calaix de sastre I 1769-1791*. Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1987. A finals de l'any 2023 la Biblioteca de Catalunya va adquirir seixanta-un volums de l'obra i els ha digitalitzat,

<https://mdc.csuc.cat/digital/collection/calaixSastre/>

(9) PONZ, Antonio, *Viage de España*. Madrid, Vda. De Ibarra, hijos y Cia., XVIII Vols. 1772-1794. Vol. XIV: Catalunya, 1788). Podeu consultar l'obra a la Biblioteca Nacional de España,

<https://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000154545>

(10) VILAR, Pierre, *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. Barcelona, Edicions 62, 1964-1968. 4 Vols. (l'edició original francesa és de 1962).

(11) YOUNG, Arthur, *Viatge a Catalunya (1787)*. Tremp, Garsineu Edicions, 1993. Pròleg i traducció de Ramon Boixareu. Pàg. 33.

(12) GALERA i Monegal, Montserrat. "Barcelona vista pels viatgers del segle XVIII". A *Revista Catalana de Geografia*, vol. 5, núm. 17, 1982. Pàg. 88.

<https://raco.cat/index.php/RCG/article/view/203851>.

(13) <https://www.bne.es/es/Micrositios/Guias/Viajes/index.html>

(14) <https://ajuntament.barcelona.cat/arxiuunicipal/arxiuhistoric/ca>

(15) ALCOVERRO, Agustí, *Barcelona, 1714. Els gravats de la guerra de Successió*. Barcelona, Editorial Efadós i AHCB, 2013. Pàgs. 126-131. Francesc de Santacruz Lunell (dibuixant); Franz Ambros Dietell (gravador); J. Van Guelen (editor). «Barcino Magna Parens». 1716 (gravat) 1718 (edició) – 91x139cm – Aiguafort; tipografia. AHCB – 18265.

(16) <https://www.caminodelcid.org/>

(17) CERVANTES, Miguel de, *El ingenioso Hidalgo Don Quijote de La Mancha*. Segona part. Capítol LXIV.

https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/segunda-parte-del-ingenioso-caballero-don-quijote-de-la-mancha—0/html/ff311ff4-82b1-11df-acc7-002185ce6064_110.html

(18) MORENO, Manolo. "Els llibres de viatges". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 21, pp. 307-19, <https://raco.cat/index.php/AnnalsEmpordanesos/article/view/93001>. Pàg. 308.

I també, MORENO CHACÓN, Manolo, *Viatgers a Figueres. Segles XV-XIX*. Figueres, Ajuntament de Figueres, Quaderns d'Història de Figueres, Sèrie temàtica, Vol. 1, 1995.

(19) Segons Swinburne, la campanya és rica pels voltants del riu (el Besòs), si bé els camins estan en tan mal estat que fins i tot arriben a ésser perillosos i aquesta circumstància els priva de gaudir dels panorames altament bonics que els envolten.

(20) YOUNG, Arthur, *op. cit.*, pàg. 63. «"La Fonda" va proporcionar-nos una estada agradable i del tot reconfortant, que contrastava amb els pobres hostals de muntanya on tanta gana havíem passat i on tan malament havíem dormit». Recordem que Young no ve des de La Jonquera, sinó des de la Vall d'Aran i del Pallars.

(21) UBERO, Lina (Coord.), *Apunts per a la història de Sant Martí de Provençals*. Barcelona, Comissió de l'Arxiu Històric de Sant Martí de Provençals, 1982. Pàgs. 6-11.

Ho trobareu en format PDF a:

<https://altzadiako.wordpress.com/publis/>

(22) *Ibid.*, pàg. 6.

(23) *Ibid.*, pàg. 7

(24) Biblioteca Nacional de España. ZAMORA, Francisco de, *Diario de los viajes hechos en Cataluña por Don Francisco de Zamora*. [Manuscrito] Tom I, foli 12. 1787.

(25) Biblioteca Nacional de España. ZAMORA, Francisco de, *Diario de los viajes hechos en Cataluña por Don Francisco de Zamora*. [Manuscrito] Tom I, foli 5. 1787.

(26) Biblioteca de Catalunya. AMAT I DE CORTADA, Rafael (Baró de Maldà), *Calaix de Sastre*, Vol. 45. *Descripcions de viles i ciutats de Catalunya (1770, 1779)*, folis 107-108 (Ms10000-045_107 i Ms10000-045_108)

(27) BURGUEÑO, Jesús, *op.cit.* Pàgs. 143-144.

(28) *Ibid.*, pàg. 17.

(29) YOUNG, Arthur, *op. cit.* Vegeu pàgs. 67-70. ❖❖❖

BIBLIOGRAFIA

Per finalitzar, presentem una petita bibliografia amb obres que podeu consultar a les corresponents pàgines web. A banda d'aquests títols, al llarg de l'article n'hem citat d'altres que, pensem, ja no cal incloure en aquesta llista.

BAS MARTÍN, N. (2008). Los repertorios de libros de viajes como fuente documental. *Anales de Documentación*, 10, pàgs. 9–16.

<https://revistas.um.es/analesdoc/article/view/285>

BNE. Libros de viaje y viajeros de los siglos XVI-XIX.

<https://www.bne.es/es/Micrositios/Guias/Viajes/Introduccion/>

CAPDET i LÓPEZ, Laia. Els viatgers britànics a la Catalunya del segle XVIII: el paisatge català sotmès a escrutini, 2014.

<http://hdl.handle.net/10230/24797>

CASANOVAS, Ignasi. *La cultura catalana del segle XVIII*. Discurs Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 1932.

http://www.boneslletres.cat/publicacions/Altres_publicacions/b1262584x.pdf

GALERA i MONEGAL, Montserrat. Barcelona vista pels viatgers del segle XVIII. *Revista Catalana de Geografia*, vol. 5, núm. 17, pp. 87-102.

<https://raco.cat/index.php/RCG/article/view/203851>.

GALERA i MONEGAL, M. L'evolució de la cartografia de Catalunya durant els segles XVII i XVIII. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 27, 2005. Pàgs. 27-46.

<https://revistes.iec.cat/index.php/TSCG/article/view/12438.001>

GANAU, Joan. Viatgers i militars: la imatge de Lleida abans del segle XIX. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 15, 1988. Pàgs. 21-38.

https://www.researchgate.net/publication/39086462_Viatgers_i_militars_la_imatge_de_Lleida_abans_del_segle_XIX

GARCIA i MARRASÉ, Neus-Elisabeth. Viatges i viatgers a la Catalunya Moderna. La visió del Principat segons els relats d'estrangers (segles XVI-XVIII). *Pedralbes: revista d'història moderna*, núm. 18, pp. 319-31.

<https://raco.cat/index.php/Pedralbes/article/view/101481>

GONZÁLEZ RIVERA, Juliana. *La primàcia de la informació en la escritura de viaje. Estrategias narrativas del escritor viajero*. Universidad Complutense de Madrid, Tesis Doctoral, 2018 (defensada el 2013).

<https://docta.ucm.es/entities/publication/9745d823-498d-4392-a1d2-89c6fdca9b89>

LLOBET REVERTER, Salvador. Los viajes de Francisco de Zamora en Cataluña y la Geografía económica del Principado. *Revista de geografía*, vol. 4, núm. 1, pp. 81-91.

<https://raco.cat/index.php/RevistaGeografia/article/view/45640>

MOLL BENEJAM, Antoni Lluís. Viatgers reals i viatgers de ficció a la ciutat. *Barcelona quaderns d'història*, no. 9, pp. 233-49.

<https://raco.cat/index.php/BCNQuadernsHistoria/article/view/105564>.

MORENO CHACÓN, Manuel. La catedral de Girona vista pels viatgers. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. 45, pp. 417-55.

<https://raco.cat/index.php/AnnalsGironins/article/view/54525>.

MORENO, Manolo. Els llibres de viatges. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 21, pp. 307-19.

<https://raco.cat/index.php/AnnalsEmpordanesos/article/view/93001>.

RAMIS NIETO, Josep. Exploradors, excursionistes i viatgers pel Camí de la Marina (segles XVII a XIX). v. 03-08/04/2020. 45 pàgs.

<https://adosrius.wordpress.com/2020/03/22/exploradors-excursionistes-i-viatgers-pel-cami-de-la-marina-segles-xvii-a-xix/>

SOLIAS HUÉLAMO, Quim. Viatgers i vistes de l'Hospitalet a l'època moderna. *Quaderns d'estudi*, núm. 34, pp. 45-62.

<https://raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/385404>

TORRAS i RIBÉ, Josep M^a. La comarca d'Anoia en les descripcions dels viatgers dels segles moderns (1494-1834). *Miscellanea Aqualatensia*, núm. 6, pp. 133-72.

<https://raco.cat/index.php/MiscellaneaAqualatensia/article/view/130609>

Jordi Salas Ballesteros

DAMM I LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

La presència d'una tapa de registre al carrer de Guipúscoa amb la inscripció S.A. Damm va alertar sobre el seu origen. L'actual estat de la investigació demostra que és part d'una antiga conducció d'aigua que acabava abastint les instal·lacions de l'empresa cervesera.

LA TAPA DAMM

Alguna de les rutes que la Societat d'Estudis de la Verneda de Sant Martí (SELAV) fa pel barri, i que passen pel carrer de Guipúscoa, a l'alçada del carrer de l'Agricultura s'acostuma a fer parada en un element que fins i tot per la major part dels veïns del barri passa inadvertit i és poc conegut. A la mateixa calçada lateral del carrer, prop de la cantonada amb el carrer de l'Agricultura costat mar i a pocs centímetres de la vorera resta una tapa de registre amb la llegenda "S. A. DAMM".

Es tracta d'una peça de metall i forma circular, tacada amb restes d'asfalt i de la pintura, que assenyalava un aparcament de motos. Tothom coneix les cerveses Damm i és ben sabut que la fàbrica ha estat activa fins al 1992 més enllà del barri del Clot (concretament al carrer de Rosselló, 515), així doncs la pregunta és inevitable: què hi fa aquest element aquí? I... què hi trobarem si aixequem aquesta tapa?

No és ni una claveguera, ni un registre de la companyia d'aigües, o del gas, de l'electricitat, la fibra òptica o qualsevol de les moltes operadores telefòniques. Tampoc té res a veure amb la recollida pneumàtica de deixalles. Algú ha fet la broma fàcil parlant d'un "birraducte" o subministrament continu de cervesa, per a molts tot un somni. El fet real, però, és una llarga història que té el seu origen als anys seixanta del segle XX i que el Taller d'Història de la SELAV ha tingut la iniciativa d'investigar buscant informació a llibres, revistes, webs, arxius, xerrant amb treballadors de la fàbrica... i sobre el terreny.

Alguns dels cronistes i divulgadors de la història local de la nostra ciutat ja havien fet esment d'aquesta tapa com s'explica per exemple a algun dels articles que Xavi Casinos publica regularment a *La Vanguardia* a la seva secció "Barcelona Secreta" i que periòdicament recull als diversos volums del mateix títol (vegeu Documentació). O com l'article "No és

un birraducte" d'Àngel Valverde a la secció "L'Indret" de la desapareguda revista local *L'arc*.

Per això ens va cridar l'atenció que precisament Xavi Casinos, al quart volum del seu recull a la "Barcelona Secreta", parlés de l'existència d'una "segona" tapa als límits del nostre barri. Concretament al mateix carrer de Guipúscoa però a l'altura del carrer d'Extremadura i de la via Trajana. Vam poder comprovar que aquesta segona tapa queda ja dins el terme de Sant Adrià de Besòs, per tant, ha calgut investigar dins d'aquest municipi.

Va ser a partir de la informació que ens van proporcionar des de l'Arxiu Històric de Sant Adrià que els membres del Taller d'Història de la SELAV, fent un treball sobre el terreny, vam trobar una tercera tapa molt a prop de la segona (i, per cert, molt ben conservada, segurament perquè, com la segona, no es troba a la calçada sinó a la mateixa vorera). Investigacions posteriors ens van permetre descobrir una quarta tapa de registre al polígon Monsolís de Sant Adrià de Besòs (situada, com ja veurem, molt a prop d'on hi havia hagut pous d'aigua i on encara subsisteix l'històric "Pou Monsolís" d'Aigües de Barcelona).

En resum, són quatre tapes de registre trobades fins al moment:

- AVINGUDA DEL BON PASTOR, 159 (terme de Sant Adrià de Besòs). A la calçada, a tocar de la vorera.
- CARRER TIBIDABO (terme de Sant Adrià de Besòs). A la vorera del carrer.
- CARRER TIBIDABO amb carrer d'Extremadura (terme de Sant Adrià de Besòs). A la vorera del carrer.
- CARRER GUIPÚSCOA, 94-96 (terme de Barcelona). A la calçada, a tocar de la vorera.

L'estudi que ha fet la SELAV ens ha permès conèixer tot el traçat d'aquest conducte. És possible que hi hagi altres tapes com aquestes, el problema és que com que es van projectar per la calçada, si encara es conserven no són visibles perquè es troben justament on aparquen els vehicles (excepte dues, les més ben conservades, que hem trobat precisament a la vorera). D'altra banda, carrers com el de

Jordi Salas Ballesteros és mestre i membre de la Societat d'Estudis de La Verneda de Sant Martí.

Carrer de Guipúscoa-carrer
de l'Agricultura

Guipúscoa van experimentar una reestructuració completa quan l'any 1997 s'hi va fer el metro o en el cas d'Espronceda on es van tapar amb asfalt les antigues llambordes de la calçada. O la gran remodelació de la Gran Via que en aquest moment encara està en curs.

ORÍGENS DE CERVESES DAMM. UNA MICA D'HISTÒRIA

Es considera que va ser el 1806 quan es va produir per primera vegada cervesa a la ciutat. La cervesa era en aquell moment una beguda poc coneguda a causa de la nostra tradició vinícola i per ser considerada en molts casos un refresc car de gent viatgera o esnob. Al llarg del segle XIX van anar apareixent diversos productors de cervesa, però va arribar un moment cap a finals de segle en què acabarien destacant únicament dos productors per sobre de la resta. Ramon Roset, a "Tot Barcelona", va escriure l'any 2020 dos extensos articles sobre aquesta etapa de la cervesa a Barcelona (vegeu Documentació).

Aquests dos cervesers van ser precisament dos immigrants alsacians: Louis Moritz i August Kuentzmann Damm. Ells van crear les que serien les dues fàbriques de cervesa més importants de Barcelona.

A.K. Damm marcà el punt d'inflexió en la història de la cervesa a Barcelona amb la introducció del mètode de baixa fermentació. Amb la baixa fermentació s'obtenia una cervesa més adaptada als gustos populars en ser més refrescant i escumosa que l'obtinguda amb alta fermentació, que tenia més alcohol, un color tèrbol amb el llevat dispersat en el líquid i un temps de conservació menor. Tanmateix, el temps de conservació era més gran i la seva qualitat era més homogènia.

Per poder produir cervesa de baixa fermentació calia la utilització de fred industrial, una tecnologia que obligava les fàbriques a fer inversions i augmentar els seus costos fixos. Això va provocar una concentració de les fàbriques i la desaparició de la majoria de les petites fàbriques de cervesa.

August Kuentzmann Damm havia arribat a Barcelona el 1871 exiliat de la seva Alsàcia natal arran de la victòria prussiana sobre l'exèrcit francès, per la qual cosa aquesta regió francesa s'integrava a Alemanya.

Carrer de Guipúscoa-carrer
d'Extremadura

El 1872, associat amb l'empresari Camps, van crear la cervesera i fàbrica de gel "Camps y Cía" situada al carrer Curtidores de Sant Martí de Provençals. També creà la cerveseria Gambrinus situada a la Rambla (el nom fa referència al rei a qui la llegenda atribueix l'invent d'aquesta beguda).

L'any 1876 es considera el gran any de la creació de la marca S.A. Damm, ja que August s'establí pel seu compte (juntament amb el seu cosí i mestre cerveser Joseph Damm) al número 43 del carrer de Viladomat, al barri de Sant Antoni, entre els carrers de Tamarit i Manso i molt a prop del mercat. Poc després (1881) es van traslladar al carrer Urgell, 67-69 (fent cantonada amb el carrer de la Diputació). Aquesta fàbrica seria coneguda més tard com a "Antiga Fàbrica Damm".

Van produir cervesa amb la soca original del llevat

A.K. Damm marcà el punt d'inflexió en la història de la cervesa a Barcelona amb la introducció del mètode de baixa fermentació

que havia estat portada del seu país natal i que aquí els mestres cervesers conserven com un tresor i multipliquen periòdicament, ja que és l'ingredient que determina el gust del producte diferenciant una marca de l'altra. Carles Cervantes, que ha estat durant molts anys a càrrec de l'Arxiu Històric, explicava: "el llevat originari, que és un fong, està molt ben guardat, congelat a temperatures extremadament baixes en bancs de seguretat a Barcelona, València i Londres perquè no muti..." i afegia com a curiositat que "...unes quantes dècades enrere, en plena dictadura, l'entrada de la fàbrica s'omplia diàriament de cues de mares que venien a buscar llevat líquid per donar-lo als fills com a suplement alimentari. Deien que anava bé per "purificar la sang", pel raquitisme, per l'acne... Venien amb lleteres d'alumini, una a cada mà. Era gratuït."

Per cert, que diversos familiars de Carles Cervantes han estat treballadors a diferents parts de l'empresa com

Carrer de Guipúscoa-via Trajana

també ho va fer l'anarquista Buenaventura Durruti o Benito Pasanau (primera víctima de la Guerra Civil al front d'Aragó), que havia estat carreter de la fàbrica.

L'any 1910 van associar-se amb altres dues cerveseres barcelonines: "La Bohèmia" i "E. Cammany y Cia" tot compartint la marca "S.A. Damm", ja que era la que tenia més tradició i acceptació. Van ocupar l'edifici del carrer de Rosselló, 515 que havia estat des del 1905 la fàbrica de "La Bohemia". Allà s'hi van produir les cerveses Damm fins al 1992 quan l'edifici passà a ser la seu central de l'empresa. Actualment, una part allotja un interessantíssim Arxiu Històric i altres espais serveixen per a diversos actes culturals, musicals, presentacions...

Va ser ja en aquella primera etapa quan van adoptar com a símbol l'estrella de cinc puntes. De les moltes varietats fabricades al llarg del temps destaca la popular "Estrella

La marca Damm sovint ha volgut identificar-se a les seves campanyes i mecenatges amb Catalunya i Barcelona sent present a tota mena d'events populars, musicals, esportius...

Damm" (fins al 1991 "Estrella Dorada") producte líder del grup que es començà a produir el 1921. Per cert, que el franquisme va fer retirar la marca de la cervesa negra "Estrella Roja" (semblava comunista!).

La marca Damm sovint ha volgut identificar-se a les seves campanyes i mecenatges amb Catalunya i Barcelona sent present a tota mena d'events populars, musicals, esportius... També va ser la primera empresa que etiquetà un producte de gran consum en català: "Xibeca", nom d'una mena de mussol que alguns han volgut veure com una referència a la bruixa Xibeca que surt a l'obra "Damià Rocabruna, el bandoler" de Josep Pous i Pagès (1917). El 1954

Avinguda del Bon Pastor, 159
(Sant Adrià de Besòs)

van fundar el Club de Futbol Damm que, després de diverses ubicacions, l'any 2024 va crear una Ciutat Esportiva pròpia al peu de Montjuïc.

Avui d'aquella antiga fàbrica resta un conjunt d'edificis que ocupen tota una illa de l'Eixample (entre els carrers de Cartagena i de Dos de Maig i entre els carrers de Rosselló i de Còrsega), però alguns serveis complementaris de la factoria arribaren a ocupar en el passat altres solars propers (fàbrica de gel, plantes de neteja, tren d'envasament, magatzems...). Allà no només van treballar cervesers sinó també boters, carreters, lampistes... Alguns elements de la fàbrica (calderes de cocció) els podem veure avui als Jardins de Montserrat Roig, situats a l'altra banda del carrer de Rosselló.

L'AIGUA, UN ELEMENT FONAMENTAL. HIDROLOGIA DEL PLA DE BARCELONA

El subministrament d'aigua per a la producció de cervesa ha estat un recurs bàsic fonamental per tal d'assegurar una producció de qualitat. De fet, l'aigua és la matèria primera indispensable per a la fabricació de cervesa, ja que forma part de més del 80 per cent del producte final i la seva composició determina la seva qualitat.

A més, l'aigua també és necessària en diversos processos com la neteja, envasat d'ampolles i refrigeració de la maquinària.

Fins a l'any 1992 en què s'aturà la producció, la fàbrica tingué en tot moment el subministrament i conduccions d'aigua propis (siguin dels pous de la mateixa fàbrica, els pous de la zona de Glòries o els de la zona del Bon Pastor a tocar del Besòs), sent emmagatzemada als dipòsits de la mateixa fàbrica del carrer del Rosselló per al seu posterior tractament i distribució segons els diversos usos.

El Pla de Barcelona ha estat sempre travessat per nombroses rieres, moltes encara donen nom a diversos carrers de la ciutat i proporcionen un subsol ric en aigües freàtiques que avui sovint es fan servir per al rec. Els primers anys de funcionament de la fàbrica Damm es van fer servir aquestes aigües per a la producció de cervesa.

La fàbrica Damm queda entre dos d'aquests torrents naturals: el Torrent de Melis que segueix més avall com a

La fàbrica del carrer del Rosselló, 515 quan encara era "La Bohèmia" (1906)

Torrent de Bogatell (avui carrer Rogent) i el Torrent de Milans dit així per la finca de Can Milans, desapareguda amb la construcció de l'Hospital de Sant Pau. D'aquella finca cal dir que només es van mantenir la seva mina d'aigua, una mina que tenia tres braços. Dos d'aquests braços captaven l'aigua de dues masies: la de Can Planas (l'actual Centre Cívic del Guinardó) i la del Mas Fondo (l'actual Escola del Mar al Parc del Guinardó). La tercera mina recollia l'aigua del Torrent de la Guineu a prop de l'antiga Torre dels Pardals. Unes anàlisis fetes durant la construcció del nou recinte hospitalari van

La fàbrica Damm queda entre dos torrents naturals: el Torrent de Melis que segueix més avall com a Torrent de Bogatell (avui carrer Rogent) i el Torrent de Milans dit així per la finca de Can Milans desapareguda amb la construcció de l'Hospital de Sant Pau

descobrir que aquella aigua no era potable, ja que la mina patia filtracions. Els litigis amb els propietaris dels terrenys per on passava la mina van dificultar i allargar molt les obres de millora de la nova infraestructura. Finalment, l'aigua de la mina es va acabar utilitzant per al rec del jardí de l'hospital. La mina encara existeix avui en dia i es continua utilitzant per al rec de les plantes. A més, es va construir una conducció d'aigua cap a l'antiga fàbrica "La Bohèmia", precedent de la que seria més tard la fàbrica Damm.

Sobre aquestes mines apuntem aquí la transcripció de la pàgina 58 de l'*Atlas de l'aigua d'Horta-Guinardó* (número especial de la revista "El Pou") publicat pel Grup d'Estudis de la Vall d'Horta i la Muntanya Pelada el 2019:

MINES HOSPITAL DE SANT PAU:

- Hospital de la Santa Creu - Guinardó
- Hospital de la Santa Creu - Can Planas

Damm va ser de les primeres empreses no tèxtils que va incorporar dones als seus equips de treball

Una part de la gran finca de Josep Xifré al Guinardó va ser adquirida el 1890 per l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau per construir un nou hospital on traslladar l'antic des del centre de Barcelona. La finca ja disposava de mines d'aigua que serien reaprofitades pel nou hospital per a la construcció dels edificis. L'hospital necessitava utilitzar l'aigua de la mina que era potable, però es contaminava en el recorregut. En un Guinardó creixent urbanísticament a principi del segle XX, hi va haver moltes dificultats per intentar que les aigües no es contaminessin. El 1922 es construeix a la part alta del recinte un dipòsit de ciment amb un motor per elevar l'aigua. Fins als anys cinquanta i seixanta es va utilitzar l'aigua de les mines, però reduint gradualment l'ús humà i mantenint-se per regar i netejar. Els cabals eren fluctuants, segons les èpoques, des de 25 a 70 plomes que representava una mitjana de 80 metres cúbics diaris.

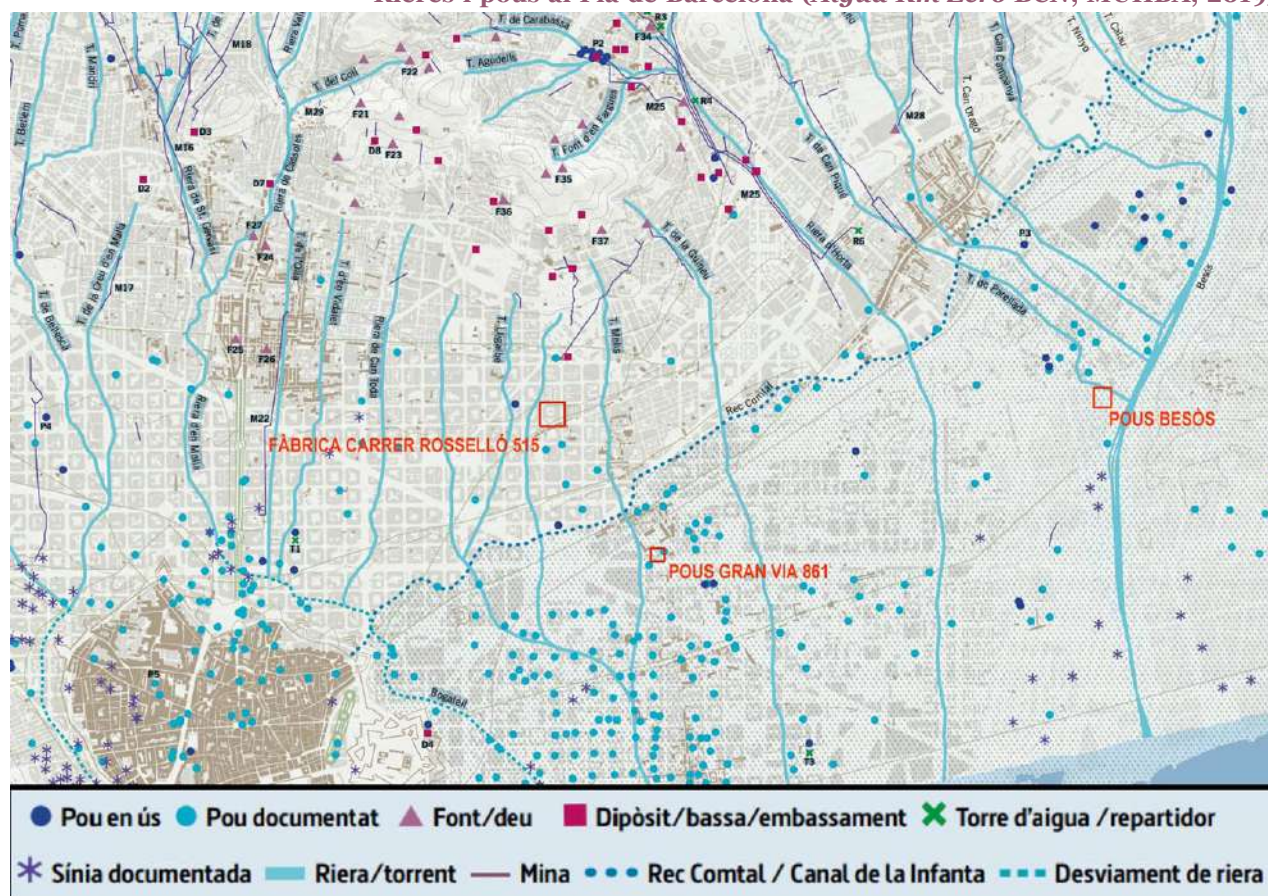
Una de les mines provenia de prop de la plaça Catalana i tenia una longitud de més d'un quilòmetre entre la galeria principal i les ramificacions. Traçava una diagonal que travessava l'avinguda de la Mare de Déu de Montserrat i els carrers de Varsòvia, rambla de la Muntanya, Garrofers, la Bisbal, Telègraf i els edificis del nou Hospital fins a prop de l'església del recinte. En aquest llarg recorregut amb diversos pous no era difícil la contaminació quan la zona va començar a ser habitada.

L'altra mina és coneguda com a mina curta o de can Planas perquè travessava aquesta finca on ara hi ha el Centre Cívic del Guinardó i les instal·lacions del F.C. Martinenc. El traçat de la mina s'iniciava per sobre de l'avinguda de la Mare de Déu de Montserrat quasi paral·lel al torrent de Melis amb diversos pous de ventilació o per a la construcció. Fa uns anys un d'aquests pous es va enfonsar coincidint enmig del camp de futbol. El recorregut documentat és d'uns 500 metres.

MAS CASANOVAS

El singular edifici de l'escola Mas Casanovas era el 1899 l'Hotel de la Fuente Casanovas, sucursal de l'Hotel de Inglaterra. La font que proclamava el nom era una mina d'aigua del mas Casanovas, finca situada a la part alta del recinte de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. La galeria de la mina

Rieres i pous al Pla de Barcelona (Aigua Km Zero BCN, MUHBA, 2019)

transcorria per sota de l'edifici en direcció al vessant del turó de la Rovira. La urbanització de la zona i especialment l'obertura de la ronda del Guinardó va tallar el que quedava de la mina. L'altra part va ser utilitzada per a les instal·lacions de l'escola. Es conserva un petit tram de la galeria revestit amb parets i volta de maons. La porta d'accés a aquest vestigi el podem veure al bell mig de la façana principal de l'edifici, entre les dues torres punxegudes i les escales exteriors simètriques que van a la primera planta.

EL SUBMINISTRAMENT D'AIGUA. ELS PRIMERS ANYS DE FUNCIONAMENT

L'any 1928 els llibres de registre de la companyia ja parlen de l'existència de dos pous d'aigua dins del mateix recinte del carrer del Rosselló. La diferent fondària d'aquests pous (40 i 226 metres) indicaria que la procedència de l'aigua no era la mateixa per cada pou. La documentació interna que custodia l'Arxiu Històric de l'empresa mostra plànols de la ubicació exacta d'aquests pous, dels dipòsits d'aigua, dels sistemes hidràulics de subtracció així com registres dels consums d'aigua i electricitat (de la maquinària de bombeig).

Aquests registres mostren com als anys trenta va caldre augmentar la fondària d'aquests dos pous per tal d'obtenir pou d'aigua. L'any 1952 s'afegí un episodi de sequera i amb

l'augment de la productivitat de la factoria i la contínua baixada del nivell freàtic va fer que es comencés a pensar a buscar alternatives.

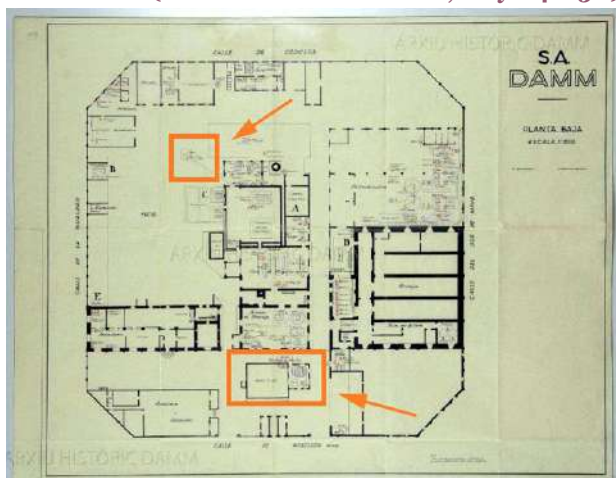
L'any 1952 per assegurar la producció s'obrí un tercer pou pensant que amb aquest nou pou i augmentant la fondària dels anteriors quedaria ben resolt el subministrament. Com que els problemes persistien (l'aigua segurament procedia del mateix aquífer i el que s'obtenia d'un pou es deixava d'obtenir de l'altre) es va començar a plantejar la possibilitat d'obrir pous a l'exterior al recinte.

ELS POUS DE LA GRAN VIA

Entre els anys 1953 i 1955 el consell de la companyia Damm aprovà l'adquisició d'un solar situat a la zona de Glòries concretament a l'actual Gran Via de les Corts Catalanes número 861 on es farien uns pous nous. De la mateixa manera, s'aprovà la construcció d'una canalització pròpia des d'aquests pous fins a la fàbrica. Aquesta canalització seguia per la Gran Via fins a la plaça de les Glòries per pujar després pel carrer del Dos de Maig. Va ser en aquest traçat on van ser visibles unes primeres tapes de registre de forma circular amb el text "S.A. DAMM" El nou proveïment feia servir unes bombes perquè l'aigua arribés fins a la fàbrica.

Antics treballadors de la Damm recorden que aquests

Emplaçament dels pous 1 i 2 a la fàbrica Damm del carrer del Rosselló (Arxiu Històric Damm, anys 40-50)

locals de la Gran Via, 861 també es van fer servir per feines complementàries com ara la neteja d'ampolles. Fins i tot a la finca del costat es va edificar un bloc d'habitatges pels treballadors.

Francesc Cabana ens ho explica així al seu llibre *S.A. DAMM. Mestres cervesers des de 1876*, escrit el 2001 per celebrar el 125è aniversari):

“Un problema greu de la fàbrica va ser l'aigua, perquè la que proporcionava el pou de la fàbrica de Rosselló era insuficient. Se'n va obrir un altre, dintre del mateix solar, però aleshores comprovaren que l'augment de cabal d'un dels pous perjudicava el del seu veí. Es va comprar un terreny a la Gran Via (548 metres quadrats) només amb l'objectiu de fer-hi un pou i transportar l'aigua a la fàbrica (14 de juliol del 1953) amb una canalització pròpia.”

Els llibres d'actes de l'empresa registren que un primer pou ja està en funcionament el 1954 i el segon el 1955. Tot i que semblava que el problema del subministrament d'aigua havia quedat resolt es van continuar fent més tasques de captació amb un tercer pou a la mateixa zona de Sant Martí de Provençals per tal de garantir el subministrament, ja que l'any 1956 a més a més es posà en funcionament una fàbrica de gel al costat de la fàbrica.

Per cert, que relacionat amb aquest emplaçament de la Gran Via crida l'atenció un plànol del 1953 que mostra un “canal de derivació” del Rec Comtal (“Rech Condal” al plànol) que procedent del carrer de la Verneda resseguia els murs dels antics tallers de la M.Z.A., canviava de direcció just quan travessava aquesta finca per continuar com a “canal de riego” en direcció al Poblenou. Aquest document custodiat per l'Arxiu Històric Damm està encapçalat pel text “Plano del regadío del Rech Condal, canales y acequias de derivación, en la zona del Clot-Sant Martí de Provençals y su influencia respecto a la vigente Ley de Aguas, en la urbanización de la ciudad de Barcelona”.

L'any 1958 els problemes van continuar ja no només

La Sèquia Madriguera als anys 60 (taronja). En groc, la Sèquia Noval (ICGC)

per la quantitat d'aigua aconseguida a la captació sinó també per la composició i l'augment de la duresa d'aquesta aigua (alta concentració en sals de calci i magnesi). D'aquí la instal·lació de sistemes de desmineralització i descalcificació a un dels edificis d'envasament.

Finalment, l'any 1961 es va acordar comprar uns terrenys prop del riu Besòs per a construir nous pous. D'aquesta manera la procedència de l'aigua deixaria de ser únicament de l'aqüífer profund del Pla de Barcelona per explotar també l'aqüífer del Besòs.

Un problema greu de la fàbrica va ser l'aigua, perquè la que proporcionava el pou de la fàbrica de Rosselló era insuficient

En Francesc Cabana ens ho explica així:

“La fàbrica de Rosselló absorbia aleshores tota la producció de Damm, però tenia problemes greus, ja que el terreny i els seus recursos estaven molt explotats. L'aigua que proporcionaven els seus pous no era suficient de manera que el 1961 es compraren uns terrenys al costat del riu Besòs, on es van construir pous artesianes, que des del 1962 donen aigua a la fàbrica.”

RECURSOS HÍDRICS A LA ZONA DEL BESÒS

Els nous pous de la Damm es van construir a l'actual polígon industrial Monsolís. És aquella una zona rica en aigües com ho demostra el fet que ja el 1885 el marquès de Monsolís va vendre part dels seus terrenys per l'explotació de les seves aigües. Encara avui podem veure el “Pou Monsolís” (d'Aigües de Barcelona), evolució natural del què abans havia estat conegut com a “Pou de l'Olzina” al solar del carrer de Santander número 89, a tocar de l'antic torrent Estadella.

Benzinera del carrer Santander, 100. Lloc aproximat dels antics pous de SA Damm

Segons la llegenda, van ser els ancestres dels Olzina (originaris de Cardona) els que van descobrir al segle IX la venerada imatge de la Mare de Déu a la cova de la muntanya de Montserrat. Es veu que els Olzina apareixen establerts a Barcelona ja al segle XV i que el 1458 ja ostentaven drets d'explotació de terres, molins i pous vora el riu Besòs. En morir el 1924 Josep Nicolau d'Olzina i Ferret de Riusech, descendent del llinatge, el seu nebot Guillem de Pallejà, l'hereu i marquès de Monsolís, va vendre el pou el 1929 a la "Sociedad General de Aguas de Barcelona" per proveir les cases barates de Milans del Bosch i de Baró de Viver que s'estaven construint en aquell moment.

Els terrenys que es van adquirir per fer els pous estaven situats entre Barcelona i Sant Adrià de Besòs, concretament a l'anomenada "Verneda Estadella". El nom de "Verneda" el trobem en aquest sector tant al municipi de Barcelona com al de Sant Adrià de Besòs

Els terrenys que es van adquirir per fer els pous estaven situats entre Barcelona i Sant Adrià de Besòs, concretament a l'anomenada "Verneda Estadella". El nom de "Verneda" el trobem en aquest sector tant al municipi de Barcelona com al de Sant Adrià de Besòs. El nom "Estadella" es refereix al torrent que procedent de Sant Andreu de Palomar (és el conegut com a "Torrent Parellada" que ressegueix el mur exterior de Can Fabra) Acabava abocant l'aigua al riu Besòs molt a prop de l'actual Pont del Molinet. Prop d'aquest tram final conegut també com a "Sèquia Noval" coincidia amb les aigües de l'antiga "Sèquia Madriguera" que fins a 1945 havia estat frontera entre els municipis de Sant Adrià de Besòs i Santa Coloma de Gramenet. Precisament donà nom a la coneguda com a barriada "d'Esta-

Situació aproximada dels pous del Besòs, a tocar de l'antiga Sèquia Noval

della" o "de la Madriguera" precedent de l'actual barri del Bon Pastor.

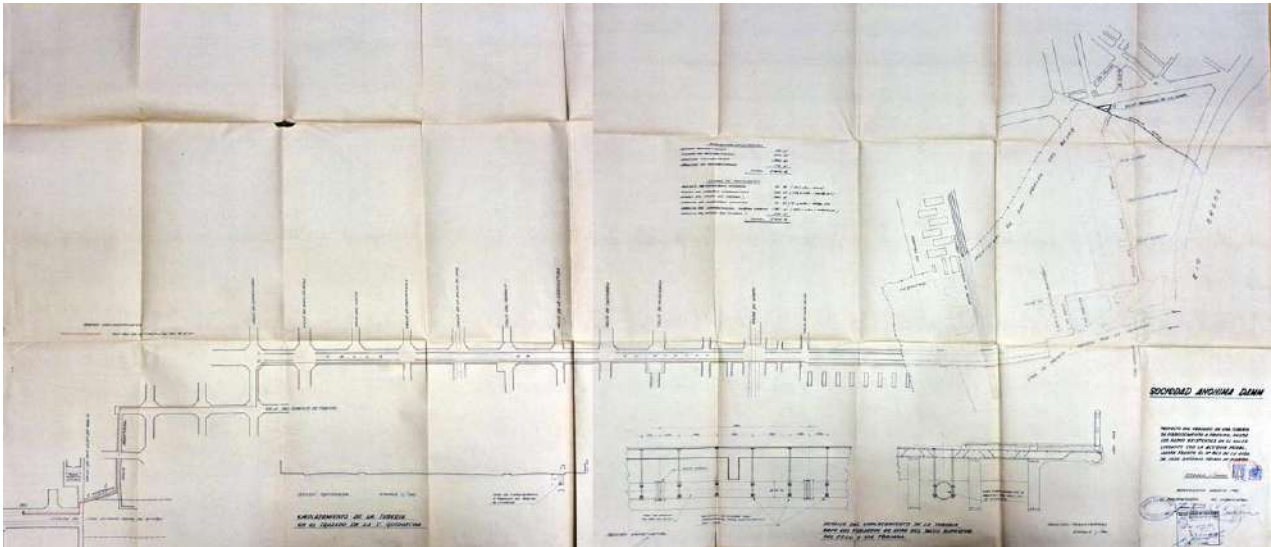
Per cert, que la Sèquia Madriguera (que arrencava del Rec Comtal a l'alçada de la Trinitat) tenia un origen molt més antic i havia estat conegut com a "Besòs Vell", ja que va ser un dels antics traçats que ha tingut el riu al llarg del temps. Sembla que el Besòs ha estat històricament un riu de traçat canviant, molt inestable i que es desbordava sovint. Va ser quan es van fixar els actuals marges de la llera que l'antic braç passà a ser una sèquia (encara aigües avall seguia el seu curs fent moure l'històric Molí de la Verneda per la qual cosa aquell tram va ser conegut com a Rec de la Verneda, proporcionant aigua a diverses fàbriques i nombrosos camps de cultiu).

Josep Maria Corral i Belorado explica al seu llibre *Quan les Cases Barates eren a Santa Coloma de Gramenet*:

"El Besòs és un riu mediterrani, molt torrencial, curt, però molt torrencial, amb unes riuades impressionants que arrossega molts tipus de materials, i en els segles X, XI, XII, que hi havia molts aiguamolls per tota aquesta zona, el riu feia un delta amb dos braços i al mig hi havia algunes illes. Amb el pas dels segles, el braç dret, que és el que marcava la separació del que aleshores era Sant Martí de Provençals i Sant Adrià, és a dir, marcava la divisòria, es va assecar, però es va mantenir la divisió mentre que el braç esquerre va continuar existint, que és l'actual. Com que aquell braç dret marcava la frontera, va continuar sent frontera. Aquest fet explica també perquè encara avui el municipi de Sant Adrià de Besòs té territori a banda i banda del riu."

L'últim tram de la Sèquia Noval va ser frontera entre els municipis de Sant Adrià i Santa Coloma fins a l'u de gener de 1945, moment en què Barcelona s'agregà tota la riba dreta del Besòs que havia estat fins aquell moment municipi de Santa Coloma de Gramenet (cosa que suposà, per exemple, l'annexió dels grups de cases barates del Baró de Viver i de Milans del Bosch i l'actual barri de Bon Pastor). Per tant, des d'aquell moment la sèquia passa a separar els municipis de Barcelona i Sant Adrià de Besòs. El fet que la major part

El traçat del conducte a Barcelona (Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona)

d'aquella població hagués arribat en recents onades migratòries va fer que aquesta annexió fos acceptada sense oposició i encara avui hagi quedat com un fet poc conegut. L'agregació va suposar treure a Santa Coloma un 34 per cent de la seva població i unes cent hectàrees.

ELS POUS DE LA DAMM AL BESÒS

Els pous i la nova conducció d'aigua per la fàbrica Damm s'estenien en el seu primer tram dins del terme municipal de Sant Adrià de Besòs. Els nous pous estaven situats just on conflueixen l'actual carrer de Santander, l'antiga

L'agost de 1961 S.A. Damm va demanar permís a l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs per tal de construir la conducció des dels pous i fins al terme de Barcelona

LA NOVA CONDUCCIÓ DINS DEL TERME MUNICIPAL DE SANT ADRIÀ DE BESÒS (DES DELS POUS DEL BESÒS FINS AL LÍMIT AMB BARCELONA)

El projecte de la nova conducció travessava dos municipis diferents (Sant Adrià de Besòs i Barcelona) per això l'empresa Damm va haver de demanar permís d'obres als dos ajuntaments.

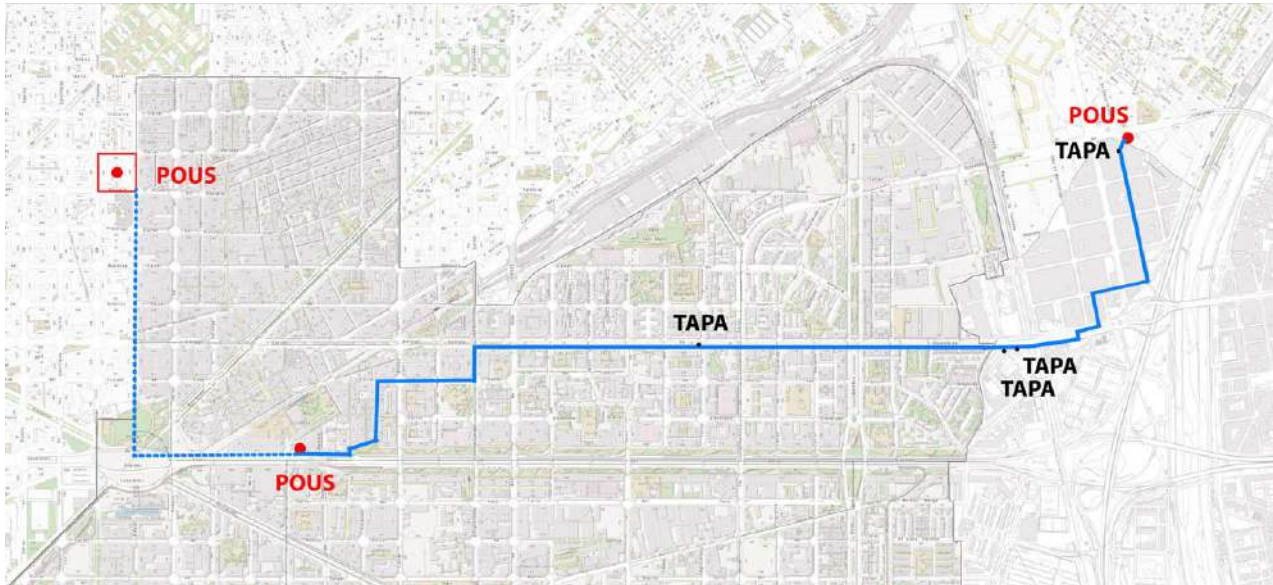
L'agost de 1961 S.A. Damm va demanar permís a l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs per tal de construir la conducció des dels pous i fins al terme de Barcelona just allà on comença el carrer de Guipúscoa (a l'alçada del carrer d'Extremadura). La sol·licitud, que es pot consultar a l'Arxiu Històric de Sant Adrià de Besòs, va acompanyada de plànols del traçat així com d'altres detalls tècnics.

Segons consta a la sol·licitud d'obres es tractava d'una conducció d'aigua "de fibrocemento presión de 400 milímetros de diámetro interior para trabajar en zanja a 10 atms., unidas mediante juntas Gibault cada 4 metros, o a las piezas especiales que se intercalen en el trazado".

La canalització en el tram de Sant Adrià havia d'incloure el pas sobre les vies del ferrocarril així com sobre la Via Trajana que com el ferrocarril també travessa el carrer del Tibidabo a un nivell inferior. D'aquesta manera, amb la sol·licitud es van adjuntar gràfics de com havia de fer-se aquest pas ("Detalle del emplazamiento de la tubería bajo los forjados de losa del paso superior del F.F.C.C. y Vía Trajana... Soportes de hierro con abrazadera para sustentación del tubo").

Si l'agost de 1961 la societat S.A. Damm sol·licita el permís per a l'execució de les obres, al mes de setembre es demana una petita modificació del traçat: des de l'avinguda del Bon Pastor la canalització segueix pel carrer 24 (actual carrer Jovellanos del municipi de Sant Adrià de Besòs) però en comptes d'arribar al carrer Tibidabo pel carrer del Prado (avui carrer del Prat) es proposa fer-ho pel carrer del Tercio

Tot el traçat de la conducció des dels pous del Besòs fins a la fàbrica Damm

de Nuestra Señora de Montserrat (avui carrer de la Mare de Déu de Montserrat). Aquesta modificació es justifica per tal de no entorpir la contínua circulació de camions i cotxes a la zona.

Al setembre d'aquell mateix any l'Ajuntament de Sant Adrià aprova aquesta modificació del traçat, ja que no afecta les característiques tècniques de l'obra (es diu explícitament que la llargària de la conducció es manté sense alteracions).

Finalment, l'Ajuntament de Sant Adrià concedí la llicèn-

Els plànols mostren que la canalització un cop travessat el carrer Tibidabo s'encara cap al carrer Guipúscoa per la calçada, però molt a prop de la vorera del costat mar

cia el novembre de 1961. Però el novembre de 1962 Andrés Monteys Capdevila, un pagès amb propietats a la zona dels pous, va presentar una reclamació a l'Ajuntament de Sant Adrià perquè les obres de la conducció d'aigües que l'empresa Damm havia encarregat a la constructora "Miró y Trepas" en comptes de seguir per l'avinguda del Bon Pastor es desviava ocupant part de la seva propietat. L'Arxiu de Sant Adrià recull documentació de la sol·licitud de l'Ajuntament a l'empresa Damm per tal de rectificar l'obra feta així com un comunicat d'aquesta amb l'acceptació d'aquesta rectificació.

Els plànols d'aquesta obra mostren que la canalització, un cop travessat el carrer Tibidabo, s'encara cap al carrer de Guipúscoa per la calçada, però molt a prop de la vorera del costat mar (concretament a mig metre de la vorera segons el

projecte). Segons la mateixa documentació, la rasa on descansava la conducció havia de tenir 80 centímetres d'amplada i estar situada a 1 metre i 40 centímetres de fondària.

LA CANALITZACIÓ DINS EL TERME MUNICIPAL DE BARCELONA (DES DEL LÍMIT AMB SANT ADRIÀ DE BESÒS A GRAN VIA, 861)

La documentació consultada a l'Arxiu Històric Contemporani de Barcelona ens mostra com S.A. Damm inicià el 1961 els tràmits amb l'Ajuntament de Barcelona per tal d'obtenir permís d'obres del traçat dins del terme de Barcelona des de l'inici del carrer Guipúscoa (just on acabava el traçat pel municipi de Sant Adrià de Besòs).

El 24 d'agost de 1961 es presenta la memòria de l'obra i el plànol del traçat de la conducció. Aquest tram comença a l'alçada del carrer d'Extremadura i acaba a la Gran Via, 861. Des d'aquell punt s'aprofitava la conducció construïda pocs anys abans fins a la fàbrica del carrer del Rosselló.

A més del traçat als plànols també hi ha de nou detalls del pas del conducte per sobre del túnel del tren i del túnel de Via Trajana ("Afectación de la tubería sobre los pasos superiores de la calle Guipúzcoa sobre el ramal ferroviario del Besós y sobre el camino de acceso a la barriada de la Verneda"). També es detalla la posició del conducte respecte a la calçada (separació, fondària,...). Informacions que ja havien estat detallades al projecte del tram de Sant Adrià. El plànol presentat a Barcelona repeteix també el traçat per Sant Adrià.

La documentació consultada a l'Arxiu Històric Contemporani de Barcelona inclou la tramitació pels diferents departaments de l'administració fins l'any 1962 (com la "Jefatura de Obras Públicas" o la "Dirección General de Carreteras y Caminos Vecinales", ja que el carrer Guipúscoa encara cons-

tava com a “Carretera Nacional II de Madrid a França per la Junquera”).

El projecte plantejava un conducte per la calçada del carrer Guipúscoa a mig metre de la vorera del costat mar fins al carrer d'Espronceda seguint a continuació pels carrers Concilio de Trento, Monturiol, Guatemala, San Juan de Malta i avenida de José Antonio (avui Gran Via de les Corts Catalanes).

Els pous i la conducció van proporcionar l'aigua de la fàbrica fins al 1992. En Francesc Cabana en ho explica així:

“La vella fàbrica del carrer de Rosselló no podia mantenir-se com a tal. El barri que havia estat en una punta de l'Eixample barceloní, voltat de camps, està totalment urbanitzat i el lloc no és el més apte per a les activitats industrials. El 1992 va ser l'últim any en què funcionà la fàbrica de Rosselló (Damm-1). Els edificis concentraran el que és el domicili social i els serveis centrals de l'empresa, mentre que la producció es concentra a Santa Coloma (Damm-2) i al Prat de Llobregat (Damm-3).”

La vella fàbrica del carrer de Rosselló no podia mantenir-se com a tal. El barri que havia estat en una punta de l'Eixample barceloní, voltat de camps, està totalment urbanitzat i el lloc no és el més apte per a les activitats industrials. El 1992 va ser l'últim any en què funcionà la fàbrica de Rosselló

Més endavant també la fàbrica de Santa Coloma deixaria de produir cervesa per produir el popular Cacaolat. El 2012, Damm (propietat de la família Carceller) i Cobega (dels Daurella) —l'embotelladora catalana de Coca-Cola— es van unir per comprar l'empresa Cacaolat, el mític batut de xocolata nascut a la granja Viader, en ple Raval de Barcelona, que havia acabat en mans de la família Ruiz Mateos. Van pagar 75 milions d'euros i van invertir-ne la meitat a modernitzar una de les fàbriques de la cervesera a Santa Coloma de Gramenet per instal·lar-hi la firma de lactis. El juny del 2021, Cobega va sortir de l'accionariat i va vendre la seva meitat a Damm, que així feia seu el 100 per cent de la marca de batuts. En aquell moment, Cobega va admetre que no havia recuperat la seva inversió inicial.

Sala de calderes de l'antiga fàbrica Damm

L'any 2024 va ser Damm qui va vendre el 50 per cent de Cacaolat a Idilia Foods.

LA VELLA FÀBRICA DAMM, AVUI

Actualment, la vella fàbrica (carrer del Rosselló, 515) encara ocupa tota una illa de l'eixample i organitza recorreguts per les diferents seccions a la manera d'un museu (sala de calderes, sala de màquines, carruatges, emmagatzematge...). És allà on també treballa l'equip de l'Arxiu Històric. S'han habilitat diferents espais on regularment es fan diversos actes culturals, musicals, presentacions... així com tast i maridatge dels seus productes.

D'altra banda, la fàbrica del Prat (ronda de Ponent, 41) ha concentrat tota la producció però també l'activitat de visites als espais de producció més actuals, explicació del procés de fabricació, tast i maridatge, botiga...

I el conducte?

Doncs no queda clar si encara hi és o no. El que sí que sabem és que hi ha com a mínim quatre tapes de registre que són testimoni que la conducció va existir. Sense ús des del 1992, és possible que hagi quedat algun tram de la conducció sota terra. De fet, importants obres com la del metro al de Guipúscoa o la remodelació del carrer Tibidabo de Sant Adrià de Besòs semblen haver respectat almenys algunes tapes.

D'altra banda, al túnel que la Via Trajana fa per travessar per sota del carrer del Tibidabo és clarament visible un tub de les característiques descrites. Exactament igual que és visible des de la via del tren quan passa per sota d'aquest mateix carrer. És molt probable que sigui la conducció projectada.

Dels pous del Besòs sembla que no ha quedat res (en tot cas podria haver quedat alguna resta sota terra?). El solar l'ocupa avui una petita benzineria.

Quant als pous de la Gran Via es manté una petita edificació de planta triangular on sembla que hi ha un transformador. Fins no fa gaire encara es mantenia una porta de ferro sempre tancada. Ara està completament tapiada d'obra. Això sí, resten a un costat els que van ser pisos pels treballadors de l'empresa. ❖❖❖

DOCUMENTACIÓ

LLIBRES

CABANA i VANCELLS, Francesc, *SA Damm. Mestres cervesers des de 1876 a 2001*, Damm, 2001.

CASINOS, Xavier, *Barcelona secreta*, vol. IV, Viena Ed. 2023.

CORRAL, Josep Maria, *Quan les Cases Barates eren a Santa Coloma de Gramenet*, Llop Roig, 2024.

REVISTES

"Atles de l'aigua". *Revista El Pou*. Grup d'Estudis de la Vall d'Horta i la Muntanya Pelada, no. 9, juny 2019.

CASINOS, Xavier, "La alcantarilla cervecera", *La Vanguardia*, 6/3/2022.

CASINOS, Xavier, "La alcantarilla que llevava agua del Besòs a la fàbrica de cerveses Damm", *La Vanguardia*, 29/04/2022

Article referenciat també als blogs:

Freir corbatas y planchar huevos

<https://freircorbatasyplancharhuevos.com/2022/03/06/la-alcantarilla-de-la-damm/>

"Damm, la cervesa amb més història". *Sàpiens*, no. 41 (març 2006).

GIMÉNEZ, Carlota, "Camins antics", *Revista El Pou*. Grup d'Estudis de la Vall d'Horta i la Muntanya Pelada, no. 4, desembre 2014.

VALVERDE, Àngel, "No és un birraducte", *L'arc*, no.1, 1995.

VILA, Pau, "La circulació de les aigües del Pla de Barcelona en el passat", *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, no. 17, Ayuntamiento de Barcelona, 1977.

DOCUMENTS

ALMAGRO, Maribel, *L'aigua d'ús industrial a l'antiga fàbrica Damm. Estudi sobre la captació d'aigua i el seu traçat fins a l'antiga fàbrica Damm*, Arxiu Històric de SA Damm, 2024.

Sol·licitud de S.A. Damm per tal d'obtenir permís d'obres per construir una conducció d'aigua dins el terme municipal de Sant Adrià de Besòs, Arxiu Municipal de Sant Adrià de Besòs Isabel Rojas Castroverde, 1961.

Sol·licitud de S.A. Damm per tal d'obtenir permís d'obres per construir una conducció d'aigua dins el terme municipal de Barcelona, Arxiu Municipal Contemporani de la Ciutat de Barcelona. Reg. no. 2376 folio 171, 1961.

Itineraris des del barris de Sant Martí al riu Besòs, Ajuntament de Barcelona, 2024.

<https://ajuntament.barcelona.cat/santmarti/ca/el-pou-de-lolzina>

MUHBA, *Aigua Km zero/BCN*, Col·lecció "Guies d'història urbana" no. 25, 2019.

Conjunt industrial «Cerveses Damm, S.A.», Catàleg de patrimoni arquitectònic. Identificador 1586, Barcelona.

Antiga fàbrica Damm, Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya.

<https://invarquit.cultura.gencat.cat/card/41259>

WEBGRAFIA

Viquipèdia

<https://ca.wikipedia.org/wiki/Damm>

https://ca.wikipedia.org/wiki/F%C3%A0brica_Damm

https://ca.wikipedia.org/wiki/Club_de_Futbol_Damm

https://ca.wikipedia.org/wiki/Antic_mol%C3%AD_de_la_Verneda

https://es.wikipedia.org/wiki/Antigua_f%C3%A1brica_Damm

Web oficial Damm

<https://www.damm.com/>

Ateneu Llibertari Estel Negre. *Benet Pasanau Blanch (1900-1936)*

<https://www.estelnegre.org/documents/pasanau/pasanau.html>

Barcelofilia (2012). *Fàbrica de Cervesa Damm. Urgell/ Diputació (1881-1900)*.

<https://barcelofilia.blogspot.com/2012/11/fabrica-de-cervesa-damm-urgell.html>

Barcelofilia (2017). *Fàbrica de cervesa. Viladomat 43. Enric Comas (1893-1897) i E. Cammany (1899-1910)*.

<https://barcelofilia.blogspot.com/2017/12/fabrica-de-cervesa-viladomat-43-enric.html>

La Barcelona de antes. *Fàbrica Damm-La Bohèmia*.

<https://labarcelonadeantes.com/fabrica-damm-la-bohemia>

Barcelona Regional. Agència de Desenvolupament Urbà (2017) *Cicle de l'Aigua. Capítol VIII*.

Estudi dels impactes del canvi climàtic a Barcelona

https://www.barcelona.cat/barcelona-pel-clima/sites/default/files/cap08_cicle_aigua-20180227.pdf

CEAV. Centre d'Estudis-Arxiu Vilabesòs. Baró de Viver-Bon Pastor, *La línia del temps del Bon Pastor*.

<https://www.ceavilabesos.cat/>

Diari Ara (03/08/2018). *Una fàbrica amb estrella*

https://www.ara.ad/misc/fabrica-estrella_1_3317895.html

Diari Ara (18/06/2024). *Damm ven la meitat de Cacaolat al fabricant de Cola Cao*.

https://www.ara.cat/economia/alimentacio/damm-ven-meitat-cacaolat-fabricant-colacao_1_5064562.html

Enciclopèdia Catalana. *La cervesa i la SA Damm. La introducció de la cervesa*

<https://www.enciclopedia.cat/fabriques-i-empresaris/la-cervesa-i-la-sa-damm>

Memòria dels barris. Història gràfica dels barris del Districte Horta-Guinardó (2010). *Hospital de Sant Pau*.

<https://memoriadelsbarris.blogspot.com/2010/12/hospital-de-sant-pau.html>

MONSERRAT DARDER, Miguel, *Els vestigis de les rieres a Barcelona. Estudi a partir de l'anàlisi de tres rieres*, Treball Final de Grau. UPCommons. Portal del coneixement obert de la UPC, 2024.

<https://upcommons.upc.edu/handle/2117/411796>

El Nacional (2024). *Baró de Viver i Bon Pastor van ser part de Santa Coloma, són història de Santa Coloma*.

https://www.elnacional.cat/ca/barcelona/josep-maria-coral-baro-viver-bon-pastor-van-ser-part-santa-coloma-son-historia-santa-coloma_1328158_102.html

Pla de Barcelona (2014). *El pacte de la madriguera*.

<http://pladebarcelona.cat/2014/09/06/el-pacte-de-la-madriguera/>

Pla de Barcelona (2017). *Milans*.

<http://pladebarcelona.cat/2017/06/29/milans/>

Pobles de Catalunya. *Fàbrica Damm (La Bohèmia)*

<https://www.poblesdecatalunya.cat/element.php?e=3670>

Tot Barcelona (24/06/2019). *L'arxiu d'una cervesera que t'explica una història de Barcelona*

<https://www.totbarcelona.cat/cultura-i-oci/arxiu-cervesera-t-explica-historia-barcelona-65301/>

Tot Barcelona (11/12/2020). *Alsacians i fabricants de gasosa, els 'pares' de la cervesa a Barcelona*.

<https://www.totbarcelona.cat/cultura-i-oci/alsacians-i-fabricants-de-gasosa-els-pares-de-la-cervesa-a-barcelona-108513/>

Tot Barcelona (18/12/2020). *De l'obrador al món: com van erigir un imperi les dues grans cerveseres de Barcelona*.

<https://www.totbarcelona.cat/cultura-i-oci/de-lobrador-al-mon-com-van-erigir-un-imperi-les-dues-grans-cerveseres-de-barcelona-109514/>

Tot Barcelona (maig 2022). *Una tapa de registre curiosa*.

<https://totbarcelona.blogspot.com/2022/05/una-tapa-de-registro-curiosa-fabrica-de.html>

Tot Barcelona (22/10/2024). *La Ciutat Esportiva Damm, un compromís amb el futbol base i el medi ambient*

<https://www.totbarcelona.cat/tot-esports/ciutat-esportiva-damm-compromis-futbol-base-medi-ambient-556885/>

Mariona Ribalta

L'ESCOLA CASAS. 75 ANYS D'HISTÒRIA

Fragment del llibre *L'escola Casas. 75 anys d'història* (Ajuntament de Barcelona, 2009) sobre l'equipament educatiu del barri del Clot.

L'ORIGEN DE L'EDIFICI

Per comentar a parlar i entendre el caràcter de l'Escola Casas, és important fer un recorregut per l'edifici que l'acull i explicar-ne la història, que ha marcat en gran manera la vida de l'escola.

Les primeres referències que se'n tenen són dels segles XII i XIII, quan aquelles terres de Sant Martí de Provençals eren camps allunyats de la ciutat. El bisbe de Barcelona les va cedir el 1142 als Cavallers Hospitalaris de l'Orde de Sant Joan de Malta de Jerusalem, que van obtenir permís per a construir cases, castells i torres de defensa als afores de la ciutat. L'edifici que uns segles més endavant seria l'Escola Casas es deia Torre de Sant Joan: es va emprar per a hostatjar pelegrins i, uns anys més endavant, com a hospital, tal com afirmen diverses cròniques. **(1)** La torre i les seves terres van ser arrendades durant molts segles a diversos senyors de Barcelona, que les van convertir en una explotació agrària, primer utilitzant l'aigua d'un molí proper —també propietat de l'Orde— i, a partir del 1274, regant amb l'aigua del Rec Comtal, amb el permís específic del rei Jaume d'Aragó.

La casa comptava amb una capella dedicada a sant Nicolau, encara que popularment es deia de sant Joan, tot i que fins al segle XVIII aquest nom no es troba en els documents oficials. **(2)**

Durant el segle XVII, la finca de la Torre de Sant Joan —que tenia una extensió de vuit hectàrees i estava situada a l'anomenat Clot de la Mel— va patir destrosses greus especialment durant els setges de Barcelona i la Guerra dels Segadors. Això va portar a realitzar-hi obres durant els primers anys del segle XVIII. Amb l'ajut econòmic del gran mestre de l'Orde dels Hospitalaris de Malta a Barcelona, fra Nicolau

Cotoner, es van restaurar el portal d'accés, les finestres i la pila baptismal.

La major part de restes que avui se'n conserven són d'aquesta època i contenen diverses inscripcions que testifiquen la propietat i l'ús de la finca per part de l'Orde de Sant Joan de Malta. La majoria estan gravades a la pedra de les llindes de les finestres i de la portalada. També s'hi poden trobar escuts nobiliaris, una estela i una pila d'aigua beneïda amb la creu de Malta.

L'Orde va perdre'n la propietat des del 1820 fins al 1823, a causa de l'alienació de béns per disposició del Govern dit Constitucional, però la Torre va tornar a les seves mans i va ser arrendada a diversos senyors. No va ser fins a la desamortització de Mendizábal (1835) de les propietats de l'Església i dels ordes religiosos que la finca va passar definitivament a la propietat privada. Ramon Casas i Jordà la va adquirir l'any 1854 i la va deixar en herència a la seva filla, Camila Casas, que va ser qui la va cedir a l'Ajuntament de Barcelona.

Amb el procés d'industrialització de Catalunya, Sant Martí de Provençals va canviar radicalment: unes terres plenes d'explotacions agrícoles i amb pocs habitants es van transformar en un espai ple de fàbriques i habitatges per als seus obrers, amb noves vies de comunicació. La seva població era el 1886 de més de 50.000 habitants. Un any després, Sant Martí va ser agregat a Barcelona.

L'ENSENYAMENT A CATALUNYA DURANT EL PRIMER TERÇ DE SEGLE

A començament de segle la situació de l'escola a Barcelona i també a Catalunya era catastròfica. L'Estat espanyol va aconseguir, mitjançant el decret del ministre Romanones, el control de l'ensenyament primari i no va aportar els recursos necessaris per a uns infants que tenien poques possibilitats de sortir de l'analfabetisme en el qual estaven instal·lats. Les dades ho confirmen: la població analfabeta a Barcelona el 1900 era d'entre el 40 i el 50%.

Mariona Ribalta és autora també de *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil: el CENU*.

Els governs municipals de Barcelona —del Partit Radical, de la Lliga de Prat de la Riba o de Solidaritat Catalana— van buscar des de començament de segle una solució per a la millora de l'escola. A continuació enumerem algunes de les propostes més reeixides:

—Es van desdoblar totes les escoles unitàries de la ciutat, la qual cosa va significar una desmassificació de les aules i una millora del treball dels mestres, que van compartir amb personal auxiliar la seva responsabilitat.

—El 1906 es van crear les primeres colònies escolars, impulsades per Hermenegildo Giner de los Ríos, que, juntament amb altres serveis com els banys de mar, van millorar la debilitat dels infants i, a la vegada, van establir una activitat pedagògica complementària a l'escola pública.

No es pot oblidar que a Catalunya sempre hi ha hagut un nombre molt elevat d'escoles d'iniciativa privada, de manera que la proporció entre l'escola pública i la privada ha estat inversa respecte de la resta de l'Estat

—L'aprovació del Pressupost Extraordinari de Cultura del 1908 va significar el primer projecte global per a la modernització de l'educació, que havia de pal·liar el greu estat d'abandó en què es trobava l'escola. Es feia des d'una institució municipal perquè l'Estat havia demostrat, des de sempre, que no tenia ni la voluntat ni, potser, els recursos per a millorar la situació. El Pressupost va ser derogat després d'uns mesos de ser aprovat per la forta oposició que hi van exercir la dreta més conservadora i, especialment, l'Església a través del bisbe de Barcelona, el cardenal Casañas.

Després del fracàs del Pressupost, l'Ajuntament va prendre una posició encara més decidida, d'acord amb aquelles paraules de Pere Corominas a la Memòria del Pressupost:

“Una ciudad no es grande solo con tener grandes y bien urbanizadas vías; es imprescindible que el pueblo que la habite sea fuerte y robusto al propio tiempo que instruido y culto: así lo han entendido todas las naciones cuyos progresos hoy admiramos, y así debe hacerlo este pueblo si quiere garantizar la grandeza de su urbe.”

L'Ajuntament va assajar nous mètodes pedagògics amb la creació de l'Escola del Bosc (1914), que es va comple-

Vistes de l'interior de la Torre de Sant Joan abans d'iniciar-se les obres
(Foto: Arxiu Escola Casas)

tar amb l'Escola del Mar (1922), l'escola del Parc del Guinardó (1923) i l'escola Ignasi Iglésias (1933), i, a la vegada, va imposar una imprescindible millora de la salut dels infants.

L'any 1916 es van crear la Comissió de Cultura i la seva Assessoria Tècnica, dirigides per Manuel Ainaud. La Comissió va donar un fort impuls a les idees i realitzacions que s'havien anat gestant els primers anys del segle i que van planificar les necessitats escolars a la ciutat. Es van tenir en compte tant la situació d'aquell moment (manca de places escolars, estat dels edificis, condicions higièniques dels centres, etc.) com els objectius pedagògics que es volien assolir. Així es va poder fer una estratègia a llarg termini que va donar uns resultats excel·lents

Després d'innombrables esforços i gestions amb el ministre Silió, la Comissió de Cultura i Ainaud en nom seu van acordar amb l'Estat la constitució del Patronat Escolar (1922). Això va permetre la construcció d'uns grups escolars, que van ser la primera xarxa pública a l'Estat amb centres de qualitat i experimentació reconeguda. El 29 de març del 1931 —després del parèntesi de la Dictadura de Primo de Rivera— es van inaugurar de cop onze escoles d'aquests grups, que responien a uns projectes pedagògics i arquitectònics modèlics. Josep Goday va ser l'arquitecte d'aquestes escoles, considerades “palaus per als infants”. (3)

Paral·lelament a les accions de les administracions per a millorar l'ensenyament, diversos moviments de mestres i d'intel·lectuals interessats pels temes socials i educatius van constatar, no tan sols la deficient situació de les escoles a la ciutat, sinó també les possibilitats de l'educació per a la creació d'una nova ciutadania. Eren grups amb ideologies molt diferents: hi havia entitats catalanistes amb mestres influïts pels nous corrents europeus, ateneus obrers lligats al pensament anarquista, etc. Tots van crear petites escoles que patien entrebancs de tot tipus, però que van significar un espai d'assaig dels corrents lligats amb l'inici de la renovació pedagògica a Catalunya.

Aquests centres tenien una gran importància

qualitativa, ja que van servir com a model pedagògic per a l'acció municipal a partir de la creació de la Comissió de Cultura i, especialment, durant la Segona República.

No es pot oblidar que a Catalunya sempre hi ha hagut un nombre molt elevat d'escoles d'iniciativa privada, de manera que la proporció entre l'escola pública i la privada ha estat inversa respecte de la resta de l'Estat.

Aquestes accions han estat lligades amb els esdeveniments polítics i educatius, i sovint la societat civil ha pres la iniciativa enfront d'una escola pública mancada de qualitat. Les escoles de començament de segle van ser-ne les pioneres.

Podem destacar, entre d'altres, el Col·legi Sant Jordi, de Flos i Calcat (1898), que va ser la primera escola que va emprar el català com a llengua per a l'aprenentatge; l'Escola Catalana Mossèn Cinto (1904), on es va assajar per primera vegada el mètode de projectes, i l'Escola Horaciana, de Pau Vila (1905), al Clot i al barri gòtic, on es va aplicar la màxima horaciana d'ensenyar divertint. Pau Vila era un gran activista i a la seva escola s'hi empraren tots els mètodes per a aprendre de la realitat. L'escola més elitista d'aquesta època va ser el Col·legi Mont d'Or, dirigit per Joan Palau i Vera

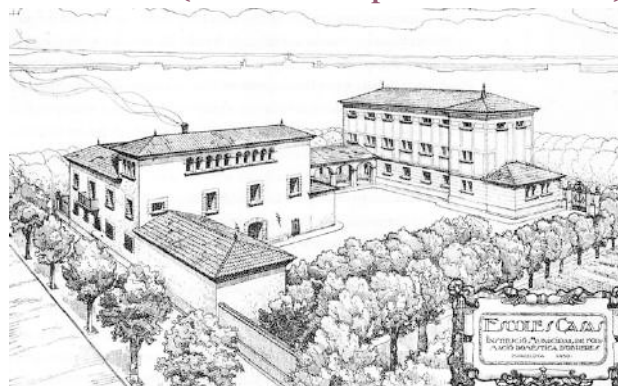
La Fàbrica de Filats i Teixits Casas i Jover pertanyia a la família Casas-Guarro. Aquesta família, que també era propietària de la Torre de Sant Joan, estava molt lligada al barri i era coneixedora de la feina que l'Ajuntament feia per l'ensenyament

(1905), instal·lat a la Bonanova, que va seguir el model d'internat anglosaxó. S'hi van posar en pràctica els centres d'interès d'Ovide Decroly.

També cal fer esment de les Escoles Catalanes del Districte VI (1906), on va fer de mestre un jove Pere Vergés; l'escola de la Sagrada Família (1913), i l'Escola de l'Ateneu Regionalista del Poble Nou (1918). Així mateix, cal destacar la Mútua Escolar Blanquerna (1924), fundada per Alexandre Galí quan la dictadura de Primo de Rivera va tancar les escoles montessorianes de la Diputació, que va ser un dels centres més sòlids pel que fa a l'experimentació pedagògica.

Amb una altra ideologia, la del pensament anarquista, cal situar en primer lloc l'Escola Moderna de Ferrer i Guàrdia (1901), al carrer Bailén, de la qual sortien moltes altres escoles modernes o ferreristes. Aquesta escola va ser la

Projecte d'adaptació de la Torre de Sant Joan per a l'Escola Casas. Josep Goday, arquitecte (Arxiu Municipal Administratiu)

primera que va practicar la coeducació de sexes i de classes socials, a banda d'organitzar a la pràctica, amb les estratègies i els recursos necessaris, un ensenyament racional, laic, científic i actiu. Entre les iniciatives racionalistes de més anomenada cal destacar l'Escola Llum, de Joan Roigé, a Sants; l'escola de l'Ateneu Llibertari de la Sagrera, de Josep Torres Tribó; l'Escola Natura, de Puig Elias, al Clot; i l'Escola Eliseu Reclus, de Félix Carrasquer, a Sants. La llista podria ser més llarga, ja que de petites escoles en van tenir tots els ateneus als barris de Barcelona. La seva importància es posà de manifest amb el pes que van tenir les seves idees amb la creació, durant la Guerra Civil, del CENU.

LA CESSIÓ DE LA TORRE DE SANT JOAN A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA

Amb el procés d'industrialització, els camps de Sant Martí es van anar omplint de fàbriques i d'habitatges, de manera que el paisatge va canviar radicalment.

Una d'aquestes fàbriques era la Fàbrica de Filats i Teixits Casas i Jover, que pertanyia a la família Casas-Guarro. Aquesta família, que també era propietària de la Torre de Sant Joan, estava molt lligada al barri i era coneixedora de la feina que l'Ajuntament feia per l'ensenyament.

És per això que l'any 1921 Lluís Guarro, regidor de l'Ajuntament de Barcelona, oferí a la Comissió de Cultura, de la qual era membre, en nom de la seva mare, Camila Casas i Jover, la Torre de Sant Joan i els terrenys que l'envoltaven (uns 70.000 pams) per a l'adaptació "per sempre" del seu edifici com a escola per a les nenes del barri.

Els textos que es reproduïen a continuació expliquen, amb les paraules de l'època, el procés de la cessió de l'edifici, les aturades degudes als esdeveniments polítics i, finalment, l'acceptació de la cessió per part de l'Ajuntament, així com de les condicions per al funcionament de l'escola. (4)

"En junta de la Comissió de Cultura del dia 2 del mes de març de l'any 1921, l'il·lustre Regidor D. Lluís Guarro, pertanyent a aquesta Comissió, dirigint-se al Sr. President li féu avinent que, havent pogut constatar personalment pel temps que portava d'actuació en l'Ajuntament l'eficàcia de la tasca cultural que realitzava la Comissió Municipal de

Cultura, li feia ofrena de la casa propietat de Camila Casas i Jover, Vídua de Guarro, i sos fills Lluís, Maria i Assumpció, situada en la Plaça d'en Valentí i Almirall del barri de Sant Martí de Provençals, que havia pertenescut a l'Orde dels Cavallers Templaris, **(5)** perquè fos destinada per sempre a hostatjar-hi una institució d'ensenyança que volgués crear i sostenir-hi l'Ajuntament de Barcelona. L'il·lustre Sr. President agrai fondament l'acte generós i exemplar de la família del Regidor Sr. Guarro, i així mateix li ho feren present els demés vocals regidors de la Comissió de Cultura.

“En la mateixa sessió s'acordà cercar la forma jurídica més avantatjosa econòmicament per a traspassar l'es-mentada finca a l'Ajuntament, i s'encarregà a l'Assessoria Tècnica informes sobre la mena d'institució que podia establir-se en aquell casal i que representés una utilitat major per als estaments obrers que en gran nombre poblen aquella barriada.

“El corresponent informe fou presentat i aprovat en la junta del 23 de maig del mateix any, i en ell es proposava la

Josep Goday —arquitecte en cap de Construccions Escolars— va ser l'encarregat de fer el projecte de les Escoles Casas

creació d'una Escola diürna per a noies on se les preparés per a convertir-les en mestresses que poguessin regir amb encert una llar obrera, i que les nits i diumenges es donessin ensenyaments domèstics per a les noies adultes treballadores que estaven empleades durant la jornada del dia en fàbriques i tallers i que solament poden disposar de les nits i dies festius per a completar la seva formació, adquirint, de majors, aquells coneixements primaris indispensables que no pogueren aprendre quan eren petites.”

Abans de l'acceptació definitiva per part de l'Ajuntament de l'edifici, la família i tècnics de la Comissió de Cultura establiren les bases que havien de fonamentar les noves escoles. En citem les parts més interessants: **(6)**

a. Les escoles seran per a noies de famílies obreres i menestrals.

b. L'educació religiosa en aquestes escoles es farà a base d'ensenyaments de la Religió Catòlica, no podent-se convertir en escoles laiques, però no serà obligatòria per a les deixebles les famílies de les quals no la vulguin.

c. La instrucció es donarà en català, i a base d'aquest idioma s'ensenyaran les altres llengües.

d. Un vint-i-cinc per cent del nombre total de llocs de l'escola serà reservat perquè l'ocupin, amb preferència, les filles dels

La façana del nou edifici de les Escoles Casas que dona a la Gran Via, en obres (AHCB-Arxiu Fotogràfic)

obers de la fàbrica que té establerta la família Casas i Jover a Sant Martí mentre la fàbrica continuï en el lloc a on és i pertanyi a l'esmentada família o als seus descendents.”

A partir del cop d'estat el 13 de setembre del 1923 de Primo de Rivera, la Comissió de Cultura, malgrat no ser derogada oficialment, va alentir les seves activitats i alguns dels projectes no es van portar a terme. Aquest va ser el cas de l'Escola Casas, que és un exemple clar dels motius anticatalanistes que aplicà el dictador: la Sra. Casas exigí que l'ensenyament fos donat en català i durant aquells anys l'Ajuntament no ho va admetre. L'acceptació definitiva de la cessió de la Sra. Casas no es va fer efectiva fins a les eleccions municipals de l'any 1930, amb l'acord per part del municipi de les bases esmentades més amunt: **(7)**

“Els ajuntaments governatius no portaren a terme la realització d'aquesta institució nova que tant ha de beneficiar l'element obrer d'aquesta populosa barriada, per haver sol·licitat la família Casas-Guarro l'aplicació del principi pedagògic d'adoptar la llengua materna de les alumnes com a idioma vehicular per a l'ensenyament. En començar a actuar l'Ajuntament actual, els hereus de la Sra. Camila Casas i Jover, Vídua de Guarro, reiteraren el seu oferiment a la ciutat, i en la sessió de la Comissió Municipal Permanent del dia 9 d'abril d'enguany fou acordat l'acceptació immediata de la donació i que la nova institució porti el nom d'*Escoles Casas*. Aquest acord fou ratificat pel Ple municipal en la sessió del 29 del mateix mes. Complerts ja tots els tràmits corresponents, l'escriptura de cessió ha estat signada el dia 29 del mes d'octubre proppassat per l'Alcalde, Excm. Sr. Comte de Güell, en representació de la ciutat, i per l'il·lustre Sr. Lluís Guarro, en representació dels hereus, davant del notari Sr. Espriu”. **(8)**

L'edifici ja era propietat de l'Ajuntament, que en un Ple acordà “que sigui declarada urgent” la posada en pràctica dels acords de la donació i s'apressà a fer el projecte per a construir la primera escola municipal al barri de Sant Martí.

LA COMISSIÓ DE CULTURA ENCARREGA L'EDIFICI A L'ARQUITECTE JOSEP GODAY

Josep Goday —arquitecte en cap de Construccions

La Torre de Sant Joan un cop iniciada la restauració de l'edifici. Al fons es pot veure l'edifici de nova planta que projectà Josep Goday (AHCB-Arxiu Fotogràfic)

Escolars— va ser l'encarregat de fer el projecte de les Escoles Casas. Les obres s'inauguraren el 12 de novembre del 1930 i la recepció provisional està signada el 31 d'agost del 1933 (la recepció oficial data del 30 de desembre del 1933, tal com marca la llei) per Antoni Falguera, arquitecte en cap de l'Agrupació d'Edificis Municipals, pel contractista adjudicatari de les obres i pel mateix Goday. **(9)**

Goday va tenir en la redacció del projecte de l'Escola Casas un primer condicionant: l'antiga Torre de Sant Joan, que no va voler enderrocar i que va mantenir amb el seu aparell de pedra vista. Hi col·locà els serveis administratius, la direcció i les classes i dependències amb sortida directa al jardí.

La connexió entre la part antiga i la nova està feta en forma d'U, amb una gran senzillesa, a través d'una galeria porticada. El resultat final és d'una unitat extraordinària. Tal com Goday explica a la Memòria del projecte, **(10)** en aquesta part: “[...] al primer pis hi haurà tres grans sales destinades a treballs domèstics i la sala d'armaris per guar-

La connexió entre la part antiga i la nova està feta en forma d'U, amb una gran senzillesa, a través d'una galeria porticada

dar el material i els treballs realitzats. Aquest cos de l'edifici ja existent es comunicarà, per una galeria porticada, amb el pavelló de nova construcció, destinat a cultura general i a ensenyament professional. Aquest pavelló constarà de planta baixa i dos pisos i tindrà façana als carrers de Corts Catalanes i Sant Joan de Malta. A la planta baixa i al primer pis hi haurà sis aules per als diversos graus, més el servei de dutxes, vestuari, vàters, lavabos. En el segon pis hi haurà una esplèndida sala d'actes per a festes [...]”.

A les façanes Josep Goday i Francesc Canyelles simplifiquen en gran manera els esgrafiats respecte als dels altres grups escolars. Els col·loquen a la part nova, al voltant de les finestres. Aquí hi són presents, però, els noms de grans personatges lligats amb el món de l'educació i de la filosofia: Pestalozzi, Ramon Llull, Lluís Vives, Erasme, Fröbel i Baldri Reixac. El seu significat és clar i és com una targeta de presentació: l'ensenyament que es dona a aquest grup ve de lluny i ens hi inspirem per a la transmissió cultural i ideològica a les nostres alumnes.

L'arquitecte Marc Cuixart valora com una petita joia la intervenció de Goday a l'Escola Casas: **(11)** “L'espai interior d'aquesta reforma és d'una bellesa singular, en el sentit que lliga magistralment l'arquitectura del passat amb una intervenció amb tocs d'actualitat; la barreja es troba en un

punt just [...] Es tracta d'un esquema que ja coneixem en els Grans Grups, però que, com que es tracta d'un sol bloc, té moltes afinitats amb l'escola dels maristes de Sants. La més significativa és el tractament de l'envà que separa la galeria-corredor de les aules, on uns grans finestrals interiors i practicables permeten l'entrada de la llum uniforme del matí a les hores de més activitat acadèmica i del sol de ponent a les tardes d'hivern. A més, permeten la ventilació creuada i disposen de cortines per protegir del sol a l'estiu.”

A finals del 1933 s'aprova el projecte del mobiliari escolar dissenyat expressament per a l'Escola Casas, **(12)** signat per Goday. La majoria de mobles pertanyen a la tercera tipologia de mobles escolars, com molt bé assenyala Eva Pasqual en el capítol dedicat al mobiliari a l'estudi esmentat sobre Goday: **(13)** “[totes les tipologies], malgrat la tendència a la simplicitat i a la depuració decorativa, comparteixen un sentit funcional i pràctic. Es tracta de mobles molt ben construïts, sòlids i pensats per durar”. Els mobles de l'Escola Casas corresponen a una època en la qual l'arquitecte pensa en mobles llisos, d'inspiració popular que evoluciona de l'estètica noucentista cap a un estil més senzill però encara amb alguna reminiscència tradicional.

NOTES

(1) Com ara la *Crònica de viatge*, de l'abat de Ripoll, del 25 de juny del 1452. I la de 1558, que fa referència a l'acolliment de malalts durant l'epidèmia de pesta: “La Casa que tenen els cavallers Hospitalaris de Sant Martí de Provençals acollirà vint malalts de pesta per aliviar els hospitals de la ciutat [...]”.

(2) La informació sobre els diversos usos i noms dels arrendataris de la Torre de Sant Joan procedeix del Registre de la Propietat, [Informe de Jordi Fossas, juliol del 1995].

(3) Josep Goday (1882-1936), arquitecte en cap de construccions escolars, va ser l'autor de més de vint escoles de l'Ajuntament de Barcelona. Goday va tenir uns col·laboradors excel·lents (com ara Francesc Canyellas) que van permetre la construcció d'aquestes magnífiques escoles, un model a tot

Europa. Vegeu *Josep Goday i Casals. Arquitectura escolar a Barcelona de la Mancomunitat a la República*, Ajuntament de Barcelona, 2008.

(4) *Les construccions escolars de Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, 1922, pàg. 286.

(5) En aquest document sembla que s'inicia l'error d'atribuir el nom de *Templaris* als antics propietaris de la Torre de Sant Joan, en lloc d'*Hospitalaris*, que era el nom donat a l'Orde de Sant Joan de Malta.

(6) Arxiu Municipal Administratiu, Caixa 5951.

(7) *Inauguració de les obres de l'Escola Casas*, Ajuntament de Barcelona. Barcelona, 1930

(8) L'escriptura de la donació oficial de la Torre de Sant Joan a l'Ajuntament es troba a l'Arxiu Municipal Administratiu.

(9) Arxiu Municipal Administratiu, Caixa 5951.

(10) Arxiu Municipal Administratiu, Caixa 5951.

(11) *Josep Goday i Casals. Arquitectura escolar a Barcelona de la Mancomunitat a la República*, Ajuntament de Barcelona, 2008. pp. 263-264.

(12) Arxiu Municipal Administratiu, Caixa 5951.

(13) Eva PASQUAL, "El mobiliari i la decoració interior de les escoles", pp. 337-353. A *Josep Goday i Casals. Arquitectura escolar a Barcelona de la Mancomunitat a la República*, Ajuntament de Barcelona, 2008. ❖❖❖

EXPOSICIONS SOBRE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

Del 2 al 30 d'abril

GRANS FOTÒGRAFS A LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

Centre Cívic Sant Martí. Sala d'actes (La Selva de Mar, 215).

Del 7 al 30 de maig

MASIES I FÀBRIQUES A LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

Centre Cívic Sant Martí. Sala d'actes (La Selva de Mar, 215).

Isabel Segura

DONES DE SANT MARTÍ

Fragment del llibre *Dones de Sant Martí* d'Isabel Segura Soriano (Ajuntament de Barcelona, 2002). És un recorregut per la història de Sant Martí de Provençals des de mitjan segle XIX fins a l'actualitat. El text se centra en l'anàlisi de l'espai d'origen.

MEMÒRIA I IDENTITAT

El mes de gener de 1999, centenars de dones participants en el Congrés de Dones de Barcelona visitàvem el complex fabril de can Saladrigas, una fàbrica tèxtil en la qual, des del darrer terç del segle XIX, treballaven més d'un miler de dones. El nostre ànim no era gaire eufòric. Suposàvem que aquella seria l'última oportunitat de veure-la, ja que estava previst el seu enderroc per obrir un carrer. Amb tot, la visita tenia un caràcter simbòlic, can Saladrigas formava part de la nostra memòria col·lectiva i no volíem que l'enderroquessin.

No érem les primeres que clamàvem per la conservació del patrimoni històric. Des de feia anys, l'Associació de Veïns del Poblenou, el col·lectiu La Fàbrica i l'Arxiu Històric del Poblenou havien endegat una campanya de sensibilització de l'opinió pública per evitar l'enderroc de les naus principals i del passatge del conjunt fabril de can Saladrigas. Finalment, la resposta municipal va ser el compromís de preservar Can Saladrigas, a més de la revisió del catàleg arquitectònic per tal de protegir els edificis industrials més significatius.

El territori que una habita o pel qual transita participa en la construcció de la identitat pròpia. La memòria personal i la col·lectiva s'inscriuen en un paisatge. Com a dones, sovint ens costa inserir-nos en la història oficial dels nostres barris, que no recull la nostra experiència històrica, molt vinculada a la reproducció social.

La memòria de la reproducció social, escriuen Dolores Hayden i María Ángeles Duran, no és romàntica ni es deixa engalanar. La seva destrucció és presentada com un exercici de neteja o d'embelliment de la ciutat, i priva de llocs de referència a qui no en va tenir d'altres. Cal, segons Dolores Hayden, dotar

de *topos*, de lloc, les persones que no en tenen i evitar que el perdin aquelles que ja en van tenir i aspiren a conservar-los.

ENCLAVAMENTS EMOTIUS

Can Saladrigas, doncs, esdevé un enclavament emotiu per a algunes dones. Però no només cal preservar les fàbriques; també són importants de conservar alguns habitatges i la seva disposició en l'espai, com a mostres de l'arquitectura popular, perquè no totes hem nascut en palaus gòtics, ni hem passat les tardes de la nostra infantesa tancades en guarnides i esplèndides sales modernistes.

Els passats són diversos i aquesta diversitat és la que cal preservar. El passat té diferents significats perquè s'han viscut experiències diferents, totes igualment vàlides, importants. Apostem, doncs, per reconstruir la diversitat de la memòria pública de la ciutat.

El paisatge de Sant Martí inicià des de mitjan segle XIX un procés de transformació. L'aparició de les primeres xemeneies, els símbols visuals més cridaners de la incipient revolució industrial, esquitxaven el paisatge agrícola. A poc a poc, les fàbriques compartien relacions de veïnatge amb els habitatges. Sant Martí, a principi del segle XX, tot i que ja havia quedat annexionat formalment, administrativament, a Barcelona, quedava als marges de la ciutat.

Maria Aurèlia Capmany, a la seva novel·la *Feliçment, jo sóc una dona*, en fa una descripció: "L'enorme bloc de can Pujades quedava separat de la ciutat. Havíem de caminar per carrers inexistents, amb arbres esparsos, rocs i tolls d'aigua, i les inacabables muralles de maons i d'estacades. Fins que no vèiem l'alta andròmina de l'Arc de Triomf no podíem dir que érem a Barcelona."

En la mateixa novel·la, Maria Aurèlia Capmany ens ofereix la descripció d'una fàbrica del Poblenou, a partir dels ulls d'una nena, la protagonista:

"La meua mare era la filla del porter de can Pujades i el meu pare era el noi Pujades. Tothom ho sabia, ningú no m'ho va dir mai... La porteria de can Pujades era un petit edifici de dues habitacions, amb una cuina i una comuna.

Isabel Segura Soriano, historiadora i assagista especialitzada en l'àmbit feminista. També és autora dels llibres *Constructores de ciutat: Sant Martí i Barcelona en construcció (1940-1970)*.

Estava situada a l'entrada del recinte de la fàbrica. El recinte era clos amb unes altes parets coronades per tot de vidres aguts, de coloraines, que a mi em semblaven d'un luxe prodigiós. A l'altre cantó de les altes parets hi havia un pati gran que voltava la nau principal i més enllà les dependències dels despatxos i més enllà encara, separat per un terraplè d'herba i per unes reixes, apareixien els arcs de can Pujades pròpiament dit, és a dir, els darreres de la casa dels senyors, amb les cotxeres i els safareigs, i les quadres.”

DE LA DIVERSITAT DE PAISATGES I DE MEMÒRIES

Després de la Guerra Civil, més concretament a partir de la dècada dels anys cinquanta del segle XX, el paisatge de Sant Martí es transformava dia a dia. Apareixien blocs i més blocs de pisos a un ritme sense precedents, de manera més o menys paral·lela a com ho feia el corrent migratori de persones que, procedents d'altres zones de l'Estat, arribaven a ciutat atretes per la possibilitat de trobar feina. Dones i homes joves, en edat de treballar, abandonaven els seus llocs d'origen per les dificultats de subsistir.

La biografia de Rosa María Fernández Marín és prou

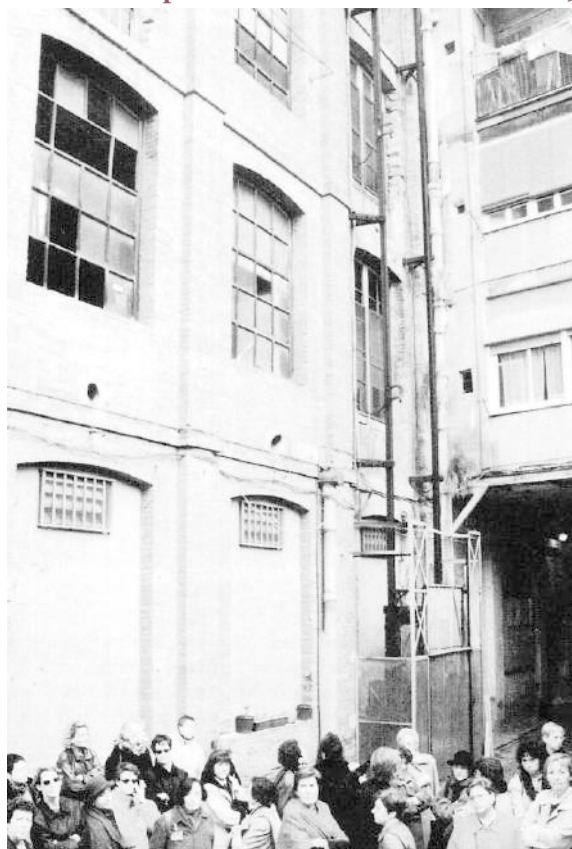
L'emigració no era un fenomen nou per a les dones del segle XX; des de mitjan segle XIX moltes havien emigrat del camp a ciutat

il·lustrativa: “*Mi padre era un hombre muy trabajador y muy humano. Su único defecto era el de muchos hombres de su tiempo: la bebida. Nunca fue violento físicamente, pero sí verbalmente, transformado por el vino.*”

“*Yo crecí con miedo. Desde muy pequeña tuve responsabilidades en casa que mis hermanos varones nunca tuvieron; ayudaba a mi madre a cuidar de mis hermanos, remendaba ropa, cocinaba y trabajaba en la recogida de la aceituna cuatro meses al año, cosa que disminuyó mucho mi tiempo de aprendizaje escolar, teniendo en cuenta que sólo fui tres años al colegio. Luego, me pusieron a trabajar en una sastreía, cuando tenía once años, para que aprendiera el oficio de mi madre.*”

“*Con 17 años me vine a trabajar a Barcelona, a casa de un familiar que hacía de mastresa. Empecé a trabajar en una camisería llamada Chalisel, en la calle Felipe II; ganaba para pagarle a la mastresa y para ahorrar un poco, así que ya tenía bastante, pero los que me rodeaban me decían que tenía que trabajar más.*”

Fàbrica can Saladrigas, 1916. (Foto: Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí)

És, doncs, la filla gran la primera de la família que emprendre el camí de l'emigració a ciutat —posteriorment ho farien els seus germans—, i el primer lloc d'estada va ser a casa d'un familiar.

L'experiència de Rosa María Fernández no difereix gaire de la narrada per Anna Puig Jiménez, nascuda el 2 de gener de 1929 a Mingladilla, Cuenca, que emigrà a Barcelona l'any cinquanta. Abans ho havia fet la seva germana gran i, quan aquesta li va aconseguir feina a la mateixa empresa metal·lúrgica on ella treballava, la va reclamar a Barcelona i es van instal·lar a casa d'uns parents.

Les dones, explica Cristina Carrasco, moltes vegades emigren en solitari i anticipen, en alguns casos, l'emigració familiar. Molt sovint, segons la mateixa autora, l'emigració “*surge no sólo como respuesta a los imperativos del medio, sino como una estrategia de resistencia y de transformación a múltiples niveles: de las condiciones del trabajo rural, de determinadas formas de la condición matrimonial, o del acceso a la cultura, que en el medio rural era especialmente difícil para las mujeres. Muy frecuentemente se presenta como estrategia de movilidad social para sí o para sus familias; o de adquisición de mayor autonomía. Estos proyectos que orientan modalidades de emigración y trayectorias sociales diversas muestran una fuerte capacidad de decisión sobre la propia vida.*”

Veïnes i veïns del carrer Pujades, celebrant un bateig, als anys seixanta. (Foto: Arxiu Assutzena Ginés)

L'emigració no era un fenomen nou per a les dones del segle XX; des de mitjan segle XIX moltes havien emigrat del camp a ciutat. L'escriptora Dolors Monserdà, al llibre *Del món*, descrivia el fenomen migratori des dels pobles de la ruralia catalana a Barcelona. En aquell cas, també era una noia jove que per tal d'ajudar a subsistir tota la família s'instal·lava a treballar a casa d'una parenta al barri del Raval.

Més recentment, una altra novel·lista, Maria Barbal, en la seva obra *Carrer Bolívia*, publicada l'any 1999, descriu les primeres impressions d'una dona tot just acabada d'arribar a l'estació de França des del seu lloc d'origen, Linares:

"Era a l'andana amb la Carlota i no podia pensar en altra cosa que en l'efecte que l'estació m'havia fet el primer dia. Enorme, sí. I l'armadura del sostre, tan alta; la gent era una riuada que ens empenyia i, quan ens separava, el pànic m'omplia. A la sortida de l'estació, Barcelona era un carrer i hi havia trobat la primera sorpresa. El tramvia rellescava per les vies davant nostre i el dring de la campaneta em va semblar un repic de benvinguda. Quan havíem enfilat els carrers dels barri, buscant el de Tarròs, Barcelona s'havia enfosquit i omplert de sons forasters. Feina teníem de cami-

ses i les persones que els habitaven. L'entorn, un desert, un descampat, i Maria Barbal en fa un retrat:

"En aquell temps el carrer Bolívia i els quatre de l'entorn semblaven una illa. Tot al voltant, un oceà de terra o fang, mira tu... Però el barri, al voltant d'aquells cinc carrers de casetes per sota del de Pere IV, era un paisatge desgavellat, on abundava el buit. ... Al nostre voltant tot era pols o fang, munts de material i edificis que pujaven en un tancar i obrir d'ulls. Els pisos feien tanta falta, que la gent arribava a encendre fogueres perquè s'assequessin els materials i poder-hi entrar com més aviat millor... Els diumenges paraven les obres dels blocs dels voltant, no se sentien formigoneres ni pics ni camions ni, és clar, les veus dels obrers."

Alguns d'aquests polígons construïts a correuita van ser entregats sense aigua ni llum. Havien d'anar a buscar aigua a la font

nar amb l'equipatge". La protagonista i la seva família s'instal·len primer a casa d'un germà, com a rellogats; després, aconseguixen una casa al districte de Sant Martí.

Sant Martí disposava de terrenys per construir-hi nous habitatges, habitatges que havien de resoldre les necessitats de persones que vivien ja a ciutat, però instal·lades en condicions molt precàries, o bé de les novingudes. La demanda, però, era d'habitatge assequible —diguem-ho clar, barat— per a les limitades capacitats econòmiques d'amplis sectors de població.

El ritme de creixement de construcció durant aquells anys era vertiginós, probablement un dels més espectaculars de la ciutat. Aquest creixement no afectà de la mateixa manera tots els barris del districte. Apareixien barris sencers —dir-ne barri és un eufemisme; caldria parlar de blocs d'habitatges— d'un dia per l'altre. Òbviament, exagerem, però sí que s'arribaren a construir més d'un miler d'habitatges en tan sols sis mesos allà on abans no hi havia absolutament res, i continuà pràcticament sense res, a excepció de les ca-

La qüestió prioritària era construir cases, ja fossin per iniciativa privada o pública. La iniciativa s'aturava just aquí. Com havien de viure i relacionar-se els futurs habitants; les necessitats sanitàries, culturals, escolars, esportives i de comunicació de les persones que hi residien, això ja no es considerava que afectés els constructors, torno a repetir, públics o privats.

En el frenètic construir, la qüestió prioritària no era com es construïa, és a dir, la qualitat de l'edificació, la distribució, la... Es tractava d'aixecar parets, d'aixecar blocs, com més alts, més barats els pisos.

Maria Barbal continua: "El barri s'anava omplint de persones i, per més que els anys passaven, encara hi dominava l'olor de pols i de ciment. Eren pocs els carrers on un arbre, un roser, uns quants geranis, posaven el contrapunt viu a tant totxo i morter. Es començaven a obrir les primeres escales als edificis nous de trinxera i el nostre carrer Bolívia, amb Marroc i els paral·lels, formava un estrany oasi diminut, vell, entre blocs gegants. I continuaven arribant famílies que fugien de llocs pitjors que el Besòs, que hi milloraven. Després d'anys de treball dur havien pogut pagar l'entrada per al piset. Més tard vindria descobrir que al voltant no hi havia escoles, ni parcs, ni ambulatoris, que les botigues escassejaven i que l'únic que floria amb facilitat en aquella terra eren els bars, sorollosos i bruts, plens a qualsevol hora, amenitzats a intervals pel dring d'una maquineta del *millón*."

**Simone i François Papinaud i el seu fill
Jean-Marc, al terrat de Wad-Ras, 230.
(Foto: Arxiu Històric del Poblenou)**

Alguns d'aquests polígons construïts a correccuita van ser entregats sense aigua ni llum. Havien d'anar a buscar aigua a la font. "Tot el dia havies d'anar amunt i avall amb els cubells. Gairebé era com quan estàvem a la barraca", comentava una veïna.

I de barraques, al districte de Sant Martí, n'hi havia moltes, aglutinades en diversos nuclis: Somorrostro —on va néixer Carmen Amaya—, Pekín, darrere el Cementiri, i la Perona. Segons explica Huertas Clavería, el nom de la Perona ve d'una visita que va fer Eva Perón a Barcelona, l'any 1947, per donar suport al règim franquista. No és que la visita de la il·lustre dama coincidís amb la construcció de les primeres barraques, però la gent que hi vivia acostumava a dir que hi eren "des de l'any de la Perona", per simplificar. L'autor ens explica que fins al 1966 hi va haver només unes dues-centes barraques, però aquell mateix any se n'hi van instal·lar moltes més a causa del desallotjament de les barraques del Somorrostro —enderrocat perquè hi havia unes maniobres militars que havia de presidir el General Franco i "feia lleig"— i de les de Montjuïc.

Sobre l'experiència de viure a la Perona, Carmen Gómez, una de les dones que ha participat en la preparació d'aquest llibre, ens transcriu la seva experiència:

"Las dos partes de la Perona"

"El barrio de La Perona constaba de dos partes: la Ronda de San Martín y el Fondo de San Martín.

"La Ronda de San Martín: comenzaba en el puente Espronceda, entre la calle del Clot y la calle Guipúzcoa. Y llegaba hasta la altura de la iglesia de San Martín (Puente del Trabajo). La gente que vivía en esta parte del barrio eran personas llegadas de diversos puntos de España. Mayoritariamente de Andalucía. Venían a Barcelona con la única ambición de encontrar trabajo.

"El Fondo de San Martín: comenzaba a partir del Puente del Trabajo y acababa en la Rambla Prim. Esta parte del barrio era una especie de guetto. Lo habitaban personas marginales y de diferentes etnias, básicamente de la etnia gitana.

Dos Peronas: La Perona en sus primeros años estaba habitada en su mayoría por gente "paya"; por este motivo hubo una delimitación dentro del mismo barrio, una línea invisible que conocían muy bien todos los que allí vivían. Una especie de pacto: todos sabían hasta adonde debían llegar, los "payos" no iban a la parte de abajo. Y los "gitanos" no subirían a la parte de arriba. Este hecho no era conocido solamente por la gente del barrio, sino también por los que vivían fuera de él. Muchos de ellos acortaban camino por el interior de La Perona para llegar antes a su casa. Sin embargo atravesar el Puente del Trabajo era otra cosa, sobretodo de noche.

"La barriada se levantó con rapidez; a pesar de que estaba prohibido construir, cada día al amanecer se descubría una nueva vivienda. La gente resguardada en la oscuridad de la noche levantaba tabiques, ponía techos y puertas. Antes de que el alba se asomase reveladora. (Si al amanecer no estaba puesto el techo y la puerta de la barraca, pasaba un camión que derribaba todo lo construido). Los vecinos se ayudaban los unos a los otros aunque no se conociesen; lo importante era hacerse con la casa. El padre Luis, párroco de la iglesia de San Martín impedía que se derrumbaran las barra-

**La Perona en sus primeros años
estaba habitada en su mayoría por
gente "paya"; por este motivo hubo
una delimitación dentro del mismo
barrio, una línea invisible que
conocían muy bien todos los que allí
vivían. Una especie de pacto: todos
sabían hasta adonde debían llegar,
los "payos" no iban a la parte de
abajo. Y los "gitanos" no subirían a
la parte de arriba**

cas que tenían puesta la puerta. Los vecinos aprovecharon la cercanía con la vía del tren para arrojar allí todos los residuos. A modo de desagüe construyeron pozos muertos que desembocaban en ella, hecho que provocó múltiples conflictos con RENFE.

"La gente se fue organizando en la construcción y mejoras del barrio; se formó una comisión para recaudar fondos: todos los domingos por la mañana las personas elegidas pasaban casa por casa recogiendo dinero, no importaba cuanto

Carmen Amaya al Somorrostro, barri on havia nascut. (Foto: Postius. Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí)

fuese, aunque se había decidido que debería ser obligatorio. Gracias a esta iniciativa los vecinos de la parte de arriba de La Perona en el año 1954 pudieron tener electricidad. Poco después también empezaría a llegar el agua corriente, aunque este proceso fue lento; muchas personas tardarían algún tiempo en disfrutar las comodidades del progreso. La parroquia también ayudó y colaboró no sólo en el desarrollo de La Perona, sino en las mejoras y la calidad de vida de sus inquilinos. Por este motivo, entre todos los vecinos le regalaron una imagen del Sagrado Corazón de Jesús, en señal de agradecimiento.

“También fundaron una coral a la que llamaron Pastora. La coral recorría pueblos y plazas de toda Cataluña haciendo recitales; incluso obtuvieron varios premios. En el mes de mayo, La Perona se vestía de fiesta y engalanaba sus calles, la gente adornaba las ventanas y puertas con mantones blancos, colchas de encajes y flores por doquier. El aroma y colorido daban paso a la procesión que recorría el barrio entre cantos.

“La Niña de la Puebla y el Príncipe Gitano (cantaos de la época) iban con frecuencia a visitar a sus parientes. Ese día había un gran revuelo y un aire de festividad.

“La Navidad era otra de las fechas emblemáticas de La Perona de arriba. En Nochebuena un halo de luz y de alegría parecía recorrer cada rincón de sus calles, ni siquiera aquellos más desafortunados estaban solos en esa noche larga que amanecía sin sueño. Las puertas estaban abiertas de par en par esperando la llegada de todo aquel que quisiese visitarles; a cambio, sólo había que cantarle a Jesús recién nacido y agradecer la unión, la amistad y la botella de anís del mono que iba de casa en casa tintineando al son de una cuchara, como si se tratase del más sutil de los instrumentos. El rey de una orquesta de potes y cazuelas. A medida que transcurría la noche, el grupo se iba haciendo más numeroso, se metían como podían en las casas agregándose al festejo. La vida en La Perona no era fácil; las personas que vivían en la parte de arriba de la Ronda de San Martín eran personas sencillas con vidas humildes y muchas privaciones. Trabajaban desde que el sol salía hasta el anochecer. Con un sólo interés prioritario: “sobrevivir” con honestidad y coraje para

salir adelante. Ese era mi barrio, un barrio lleno de circunstancias, de sabiduría. Por eso me apena que la historia haya olvidado a tanta gente que vivió y luchó en aquellas calles. Es como si nuestras vidas, nuestros sufrimientos, nuestros sueños jamás hubiesen existido. El recuerdo de La Perona ha transcurrido en el tiempo por sus últimos acontecimientos. Por la marginación y la decadencia. Y yo me pregunto: ¿en qué nos convierte esto a todas aquellas otras personas que vivimos allí?, que nacimos y crecimos en aquel pueblo pequeño, donde todos eran uno y cada uno de ellos era uno de los demás.

“Una vez más los árboles no nos permiten ver el bosque.

“Carmen Gómez, una niña de La Perona que vio cumplidos sus sueños.”

La Perona va perviure molts anys. El 1974 va començar l'enderroc de barraques amb el trasllat de 180 famílies a la Mina, però no va ser fins el 1989 que es va desmantellar el barri i, en els seus terrenys, anys després es va urbanitzar l'actual parc de Sant Martí.

Tots els barris de barraques han desaparegut. D'altra

La Perona va perviure molts anys. El 1974 va començar l'enderroc de barraques amb el trasllat de 180 famílies a la Mina, però no va ser fins el 1989 que es va desmantellar el barri i, en els seus terrenys, anys després es va urbanitzar l'actual parc de Sant Martí

banda, molts d'aquells ermots entre bloc i bloc de pisos s'han urbanitzat, s'han enjardinat, i extenses zones del districte han sofert una radical transformació, no acabada encara, a la zona del Poblenou. Sant Martí continua sent el districte de la ciutat que més canvis de paisatges viu en aquests temps.

En una recent obra de Julià Guillamon, *La ciutat interrompuda*, llegim: “Molts dels escenaris tradicionals... han desaparegut i amb ells les coordenades que feien la ciutat llegible. Paral·lelament, està sorgint una nova ciutat sense memòria, sense referents on els poders públics i els capitals internacionals imposen la seva pròpia ficció.”

Habitatges i més habitatges s'escampen novament a

un ritme frenètic de construcció en part del districte de Sant Martí, molt especialment al Poblenou. Una de les propostes del Congrés de Dones de Barcelona era evitar la monofuncionalitat dels barris i potenciar una ciutat de distàncies curtes, és a dir, una ciutat diversa, amb uns barris que disposin

d'habitatges, de serveis, d'espais de treball remunerat per tal d'evitar els desplaçaments de la població. Cal considerar els barris com a autèntics nuclis per viure-hi, dotats de totes les qualitats de centralitat per realitzar la diversitat de les activitats diàries. ❖❖❖

XERRADES SOBRE LA HISTÒRIA DEL BARRI

AL CENTRE CÍVIC SANT MARTÍ
La Selva de Mar, 215. Entrada lliure

Dilluns, 7 d'abril, de 19:30 a 20:30
ELS CENTRES D'ATENCIÓ PRIMÀRIA (CAP) DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

Dilluns, 28 d'abril, de 19:30 a 20:30
EL DRET A MORIR DIGNAMENT

Dilluns, 5 de maig, de 19:30 a 20:30
EL ROMANÇO DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS

Dilluns, 12 de maig, de 19:30 a 20:30
ELS 73 BARRIS DE BARCELONA

Dilluns, 19 de maig, de 19:30 a 20:30
LA COMTESSA DOLÇA DE PROVENÇA I LA TORRE DEL FANG

Dilluns, 26 de maig, de 19:30 a 20:30
LA SEGURETAT A LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

A LA BIBLIOTECA GABRIEL GARCÍA MÁRQUEZ
Trellall, 219. Entrada lliure

Dimarts, 29 d'abril, a les 18:30
ELS LLIBRES DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ. AUTORS I AUTORES,
VERNEDENCs I VERNEDENQUES

Dimarts, 1 de juliol, a les 18:30
LA NOVA ESTACIÓ FERROVIÀRIA DE LA SAGRERA

Marc Andreu Acebal

EL NAIXEMENT DE LES COMISSIONS DE BARRI

Fragment del llibre *Barris, veïns i democràcia. El moviment ciutadà i la reconstrucció de Barcelona (1968-1986)* (L'Avenç, 2015) sobre la història del moviment associatiu veïnal a la ciutat, des de les comissions de barri a la creació de la Federació d'Associacions Veïnals de Barcelona (FAVB).

DE L'ESGLÉSIA I LES COMISSIONS OBRERES A LES COMISSIONS DE BARRI

Són nombrosos, i més o menys coneguts, els exemples de la realitat i diversitat associativa als barris de Barcelona previs a l'esclat afavorit per la Llei de 1964 i a la inflexió de la conjuntura política de 1968-1969, quan el Govern de Franco va proclamar l'estat d'excepció. El 1949, la Sociedad Cooperativa Torre Baró va aconseguir que Renfe construís un baixador de tren a un barri aleshores tan allunyat com mal comunicat i que el juliol de 1954 publicava un butlletí, *Núcleo*, que donava fe d'una realitat amb l'article «Se está poblando una montaña». També una cooperativa veïnal es va crear el 1962 al nucli barraquista de Jesús i Maria, a tocar del cementiri de Montjuïc, amb l'objectiu d'aixecar pisos decents en algun lloc (que finalment va ser El Prat) i que denunciava periòdicament la seva situació a través del butlletí *Ideal*. Una capçalera lligada a la parròquia de Nostra Senyora del Port i que, en la seva tercera època, va ser el portaveu del Centre Social de Can Tunis, entitat aixecada literalment en un barracó construït el 1961 per tres militants de la Joventut Obrera Cristiana (JOC). (30) També en una barraca, i després de dos anys de reunions veïnals, es va crear l'estiu de 1964, sota la protecció de Càritas, el centre social del Camp de la Bota. (31) La constitució, a la parròquia del Sagrat Cor del Poblenou, de dues associacions de veïns de barri legalitzades abans de la llei de 1964 és un altre exemple: el 14 de maig de 1961, s'hi va crear l'Associació de Veïns del Sud-oest del

Besòs (32) i, el febrer de 1964, l'Associació de Veïns de la Maresma.

El treball que assistents socials com Francesca Vintró i Rosa Domènech van fer a principis dels anys 60 en zones barraquistes com el Camp de la Bota és, indiscutiblement, un altre exemple de llavor de moviment veïnal. (33) De fet, el qui esdevindria teòric del moviment urbà Jordi Borja narra experiències de treball voluntari, als anys 50, en barris com Can Valero (Montjuïc), Somorrostro i Vall d'Hebron que, sens dubte, com en tants d'altres protagonistes, activistes i estudiosos del moviment veïnal, van marcar vides, trajectòries professionals i sensibilitats socials i polítiques. És aquest, també, el cas ben conegut de l'escriptor Paco Candel, veí dels barris de la Zona Franca, (34) el dels pares escolapis Francesc Botey i Josep Maria Monferrer i de les religioses franciscanes Rosario Martínez, Blanca Moreno, Marta Retegui i Arantxa Múgica (tots al Camp de la Bota i la Mina), i el de dirigents veïnals com Custodia Moreno (Carmel), José Molina (la Perona i Turó de la Peira), Manuel Martínez (barraques de l'Hospital de Sant Pau i Sant Martí de Provençals) i Elies Ortiz (Can Tunis), per citar quatre noms amb obra pròpia publicada que, amb més o menys profunditat, deixa entreveure com l'experiència vital del barraquisme influeix en l'adquisició d'un compromís social. (35)

En tot cas, és Ivan Bordetas qui ha establert conceptualment amb força claredat els orígens del moviment veïnal a Catalunya no en cap data concreta, sinó en les xarxes socials i familiars de la immigració, en nuclis parroquials i catòlics progressistes i en grups de joves i d'activistes obrers, sindicals i polítics antifranquistes, singularment comunistes però també d'altres filiacions. En bona mesura, les mateixes arrels de les quals van néixer les Comissions Obreres. I és que, com apunta amb encert Xavier Domènech, el desplegament del moviment obrer sota el franquisme acaba sent paral·lel a l'organització del moviment veïnal:

Marc Andreu Acebal és historiador i periodista poblenoví. Ha codirigit la revista *La Veu del Carrer*, va ser cap de comunicació de Memorial Democràtic i col·labora amb diverses publicacions.

Són separables en els orígens el moviment obrer i el veïnal? Difícilment, ja que ambdós sorgien dels mateixos llocs. Un no s'entén sense l'altre. Certament el moviment obrer era més fort inicialment, ja que tenia la seva base i el seu límit en la classe, i en aquest sentit els primers passos del moviment veïnal els hem de cercar en el moviment obrer. Però també és cert que el moviment obrer es desenvolupà organitzativament al barri. Només allà trobava les xarxes prepolítiques de confiança on actuar, els recursos organitzatius per poder-se desplegar i les xarxes de comunicació on poder-se amplificar. En el fons, malgrat el caràcter interclassista que prendrà el moviment veïnal posteriorment, provenien ambdós d'una mateixa problemàtica, la de classe, que si en un espai lluitava pel salari productiu, en l'altre lluitava pel salari social. Eren dues cares de la mateixa moneda inicialment. (36)

Aquesta col·laboració del món cristià progressista i de moltes parròquies de barri amb el naixent sindicalisme opositor es va repetir de forma gairebé mimètica amb el moviment veïnal

Cóm en el cas del moviment obrer, moltes parròquies, capellans i catòlics seglars van jugar un paper important en els orígens del moviment veïnal. És poc conegut, per exemple, que la Força Socialista Federal (FSF) creada el 1964 —i evolucionada des del moviment catòlic CC fundat el 1954 per impuls de l'abat Aureli M. Escarré i amb dirigents com Raimon Galí, Jordi Pujol i, en la línia més social, Xavier Muñoz— ja va elaborar, el 1966, un document titulat "Acció Política als Barris" que precedeix en dos o tres anys la tasca de teorització sobre el moviment ciutadà o popular que farien organitzacions com Bandera Roja. En qualsevol cas, és Jaume Botey qui sintetitza bé la influència catòlica al moviment veïnal quan diu que «arrelades en els seus barris i parròquies, les comunitats cristianes populars van jugar un paper destacat en la creació de les associacions de veïns i en la seva orientació clarament antifranquista. (37) Un paper que va ser en bona mesura simultani (i coincident pel que fa a parròquies concretes) al jugat pels cristians en el naixement de Comissions Obreres, l'assemblea fundacional de la qual es va fer, el 20 de novembre de 1964, a l'església de Sant Medir de Sants.

Aquesta col·laboració del món cristià progressista i de moltes parròquies de barri amb el naixent sindicalisme opositor es va repetir de forma gairebé mimètica amb el moviment veïnal. És el cas de les parròquies de Sant Medir, a Sants i la

Bordeta; de la Preciosíssima Sang, als barris de Sant Antoni i l'Esquerra de l'Eixample; de la Mare de Déu de Montserrat, al Guinardó; de Sant Andreu de Palomar; de Santa Engràcia, Trinitat i Verdum, a Nou Barris; del Carmel; de Can Clos; de Nostra Senyora del Port, als barris de la Zona Franca; del Besòs; del Bon Pastor, i del Sagrat Cor i de Santa Maria del Taulat i Sant Bernat Calbó, al Poblenou. Entre els capellans impulsors de la presència activa i associativa cal citar Jaume Cuspinera, al Besòs, Francesc Botey, al Camp de la Bota i mossèn Galvany, a la Zona Franca. El cas del Sagrat Cor és singular perquè aquesta parròquia va ser la llevadora, el 1961, de l'Associació de Veïns del Sud-oest del Besòs; va ser la incubadora, el 1964, de l'Associació de Veïns de la Maresma; va ser un dels llocs de trobada de les reunions preparatòries del naixement de Comissions Obreres; i, a finals dels anys 60, va ser lloc de trobada clandestí de la Comissió de Barri del Poblenou a partir de la qual va néixer, el 1974 l'Associació de Veïns del Poblenou. Alguns activistes fundadors d'ambdues organitzacions, la clandestina i la legal, com el periodista Josep M. Huertas i Josep Maria Prochazka, estaven al seu torn vinculats a les parròquies de Santa Maria del Taulat i Sant Bernat Calbó i a la seva emblemàtica revista *Quatre Cantons*, que ja entre 1963 i 1968 s'havia editat, en una primera etapa, sota els auspicis de mossèn Jaume P. Sayrach, el mateix que fundaria després *Gramma* a Santa Coloma de Gramenet abans d'esdevenir regidor pel PSUC.

Els casos de les parròquies de Sant Medir, a Sants, i de la Mare de Déu de Montserrat, al Guinardó, són potser encara més paradigmàtics dels vasos comunicants establerts entre Església de base, clandestinitat antifranquista de tota mena (sindical i política), periodisme local i moviment veïnal. Si ben conegut és que l'assemblea fundacional de Comissions Obreres es va fer, el 20 de novembre de 1964, a l'església de Sant Medir —escenari, ja als anys 70, també de reunions de la comissió d'enllaç de l'Assemblea de Catalunya i, el 29 de setembre de 1976, de l'assemblea de reconstitució de la CNT—, ho és menys que la parròquia de Sants, regentada pel carismàtic rector Josep Maria Vidal Aunós, fou el vèrtex principal del naixement, el 1970, del Centre Social de Sants. Esperonat per Josep Xarles i la seva dona Aurora Ribas, per

Ernest Maragall i Miquel Botella, mossèn Vidal Aunós va negociar amb el Patronat Social Catòlic de Sants la cessió d'un local del carrer Olzinelles per a la nova associació de veïns on confluirien les clandestines Comissió de Barri Sants i: —que estava en l'òrbita del PSUC a través d'Andreu Nebot i Manel Blasco—, Comissió de Barri Sants 2 —en l'òrbita de Bandera Roja, amb gent com Carles Prieto, Aurora Ribas, Ernest Maragall i Ramon Gassiot— i un tercer grup, liderat pel periodista i militant del PSUC Rafael Pradas, que s'estava plantejant la creació d'un centre social. **(38)**

El de la parròquia de la Mare de Déu de Montserrat és un cas similar però encara més desconegut. Com explica Jaume Fabre, que n'era veí i la freqüentava, “el 1967 es creà Joves Amics del Guinardó, un moviment influït per l'aleshores clandestí PSUC, que va ser important en la formació de dirigents

Més enllà de les històries concretes i del factor humà, la realitat és que tampoc no s'entén sense calibrar la influència que van tenir en el seu naixement i expansió els capellans obrers i de barri, així com els moviments de Pastoral Obrera JOC, HOAC i ACO, les Comunitats Cristianes Populares i, des de 1973, també Cristians pel Socialisme

veïnals que actuaren els anys posteriors. També a mitjans d'aquella dècada va néixer el Centre de Cultura Popular Montserrat, pioner en la lluita per la culturalització de les dones com a pas cap a la seva emancipació. Paral·lelament a la vitalitat d'aquestes organitzacions, en els mateixos locals hi havia el Cercle Catòlic, on [Josep Maria] Huertas es va ficar de ple, aconseguint donar vida, amb una colla d'amics, a una entitat fins aleshores de vida llanguida, limitada a una taula de billar i un parell de taules de ping-pong. Van començar a editar el juny del 1960 la revista *Atalaya del Guinardó*, en castellà, de la que ell fou nomenat director per la junta”. **(39)** Dues persones clau en aquesta moguda van ser els vicaris de la parròquia de la Mare de Déu de Montserrat Jaume Vilà i Frederic Prieto (que ho va ser, aquest darrer, entre 1965 i 1970, abans de penjar els hàbits, marxar a Cornellà a impulsar el moviment veïnal i ser escollit, el 1979, alcalde d'aquesta ciutat pel PSUC). Frederic Prieto, germà del dirigent veïnal de

Sants Carles Prieto, va establir contacte amb Josep Maria Huertas dins i fora de missa, una relació que va donar els fruits que l'aleshores vicari explica així: “No sé si va ser per casualitat, a mi no m'ho sembla, però és curiós que jo acabés contribuint a la creació de la comissió de barri i ell es convertís aquells anys en el periodista dels barris i fustigador de l'especulació”. **(40)**

Més constrenyida per les limitacions que li imposava l'autonomia d'acció de l'Església que despistada per la desconstrucció del nacional-catolicisme per obra de la Pastoral Obrera i gràcia del Concili Vaticà II, la dictadura no va deixar de vigilar de prop —i amb més pragmatisme que ideologisme— tots els moviments que es produïen als barris i el paper que hi jugaven capellans, religiosos i seglars. N'és un exemple primerenc i molt curiós un informe del Govern Civil de Barcelona, datat el 7 d'abril de 1965, sobre l'adjudicació municipal dels serveis escolars i culturals del centre cívic Sud-oest del Besòs, construït per l'Ajuntament en aquest nou polígon d'habitatges. L'informe explica que “el cine bar de la barriada del Sudoeste del Besós, del Ayuntamiento de Barcelona —Patronato Municipal de la Vivienda—, por cuya adjudicación habían porfiado la Agrupación de Vecinos del Sudoeste del Besós (entidad controlada por falangistas) y organizaciones diocesanas controladas por catalanistas, ha sido finalmente adjudicado. El adjudicatario, único licitador oficial, es la entidad PBE SA, es decir, la empresa de Don Pedro Balaña, concejal fallecido coincidiendo con todo esto”. Entre el tràfic d'influències propi del porciolisme que l'informe sembla celebrar si barra el pas a entitats de poc fiar —bé siguin associacions de veïns, malgrat ser “falangistes”, o bé entitats diocesanes “catalanistes”— sobresurt encara un altre detall: “*El acuerdo de ceder gratuitamente para escuelas de 1ª y 2ª Enseñanza las tres plantas del edificio construido en el barrio del Sudoeste del Besós para centro cívico, acompañado de momento [de] un crédito de 500.000 pesetas*», a “*las Religiosas del Sagrado Corazón*”. Una nota final de l'informe ho explica tot, o almenys el caràcter especial de l'adjudicatari: “*Religiosas del Sagrado Corazón: una hija del Sr. Porcioles es religiosa de dicha Congregación*”. **(41)**

Més enllà de les històries concretes i del factor humà que és clau a l'hora d'entendre el moviment veïnal, la realitat

és que tampoc no s'entén sense calibrar la influència que van tenir en el seu naixement i expansió els capellans obrers i de barri, així com els moviments de Pastoral Obrera JOC, HOAC i ACO, altres moviments d'acció catòlica com la JIC i la JEC, les Comunitats Cristianes Populares —que el 1969 van celebrar a València la seva primera assemblea peninsular— i, des de 1973, també Cristians pel Socialisme. Sobre el paper dels capellans urbans, valgui aquesta reflexió del conegut jesuïta madrileny José María Llanos, publicada l'octubre de 1975 a la revista catòlica barcelonina *El Ciervo*:

Si en verdad se ha intentado conciliar (de concilio) nuestra fe cristiana, en primer lugar lo debemos a estos curas de ciudad que tanto han hablado, han escrito, han probado caminos bien diversos. En las grandes ciudades se ha hecho el experimento aggiornamentador y mediante un clero, no siempre acertado, pero siempre muy movido, preocupado, punzante. [...] El clero de las ciudades descubrió que

Això va anar acompanyat de la repressió envers significats capellans i seglars, i entre ells Alfons Comín, jutjat pel TOP el 1968 i que poc després d'entrar a la presó, el 1969, ingressaria a Bandera Roja abans d'impulsar Cristians pel Socialisme i recalar finalment al PSUC.

había suburbios y en ellos, reconozcámoslo, que no en las aldeas, la Iglesia del compromiso, del adelanto y hasta de las imprudencias benditas, se abrió, y según un nuevo capítulo más o menos acertado pero nuevo. Y ello sin abandonar los centros de la ciudad. Y desde tales experiencias conectando, ¡por fin!, con el pueblo ancho de extramuros. (42)

Pel que fa al paper dels moviments apostòlics obrers, serveixin com a demostració de la seva capacitat d'influència els 4.000 militants que la Joventut Obrera Cristiana (JOC) va reunir, el 30 de juny de 1968, en un acte al Palau Nacional de Montjuïc amb el reconeixement de l'arquebisbat gràcies als oficis del qui, des de 1967, era vicari de Pastoral Obrera, Joan Carrera. També els 500 militants adults agrupats en 40 equips i amb una quarantena de consiliaris que l'Acció Catòlica Obrera (ACO) tenia el 1965 a Barcelona i la seva àrea metropolitana proven la seva capacitat de penetració local: nou equips eren de la zona nord-est de la ciutat; set, de la zona de Sants; cinc, de la zona de Barceloneta i Paral·lel, i cinc més,

del Poblenou i els barris del Besòs. Entre els onze temes dels materials de formació que aquests grups treballaven i que van ser editats el curs 1969-1970 hi ha "Lluita obrera" i "Barri" al costat d'altres com "Jesucrist", "Missió de l'Església", "Família" o "Revisió de vida". (43) També és significatiu, pel que aquí ens interessa, que quan la JOC va patir una crisi a principis dels 70, per mirar d'omplir el seu buit va néixer a Barcelona, el 1974, la JOBAC, acrònim de Joves de Barris Cristianes, (44) que després, als anys 80, es retrobaria amb la JOC fins a fusionar-s'hi finalment el 1992, i encaminaria els seus militants adults a l'ACO o a la HOAC.

Aquesta crisi de la JOC i de la Pastoral Obrera en general es va produir en bona mesura pel descens i l'allunyament de molts militants dels moviments catòlics especialitzats al tombant de 1970, després que, per contrapesar el seu enfortiment, les autoritats episcopals espanyoles canviessin els estatuts de l'Acció Catòlica i sancionessin i tanquessin les revistes de l'Acció Catòlica i la JOC *Signo* i *Juventud Obrera*, en connivència amb una dictadura que ja el 1966 deia, en un informe del secretari general del Movimiento, José Solís, que les CC00 "constituyen la base más amplia y peligrosa de la oposición al Régimen" i "están dirigidas por el PCE, en estrecha relación con los miembros de las asociaciones católicas HOAC i JOC". Això va anar acompanyat de la repressió envers significats capellans —un centenar van passar entre 1968 i 1976 pel pavelló habilitat a la presó de Zamora— i seglars, i entre ells Alfons Comín, jutjat pel TOP el 1968 i que poc després d'entrar a la presó, el 1969, ingressaria a Bandera Roja abans d'impulsar Cristians pel Socialisme i recalar finalment al PSUC.

Paradoxalment, mentre al conjunt de l'Estat es canviaven els estatuts de l'Acció Catòlica per lligar més curt tots aquests moviments, a la diòcesi de Barcelona el paper facilitador del vicari Joan Carrera i la mala consciència o necessitat de netejar la imatge que l'arquebisbe Marcelo González tenia després d'haver estat el causant de la campanya "Volem bisbes catalans" va afavorir que, sense fer-ne publicitat, el febrer de 1968 es dotés d'estatuts legals l'ACO i se la inscrivés a la diòcesi en igualtat de condicions que la JOC i l'HOAC. Tan sols quatre mesos després, el juny de 1968, va

esclatar la crisi latent quan un grup de militants van demanar que el secretariat diocesà d'ACO es pronunciés a favor de Comissions Obreres en un document que les definia com “una forma d'oposició unida de tots els treballadors”. Malgrat que el document no fou acceptat perquè contradeia la llibertat d'afiliació sempre defensada, “molts militants d'ACO s'incorporaren d'una o altra manera a CCOO, que també trobava facilitats per part dels consiliaris, que estaven en parròquies, per a convocar-hi assemblees i reunions”. (45) I, en tot cas, els efectes de la crisi a la JOC i al conjunt dels moviments d'Acció Catòlica i Pastoral Obrera foren, en general, “una escampada massiva cap a partits polítics, sindicats clandestins, etc. A Catalunya, una part important de l'equip de direcció [de la JOC] va crear les Plataformas Anticapitalistas”. (46)

El trànsit de militants des de moviments com la JOC cap a Comissions Obreres i sectors radicalitzats d'aquestes

Va ser habitual i força fluid el trànsit de militants des de moviments com la JOC cap a Comissions Obreres

com Plataformas va ser, doncs, habitual i força fluid. I d'aquí a les comissions de barri va haver-hi només un altre pas gairebé natural. Sorgides totes de la matriu de CCOO i animades sovint en funció dels grups polítics que hi havia al darrere, des del PSUC cap a una extrema esquerra en eclosió a partir de 1967-1968, les Comissions Obreres Juvenils (COJ), les Comissions Obreres de Barri (COB) i les Comissions de Barri (CB) van ser formes organitzatives clandestines que, per aquest ordre, van acabar sovint succeint-se unes a les altres i, en tot cas, decantant-se i confluint la majoria, en un curt espai de temps (entre un i quatre anys), en les associacions de veïns.

En tot cas, cal tenir present que l'aparició de les diferents modalitats de comissions de barri arreu de l'Estat, i especialment a Catalunya —i encara més a molts barris de Barcelona—, va ser tardana en relació a un moviment veïnal que ja s'estava conformant com a tal, com hem vist, sobretot a partir de centres parroquials i d'associacions de veïns. De manera que, en alguns casos, les clandestines comissions de barri van ser més un instrument dels partits (especialment del PSUC i Bandera Roja) per fixar la línia política que volien imposar al que ells anomenaven moviment popular que no pas germen inicial o, en tot cas, ni única ni principal llavor de moltes associacions de veïns. Ara bé, d'aquí a sostenir que el moviment veïnal va tenir en origen un fort component autònom

que després va ser viciat pels partits polítics hi ha una distància que ni la documentació ni els testimonis permeten salvar.

De fet, tan arreu de l'Estat com en el cas concret de Barcelona, mentre les Comissions Obreres Juvenils i les Comissions Obreres de Barri tendeixen a desaparèixer durant els primers anys 70, les Comissions de Barri mantenen la seva presència en algunes zones fins a mitjan de la dècada. Funcionen com a aparell clandestí paral·lel fins i tot allí on els seus mateixos militants havien impulsat una associació de veïns legal, per bé que a la pràctica no sobreviuran a l'aposta d'acció de masses i legalista i, en cap cas, no arribaran actives a la transició.

A partir de 1971, les autoritats franquistes i el Govern Civil de Barcelona, dirigit per Tomás Pelayo Ros, ja havien començat a prendre consciència del perill que realment significava el moviment veïnal arreu de la conurbació metropolitana barcelonina i, en especial, al Baix Llobregat, on la influència de militants cristians i comunistes, afegit als problemes d'habitatge i als derivats de les conseqüències de les riudes d'aquell any, van donar una bona empenta inicial a les comissions de barri. En són prova la multitud de notes creuades durant 1971 i 1972 entre alcaldes de municipis com Cornellà i el Govern Civil alertant de la creixent agitació als barris. I que la inquietud s'havia transmès al Govern central s'evidencia, per exemple, en una carta que el governador Tomás Pelayo Ros va enviar, el 24 de setembre de 1971, al seu antecessor i ministre de Governació, Tomás Garicano Goñi, detallant-li que durant una protesta al barri d'Almeda de Cornellà “un grupo de personas formado por unas 300 personas trataban de obstaculizar la marcha del vehículo [donde iba el alcalde] por lo que tuvo que ser requerida la presencia de las fuerzas de Orden Público”. (47)

En dos extensos informes policials d'octubre de 1973 i gener de 1975 anomenats “Plan Barrio”, ambdós d'àmbit estatal i deutor l'un de l'altre, les autoritats governatives franquistes reconeixien que “las CC.B. [Comissions de Barri] forman una extensa red de subversión superpuesta a las re-

des de fàbriques, universitats, col·legis professionals... que es organitzada y activada por los mismos individuos que actúan en otros frentes de lucha y que la continúan en sus barrios". D'aquesta xarxa subversiva es mesurava que "por cantidad de propaganda detectada la provincia más afectada es Barcelona seguida de Madrid, Valencia, Zaragoza, Sevilla y Navarra". I la policia aventurava la següent conclusió: "Las organizaciones subversivas tomaron en los últimos años de la década de los sesenta a Barcelona como ciudad piloto para desarrollar una labor de agitación y posterior politización de los barrios populares. Demostrada la utilidad y el elevado rendimiento de su actividad inician la aplicación de las técnicas empleadas a otras provincias». (48)

Més enllà de la teoria o fabulació policial gairebé paranoica de veure Barcelona com una "ciudad piloto" d'una

A Barcelona van arribar a coexistir en la clandestinitat dues coordinadores de comissions de barri: una afí als postulats de Bandera Roja i l'altra al PSUC

subversió als barris acuradament planificada per ser després exportada arreu de l'Estat, la veritat és que aquesta percepció coincideix amb la que va tenir i recorda Rodolfo Martín Villa de la seva arribada a la capital catalana com a governador civil, el maig de 1974, on confessa que va viure "18 meses muy largos, muy complicados y muy aleccionadores". Martín Villa, que ja havia estat a Barcelona el 1965 com a màxim responsable del Sindicat Vertical durant un any, admet que va ser aleshores, el 1974, quan va descobrir que, a banda d'un grau elevat d'oposició i conflictivitat obrera i universitària com en d'altres ciutats d'Espanya, a Barcelona hi havia un tercer vector antifranquista específic i molt potent, el moviment veïnal. Fins i tot amb una activitat i presència en el món antifranquista molt superior, a parer seu, a la de l'Assemblea de Catalunya. I això sí, segons Martín Villa, dominats tots els fronts, inclòs el veïnal, gairebé en exclusiva pels comunistes del PSUC:

El traje de la política para la España de aquel entonces se había quedado estrecho, se reventaban costuras y circulaba por el mundo universitario, circulaba por el mundo de las relaciones laborales y, bueno, en Barcelona también aprendí que circulaba por un tercer mundo, que era el de las asociaciones de vecinos. Yo, cuando llego de gobernador civil a Barcelona, de asociaciones de vecinos apenas sé nada. [...] En mi tiempo -y esto no es distinto en Barcelona que en el

resto de España- había que la dirección política era prácticamente de un partido, el Partido Comunista, en Catalunya el PSUC. [...] Yo en aquel entonces más bien lo que [vi que] era activo era el mundo universitario, el mundo sindical y el mundo vecinal. El tiempo que yo estuve de gobernador fue año y medio o 18 meses nada más pero 18 meses muy largos, muy complicados para mí y muy aleccionadores. Sin embargo, esas estructuras de Asamblea de Cataluña, en ese minuto mío, cuando yo estuve allí, fueron menos activas.

Però tot depèn del punt de vista i del testimoni consultat. Sense anar més lluny, Carles Prieto, que el 1973 era un dels màxims dirigents del front de barris de Bandera Roja, va ser un dels 113 detinguts, el 28 d'octubre d'aquell any, durant el plenari de l'Assemblea de Catalunya celebrat a l'església de Santa Maria Mitjancera. Ell recorda que hi assistia com a representant "de la Comissió de Barri de Sants". Però, en qualsevol cas, ni ho va revelar durant l'interrogatori sofert de matinada a les dependències policials de la Via Laietana, on va declarar que hi assistia com a representant del Col·legi d'Enginyers, ni figura en la seva fitxa elaborada *ex professo*, on no consta cap antecedent relacionat amb el moviment veïnal i sí tots els que feien referència a la seva activitat estudiantil antifranquista des dels anys 60, quan havia participat a la Caputxinada i havia sofert ja alguna detenció i acusacions per possessió i repartiment de propaganda il·legal. En qualsevol cas, a Prieto, i segons la multa de 300.000 pessetes imposada per la detenció, el van equiparar als principals dirigents de l'Assemblea de Catalunya caiguts aquell dia: Josep Solé Barberà, Antoni Gutiérrez Díaz, Agustí de Semir, Lluís Maria Xirinacs i Ramon Espasa. (49)

Encara que hi ha qui posa en dubte que els serveis d'informació del franquisme, bé els policials o bé els militars, anessin tan despistats pel que fa a l'organització clandestina del moviment veïnal, és una hipòtesi a considerar el fet que, obsessionats com estaven amb el control de les Comissions Obreres, dels grups comunistes i catalanistes i també amb ETA i altres organitzacions armades menors, es produís un buit (parcial, local o temporal) d'informació que facilités l'acció de les comissions de barri. A Barcelona, de fet, van arribar a coexistir en la clandestinitat dues coordinadores de

comissions de barri: una afí als postulats de Bandera Roja i l'altra al PSUC. Coordinadores independents que, malgrat tot, es coordinaven alhora entre elles.

Aquesta realitat, que va arribar a concretar-se almenys en la celebració d'un congrés o assemblea clandestina de comissions de barri a Barcelona, l'abril de 1972, a la parròquia del Guinardó, responia al que passava als barris. Que, al seu torn, com en els casos de Sants, Poblenou i Nou Barris, era una realitat molt plural on podien conviure una o fins i tot dues comissions de barri amb una associació de veïns a la mateixa zona. El cas de Ciutat Vella a primers dels anys 70, explicat per l'activista marxista autònom i després dirigent socialista Joan Ferran, (50) n'aporta un altre exemple.

Al Casc Antic hi havia —això deuria ser l'any 1970 o 1971— una Comissió de Barri del Casc Antic... bé, n'hi havia dos. [...] Primer n'hi havia una d'unitària, en què hi érem tots.

Aquesta realitat, que va arribar a concretar-se almenys en la celebració d'un congrés o assemblea clandestina de comissions de barri a Barcelona, l'abril de 1972, a la parròquia del Guinardó, responia al que passava als barris

Hi havia el Prudenci [Sánchez], l'escultor que li dèiem; hi estava la Marina Subirats, un que es deia Sebastià i [que] havia estat al Comitè de Barcelona del PSUC. [...] Tothom estàvem més o menys introduïts en algunes entitats del barri. [...] I quan va haver-hi les penes pel consell de guerra de Burgos [1970], aquí es va produir un trencament. Era curiós, però la gent més vinculada a Bandera, com eren la Marina Subirats i el Prudenci, eren més pacífics. La gent que estava més vinculada d'alguna manera al PSUC [eren] més activistes. [...] Això va esclatar pels aires i llavors aquí, al barri, va aparèixer també un fenomen grupuscular. Jo, amb bastants grups autònoms de gent d'aquí, vam fer una mena de col·lectiu que fins i tot vam manifestar-nos, per la Baixa de Sant Pere, de 40 o 50 persones contra l'augment de preus. Hi havia una carestia exagerada, amb consignes molt primitives, "Aumento de precios, no", en castellà, i fèiem un butlletí que es deia Barrio popular. [...] Jo comprava el paper a través de la que era la dona d'aleshores del Julià de Jódar, i aquesta no sabia ni per a què era. Ella i ell estaven en una cosa que es deia Círculos Rojos, Cuadernos Rojos, l'intel·lectual orgànic de les Plataformes Anticapitalistes. I les màquines [d'impremta] eren expropiades.

Com il·lustra molt bé aquest testimoni, la clandestinitat antifranquista a les comissions de barri es va viure de forma molt ràpida i intensa, i sense compartiments estancs ni dirigismes que acabessin forçosament en una associació de veïns com a proposta d'organització legal. Tot al contrari. En alguns casos, com el de Joan Ferran a Ciutat Vella o també el del periodista i escriptor David Castillo als barris del Carmel i Vallcarca, descrits en alguns dels seus poemes i novel·les, (51) el moviment veïnal va ser també una porta d'accés a l'organització autònoma o directament llibertària, fins i tot amb connexions amb l'acció directa o violenta. El cas més conegut és el del MIL, l'organització d'Oriol Solé Sugranyes amb la que Jordi Borja, en nom de Bandera Roja, va establir col·laboracions per campanyes puntuals a Barcelona a primers dels anys 70.

En tot cas, i malgrat existir casos com els descrits, no va ser aquesta l'evolució generalitzada del moviment de les comissions de barri, on aviat es va imposar l'aposta estratègica, compartida tant per la gent del PSUC com de la majoria del front de barris de Bandera Roja, de potenciar l'acció de masses legal i a cara descoberta a les associacions de veïns. Ja era aquest un debat que es va donar a l'assemblea de comissions de barri celebrada l'abril de 1972 a la parròquia de la Verge de Montserrat, convocada per Bandera Roja i a la qual es van convidar també les comissions sota l'òrbita del PSUC. D'aquesta reunió, com de les comissions de barri en

general, i per lògica prevenció sota la clandestinitat, no s'ha conservat gaire documentació però sí el testimoni de dirigents veïnals com Josep M. Prochazka, que la recorda com “una trobada realment important”, amb l'assistència “d'unes 150 persones” i un “dispositiu de seguretat molt semblant al de l'Assemblea de Catalunya: cites prèvies de grups petits, de 5 o 6 persones, i després les posteriors de seguretat”. Altres fonts parlen d'una assistència de prop de 300 persones, d'una taula presidida pels germans Carles i Frederic Prieto, la Blanca de Nou Barris i Pep Martínez Barceló, i de l'elaboració d'un programa reivindicatiu amb quatre punts: dret a l'habitatge, que no havia de costar més que el 10 per cent del salari familiar, (52) equipaments dignes a cada barri; prou places escolars de franc per a tothom, i un ambulatori o centre de salut a cada barri unit a un hospital per cada districte. Sembla lògic atribuir a una conseqüència de l'assemblea d'abril de 1972 la constitució, al maig, i segons Ivan Bordetas, d'una coordinadora de barris “como espacio de confluencia entre los militantes del PSUC y BR que estaban trabajando en el llamado Movimiento Popular a partir de diversas CB”.

Competint freqüentment amb el PSUC, va ser la Organización Comunista Bandera Roja (OC-BR, o simplement BR) “la primera a plantejar-se l'acció als barris com un front de lluita específic”, segons paraules del militant de BR i dirigent veïnàl de Nou Barris Pep Martínez Barceló. I això es va fer adaptant a la realitat catalana i espanyola, en certa manera, les experiències que un dels màxims dirigents de BR, Jordi Borja, teoritzava, en revistes com *Bandera Roja i Lucha Popular*, dels Grups d'Acció Municipal francesos i dels *comitati dei quartieri* que funcionaven a la Itàlia hegemonitzada pel PCI i amb un fort component d'activisme d'extrema esquerra. El criteri aplicat per Bandera Roja a les comissions de barri era el d'agrupar gent independent i d'altres tendències polítiques, però reservant-se el paper de guia ideològic. La seva pràctica consistia a esperonar la creació d'associacions de veïns legals però, en paral·lel, mantenint a l'ombra de la clandestinitat la direcció de les lluites, dins el si de les comissions de barri. Com que els militants de les comissions de barri pertanyien a partits diferents, en especial al PSUC, o simplement eren independents de procedència catòlica, en molts casos es va imposar el criteri, contrari a BR, de dissoldre la comissió de

barri així que l'associació de veïns fos mínimament forta per caminar pel seu compte.

Que el debat polític a l'interior de les comissions de barri necessàriament havia de ser ric s'intueix, per exemple, a partir de la discussió interna viscuda a Bandera Roja ja el 1973, prop d'un any abans de l'escissió que va acabar amb la majoria del seu *front de barris* integrat al PSUC. Al número 2 de la *Circular del Comité de Barcelona OC (BR)* —que cal ubicar entre el primer número, del setembre de 1973, i el tercer, d'octubre del mateix any— s'analiza críticament: “*Las comisiones de barrio se encuentran hoy sin una política propia, que les impide su desarrollo como auténticas organizaciones de masas, convirtiéndose en muchos casos en instancias formales y paralelas a las Asociaciones, no facilitando el avance de estas hacia iniciativas superiores y perdiendo su carácter de organizaciones de vanguardia del Barrio*”. (53) Per contra, al número 3 de la *Circular Comité de Cataluña* de OC-BR —editada en algun moment entre finals de desembre de 1973 i

Entre la celebració de la primera i única assemblea de comissions de barri i l'entrada de la majoria d'associacions de veïns d'àmbit de barri a la FAVB, les clandestines comissions de barri van passar ràpidament de viure el seu màxim moment d'esplendor a entrar en la seva més irreversible decadència

gener-febrer de 1974—, en un article titulat “*La inmediata perspectiva de lucha política de masas: organizar el movimiento democrático*”, es bandejava l'acció de les comissions de barri i s'apostava clarament per potenciar àmpliament i de forma molt oberta les associacions de veïns.

Fos com fos, entre la celebració de la primera i única assemblea de comissions de barri i la creació de la Coordinadora de Sant Antoni, la primavera de 1972, i l'entrada de la majoria d'associacions de veïns d'àmbit de barri a la FAVB, l'estiu de 1974, que va coincidir en el temps amb l'entrada de la majoria de militants del *front de barris* de Bandera Roja al PSUC, les clandestines comissions de barri van passar ràpidament de viure el seu màxim moment d'esplendor a entrar en la seva més irreversible decadència. En una època d'acceleració dels temps històrics, ja havien acomplert la seva missió. ❖❖❖

GENT vernedenca

UNA VERNEDENCA CONTRA L'ALZHEIMER

Isabel Hernández Ruiz (Melilla, 1956) ha viscut pràcticament tota la seva vida al barri. Es doctora neurològica i ha desenvolupat la pràctica professional com a Cap Clínica de la Fundació ACE-Institut Català de Neurociències Aplicades. Especialista en la malaltia d'Alzheimer, ha tractat centenars de pacients i fet recerca sobre possibles millores en el tractament d'aquest tipus de demència.

Aclareix què és l'Alzheimer: "Malalties degeneratives n'hi ha moltes, però l'Alzheimer és el seixanta per cent de totes. La gent té molta confusió. Quan els hi dius Alzheimer et pregunten si és el mateix que la demència senil. Els pregunto quina edat tenen. Setanta. Llavors és senil. Si tingués seixanta-cinc o menys seria presenil, però continuaria sent Alzheimer".

El nom de la neuropatologia fa referència al doctor alemany Alois Alzheimer. Va descobrir el primer cas el 1901 en una dona de cinquanta-quatre anys.

La doctora Hernández parla del desconeixement actual sobre l'origen de la malaltia: "La hipòtesi que es manega des de fa més de trenta anys és la de la cascada amiloide. Quan analitzes un cervell afectat al microscopi veus dipòsits de proteïna amiloide i dipòsits de proteïna Tau. Es creu que la proteïna amiloide és la que precipita que les neurones morin.

"Fa més de vint anys treballant en fàrmacs per intentar frenar el dipòsit amiloide i el problema és que cap ha arribat a bon port. Així que no és l'única causa, és multifactorial. Per on comença i que ho provoca? Encara no ho sabem. Actualment, la recerca es dirigeix a trobar fàrmacs que estabilitzin la malaltia i evitin la progressió."

Per diagnosticar la malaltia es fa una prova de cribratge tot i que "el cinquanta per cent és el que t'explica qui viu amb la persona. Quan preguntes a la família per què venen et diuen que li falla la memòria, que es va posar en contra direcció amb el cotxe, que ha anat al banc i ha fet operacions estranyes. Això són activitats instrumentals molt

Malalties degeneratives n'hi ha moltes, però l'Alzheimer és el seixanta per cent de totes

elaborades. Les bàsiques són si es banya bé, si es vesteix bé i si no se li escapa l'orina. El primer que falla és l'organització, la planificació i l'execució, que són les activitats més importants de l'ésser humà. Quan arriba a afectar a les elaborades, la malaltia està molt avançada.

"Ara se sap que les anomalies al cervell apareixen vint anys abans de l'aparició dels símptomes."

Sobre la tasca que fa la Fundació ACE, la doctora Hernández explica que "ens estem centrant molt en l'àmbit biològic: estem fent el genoma de tots els Alzheimer que han passat per la unitat. Som el biobanc més gran d'Europa, amb més de dotze mil mostres des del 2004. Qualsevol metge d'atenció primària o hospitalària ens pot derivar pacients. És un centre de referència per a les malalties neurodegeneratives."

La doctora ha fet xerrades al barri sobre la malaltia: a la tertúlia *La Tela de Penélope* i a les sessions dels dilluns de *La Verneda de Sant Martí pam a pam*, organitzades per la SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ. "Fem molta educació sanitària, als ambulatoris, als barris, a les biblioteques. Sempre defensem la part preventiva: ¿si et mires la tensió i el colesterol, per què no et mires la memòria?"

Una de les característiques de la malaltia d'Alzheimer és la devastació que provoca no només en qui la pateix sinó també en el seu entorn. "Per als familiars no hi cap aspecte positiu perquè veuen el declivi dia a dia, any a any. És una malaltia que dura de deu a dotze anys. És molt dur per a la persona que en té cura per la pèrdua de la persona a qui has conegut, que es converteix en una persona totalment diferent. A més, és una malaltia molt cara. Si estàs als Estats Units, estàs condemnat.

"La demència és acompanyar. Els hi dic als pacients: no et curaré però procuraré que et mantinguis estable el més possible. Jo no he donat mai altes...". ❖❖❖

SÒCIES I SOCIS DE LA SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

- 1 José-Àngel Borlán (J)
- 2 Rosario Borrallo
- 3 Josep Nieves
- 4 Ester Riera (J)
- 5 Marc Genestar
- 6 Victòria dels Àngels Garcia
- 7 Ramón Vicente
- 8 Maximiliano Martos (J)
- 9 Montserrat Garcia
- 10 Eva Alcoy
- 11 Juan Francisco Giraldo
- 12 César Rodríguez
- 13 Josep Maria Sarabia (J)
- 14 Montserrat Clotet
- 15 Francesc Reina
- 16 Maria Rosa Suñé
- 17 Manuela Pizarro
- 18 Joan Gispert (J)
- 19 César Aguado (J)
- 20 Josep Manera (J)
- 21 Nagore González
- 22 Jordi Salas (J)
- 23 Esther Escribano
- 24 Clara Cabrero
- 25 Yolanda Galbas
- 26 Jacoba Castillo (J)
- 27 Santi Rovira
- 28 Margarita Porqueres
- 29 Montse Ayats
- 30 Teresa Prats (J)
- 31 Pilar de Diego (J)
- 32 Marta Gispert
- 33 Jorge Juan Borlán
- 34 Josep Casanovas
- 35 Colin Parkins
- 36 Anastasio Montolio
- 37 Rosa Margarita Fernández
- 38 José María López
- 39 Joan Bargalló
- 40 Gloria Rojo
- 41 Llibert Martí
- 42 Rosa Pena
- 43 Mercè Sánchez
- 44 Bernardo Sánchez
- 45 Susana Pierre (+)
- 46 Joan-Lluís Codina
- 47 Esmeraldo Santamaría (+)
- 48 Teresa Mendia
- 49 Eulàlia Pons

- 50 José Antonio Rodríguez
- 51 Gabriel Serra
- 52 Cèlia Guaita
- 53 Isabel Tarré
- 54 Àngels Sánchez
- 55 Miguel González
- 56 Pilar Gracia
- 57 Josefina Martín
- 58 Gloria Tormo
- 59 María Jesús Fortes
- 60 Montserrat Espelta
- 61 Lorenzo Homar
- 62 María Luisa Hernández
- 63 Antònia Pascual (J)
- 64 Claire Court
- 65 José Àngel Medel
- 66 Francisco Javier Gutiérrez
- 67 Òscar Boada
- 68 M Carme Farré
- 69 M Pilar Martínez
- 70 Concepción Martín
- 71 Montserrat Torra
- 72 M Teresa Serret
- 73 Estrella Pérez
- 74 Teresa Zurita
- 75 Mercedes Ayas
- 76 Sílvia Avià
- 77 Maite Alcaine
- 78 Marisa Manera
- 79 Josep Toda
- 80 Josefa Carpintero
- 81 Fina Fernández
- 82 Gemma Clapés
- 83 M Luisa San José
- 84 Olga García
- 85 Marta Arias
- 86 Isabel Juárez
- 87 Juan González
- 88 Paquita Montero
- 89 Ester Campos
- 90 Maria Àngels Termes
- 91 Jordi Anglés
- 92 María del Pilar González
- 93 Raimon de P. Pavia
- 94 Noa Soriano
- 95 Roser Casanovas
- 96 Francisco José García

(J) Membres de la Junta directiva

Taller d'història

EXPOSICIÓ "LA VERNEDA DE SANT MARTÍ FLASHBACK. BREU HISTÒRIA EN IMATGES"

Durant els mesos de febrer i març, la sala d'actes del Centre Cívic Sant Martí va exhibir l'exposició produïda per la SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ i el seu Taller d'Història del Barri "La Verneda de Sant Martí Flashback. Breu història en imatges". Un treball intens que ha donat com a fruit un recorregut històric i una radiografia del barri actual.

El títol està basat en l'exposició permanent del Museu d'Història de Barcelona (MHB). Així s'explica en el primer dels vint-i-tres plafons de què consta. En els dos següents es mostren els plànols que aposten a la realitat barcelonina, martinenca i vernedenc, des del segle XVIII fins a l'actualitat. Cinc plafons es dediquen a recordar les primeres sales de l'exposició del MHB: quins són els punts de referència del barri; els de trobada del veïnat; els seus límits; els eixos viaris principals; i alguns trets característics del territori vernedenc.

Continua l'exposició oferint algunes dades bàsiques: el comportament electoral, les piràmides d'edat, la composició demogràfica i l'estat del comerç. Això pel que fa al present. Tot seguit es presenten els moments històrics més importants: l'origen romà, l'església gòtica medieval, els inicis de la construcció del barri actual als anys cinquanta i seixanta i la conformació urbanística definitiva.

Tot seguit, els plafons ens il·lustren sobre com era el territori abans de l'arribada dels blocs de pisos: les masies i l'església vella ocupaven els camps i camins vernedencs. Cap als anys quaranta i cinquanta, Barcelona va viure una gran onada immigratòria, cosa que va facilitar el fenomen del barraquisme, originant assentaments com el de la Perona.

Una de les zones més desconegudes de La Verneda de Sant Martí és el conjunt de polígons industrials que la voregen. Algunes fàbriques es van establir a principis del segle XX i van resistir fins als anys cinquanta. Moltes altres van arribar amb la transformació del barri i es van instal·lar, sobretot, al voltant de la via Trajana.

La vitalitat del barri es fa patent en l'organització de les festes i l'interès per la cultura popular. La coordinadora VERN aplega més d'una setantena d'entitats de tota mena que omplen els molts equipaments del barri: culturals, esportius, educatius, artístics... Els penúltims plafons de l'exposició ens mostren tot un reguitzell d'obres d'art públiques en diferents camps: arquitectura, escultura, pintura, música... molts cops completament desconegudes pel veïnat.

Per acabar, el futur del barri serà en funció de com La Verneda de Sant Martí assumeixi l'existència d'una estació ferroviària que porta des del 2009 en construcció. Sense cap mena de dubte, trasbalsarà la vida vernedenc, tant econòmicament com socialment.

L'exposició és un assaig general del que algun dia haurà de ser la veritable exposició que expliqui la història i la realitat de La Verneda de Sant Martí. Potser en el marc d'un museu d'història propi que permeti a les noves generacions entendre quin va ser el procés històric que va portar els vernedencs i les vernedenques a tenir una identitat pròpia. ❖❖❖

DISSENY I PRODUCCIÓ

Taller d'Història de La Verneda de Sant Martí: Marta Arias, Jacoba Castillo, M. Carme Farré, Fina Fernández, Olga García, Miguel González Acosta, Joan González Ferreiro, Llorenç Homar, Isabel Juárez, Josep Manera, Concha Martín, Pilar Martínez Arce, Antònia Pascual, Teresa Prats, Ester Riera, Jordi Salas, Josep Maria Sarabia, Maria Teresa Serret, Teresa Zurita.

IMATGES

Ester Riera, Arxiu Nacional de Catalunya, Carlos Azagra/Encarna Revuelta, Joan Belsa, José-Àngel Borlán, Centre Excursionista de Catalunya, Antonio Godoy, Miguel González Acosta, Esteve Lucerón, Concha Martín, Xavier Miserachs, Museu Nacional d'Art de Catalunya, Albert Nebot, Toni Rodríguez, Teresa Zurita.

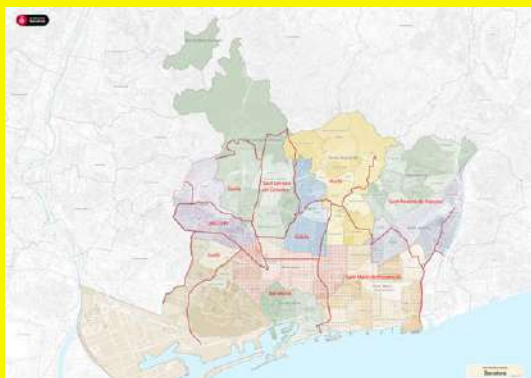
BARCELONA, SANT MARTÍ DE PROVENÇALS I LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

Encerclat el nucli antic de Sant Martí de Provençals (1711, Nicolas de Fer)

En vermell, la zona aproximada de La Verneda de Sant Martí (Pere Falqués, 1887)

Límits dels antics municipis del Pla de Barcelona

En vermell, la zona aproximada de La Verneda de Sant Martí (Ildefons Cerdà, 1855)

PLAFÓ 2

EL BARRI DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

En vermell, la zona aproximada de La Verneda de Sant Martí (1933)

En vermell, la zona aproximada de La Verneda de Sant Martí (1935)

PLAFÓ 3

Mapa dels districtes i barris de Barcelona

Els dos barris administratius de La Verneda de Sant Martí

QUINS SÓN ELS PUNTS DE REFERÈNCIA DEL BARRI?

Església vella de Sant Martí de Provençals

Biblioteca Gabriel García Márquez

Edifici Piramidón al Barri La Pau

Placa d'una de les 21 places, carrers i jardins amb nom de dona

PLAFÓ 4

ALLÀ ON ES TROBEN ELS VERNEDENCS

Mercats de Provençals (1974)
i Sant Martí (1966)

Parc de Sant Martí ("La Gàbia")

Plaça dels Porxos, plaça de La Palmera
i plaça de La Verneda

Mercadillo dels dimecres al carrer Menorca

PLAFÓ 5

ELS EIXOS PRINCIPALS DEL BARRI

Carrer de Guipúscoa

Carrer de Cantàbria

Gran Via de les Corts Catalanes

Rambla de Prim

PLAFÓ 6

ELS LÍMITS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

Carrer d'Espronceda: límit amb el Clot

Ronda de Sant Martí: límit amb la Sagrera

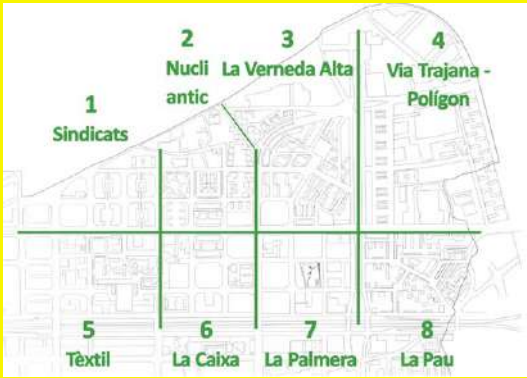
Límit amb la ciutat de Sant Adrià de Besòs:
final del carrer Guipúscoa

Gran Via de les Corts Catalanes: límit amb
Provençals del Poblenou

PLAFÓ 7

TEIXITS VERNEDENCS

Mapa de les 8 zones del barri

Via Trajana

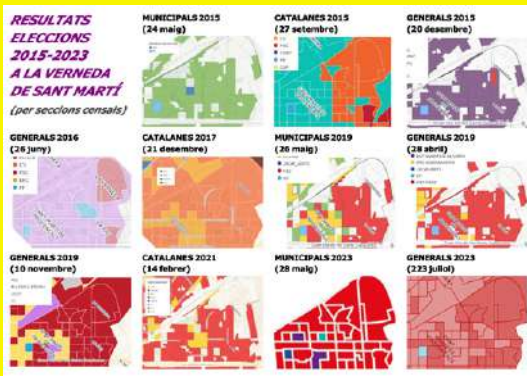
Blocs de La Caixa

Festes de Carnaval (Enterro de la sardina de l'Escola d'Adults La Verneda Sant Martí)

PLAFÓ 8

DADES VERNEDENQUES

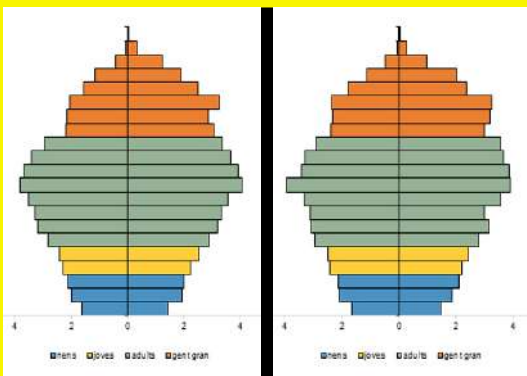
Dades electorals

LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

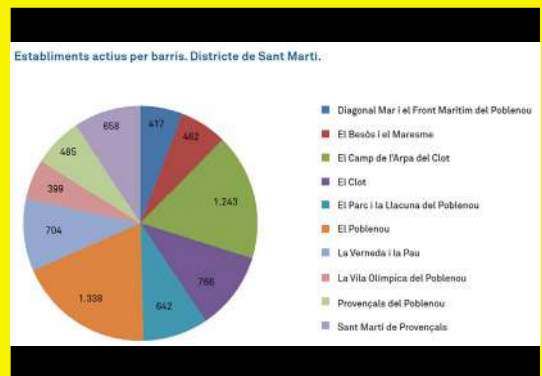
NACIONALITAT DE LA POBLACIÓ (2011-2023)

	TOTAL	NO NAC	%	EUROPA	ÀFRICA	Àsia	Amèrica	Altres
				Bèl·lica	Romània	Morocco	Peru Equador Colòmbia	Bolivia Colòmbia
Barcelona (2023)	1.682.438	593.046	35%	45.803	7.206	15.861	17.511	6.077
2011	1.029.340	281.223	27%	30.727	8.829	12.814	8.025	1.462
							2.818	8.475
							8.889	6.478
							19.822	20.291
Londres	8.786.126	95%						
Amsterdam	8.786.126	52%						
París	2.087.577	25%						
Roma	2.754.656	14%						
Berlin	3.782.202	17%						
Buenos Aires	1.240.687	37%						
	1.187.272	22%						
10.72 Sant Martí de Provençals	26.701	8.379	31%	237	188	102	111	126
	26.701	8.163	30%	470	125	92	253	93
10.73 La Verneda i la Pau	25.256	3.473	14%	107	192	109	152	114
	25.256	7.676	30%	337	117	207	344	119
	25.256	7.676	30%	337	117	207	344	119
La Verneda de Sant Martí	36.788	5.362	15%	118	206	124	361	263
	36.788	5.362	15%	118	206	124	361	263
	36.788	5.362	15%	118	206	124	361	263

Nacionalitats a La Verneda de Sant Martí

Piràmides d'edat de La Verneda de Sant Martí (barris 72 i 73)

El comerç vernedenc: establiments actius per barris del Districte de Sant Martí (2016)

PLAFÓ 9

COM ES VA ANAR FORMANT EL BARRI

Els orígens romans del barri: la vil·la romana del Pont del Treball Digne

L'església vella és des de l'Edat Mitjana el símbol del barri

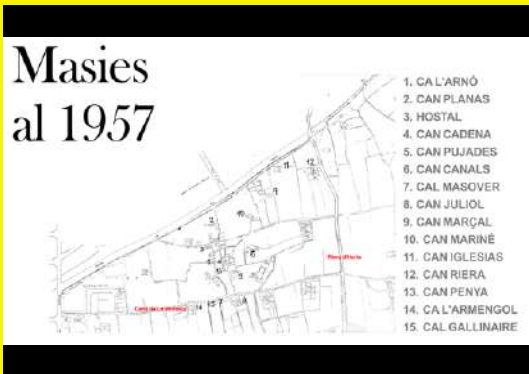
El barri en construcció (1965)

El barri completament construït (1991)

PLAFÓ 10

EL PASSAT AGRÍCOLA (1)

Masies existents a La Verneda de Sant Martí (1957)

Can Juliol, 1900

Can Canals, 1915

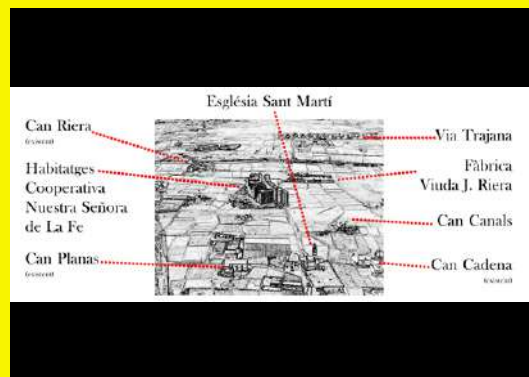
Cal Berro, al Barri La Pau, 1930

PLAFÓ 11

EL PASSAT AGRÍCOLA (2)

Nucli antic i masies (1961)

Esquema nucli antic i masies

Masia Ca l'Armengol (1957)

Masia Can Cadena

PLAFÓ 12

L'ESGLÉSIA VELLA, UN SÍMBOL

Plaça d'Ignasi Juliol, amb l'església, la rectoria i l'antic cementiri

Camí fondal (1896); Cementiri (1919); Camí fondal (1915); Rectoria cremada (1936)

Interior de l'església vella

Retaule de Sant Martí (MNAC, 1460); Portalada (Foto 1930)

PLAFÓ 13

QUÈ ERA LA PERONA?

La Perona (anys 80)

Situació del barri de barraques (1965)

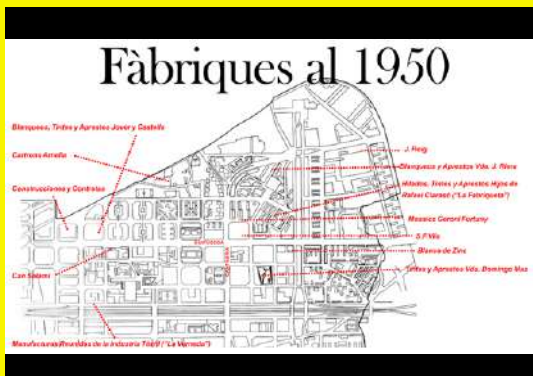

La Perona, venda de mobles (anys 80)

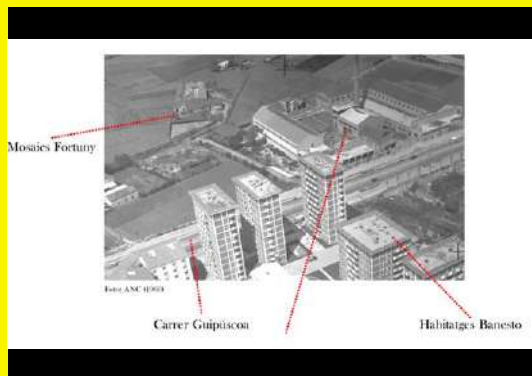

Encerclat el nucli antic de Sant Martí de Provençals (1711, Nicolas de Fer)

EL TEIXIT INDUSTRIAL (1)

Mapa de les fàbriques existents al barri el 1950

Encerclat el nucli antic de Sant Martí de Provençals (1711, Nicolas de Fer)

Fàbrica Manufacturas Reunidas de la Industria Tèxtil, dita de la Verneda (1963)

Planta embotelladora de Coca-Cola (1965)

EL TEIXIT INDUSTRIAL (2)

Situació del polígon "La Verneda Industrial"

Vista aèria del polígon "La Verneda Industrial"

PLAFÓ 16

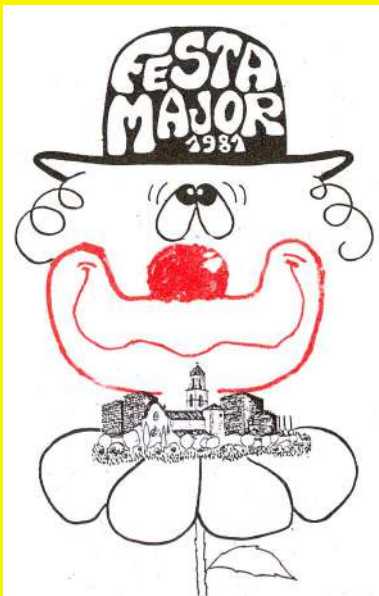

Ambulàncies Domingo (Carrer Santander)

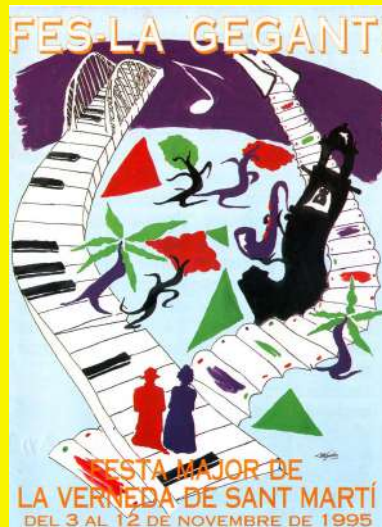

Fàbrica de cerveses "Almogàver"
(Carrer Binèfar)

LA FESTA MAJOR

Cartell de la Festa Major de 1981, primera conjunta

Cartell de la Festa Major del 1995

Cartell de la Festa Major del 2023

PLAFÓ 17

CULTURA POPULAR

Dolça i Martí, gegants de La Verneda (1995 i 1998)

Diablers de La Verneda i Guspies de Sant Martí

Dolça i Martí ballant a la Festa Major

L'Espiadimonis, la bèstia dels Diablers de La Verneda

PLAFÒ 18

EQUIPAMENTS I ENTITATS (1)

Biblioteca Gabriel García Márquez, "la millor biblioteca del món"

Auditori Sant Martí de Provençals, programació cultural estable tot l'any

Centre cívic Sant Martí de Provençals

Sala La Pau, una moderna instal·lació

PLAFÒ 19

EQUIPAMENTS I ENTITATS (2)

Els poliesportius: CEM Júpiter, CEM La Verneda i CEM Bac de Roda

La Casa de l'Esport, seu d'una vintena de federacions esportives

Dotze escoles, quatre instituts i tres escoles d'adults (Imatge: Institut Salvador Seguí)

Un barri abocat en l'associacionisme

PLAFÒ 20

ART VERNEDENC (1)

PINTURA. Mural "Panorama"

ESCULTURA. Creus de terme

ARQUITECTURA. Sant Lluís Gonzaga

MÚSICA. "Romanço de Sant Martí de Provençals"

PLAFÒ 21

ART VERNEDENC (2)

ESCULTURA. "Línia de la Verneda"

ARQUITECTURA POPULAR.
Passatge d'Antoni Gassol

ESCULTURA. "El Mur"

Centre d'Art Contemporani Piramidón

PLAFÓ 22

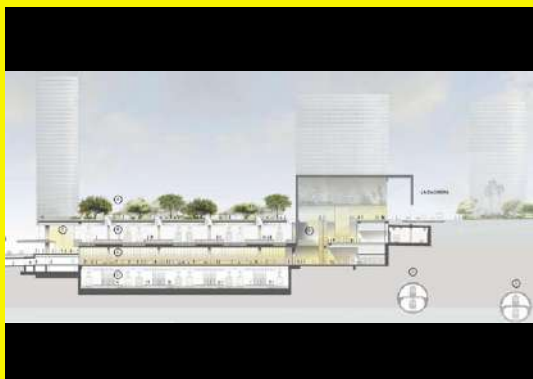
EL FUTUR: LA NOVA ESTACIÓ

L'estació de la Sagrera, abans de les obres

Entrada a l'estació des del parc de Sant Martí

La nova estació intermodal de la Sagrera.
Plantes

El futur parc de Camí Comtal

PLAFÓ 23

GENT martinenca

Josep Maria Rovira Anglada

JOAN AGUSTÍ CARRERAS, L'ALCALDE FARMACÈUTIC, POPULAR I POLÈMIC

Article aparegut al número 17 de la revista *Icària* de l'Arxiu Històric del Poble-nou el 2012. Fa la semblança d'un dels alcaldes de Sant Martí de Provençals més populars. Té placa al Passeig de la Memòria de la rambla del Poblenou.

Joan Agustí Carreras va néixer a Barcelona el 26 d'abril de l'any 1850, al carrer de la Cera número 6, a prop del portal de Sant Antoni. Els seus pares eren Joan Agustí Serra, paleta i fill de Sant Pol de Mar, i Maria Carreras Olivé, de Blanes.

El 1865, quan ell tenia sis anys, la família es va traslladar a Sant Martí de Provençals, perquè el pare hi va trobar feina. En Joan va fer els estudis primaris a l'escola pública i sembla que era un noi espavilat i comunicatiu. L'anomenaven «en Joanet de la Maria de l'Hort». Malgrat la seva extracció humil, es va matricular a l'Institut Provincial de Primera Ensenyança de Barcelona per cursar el batxillerat. Va iniciar aquests estudis el curs 1863-1864 i els va enllestir el 1868-1869. El 30 de juny d'aquest darrer any superava les proves per rebre el gran de batxiller en arts amb la qualificació d'aprobat.

Després orientà el seu futur cap als estudis de farmàcia, i ho va fer per autèntica vocació, ja que no hi havia antecedents professionals a la família, ni tampoc mitjans per atendre les despeses que això comportava. En aquest moment apareix la figura d'Antoni Subirà, que vivia a Barcelona, al carrer de la Freneria, 8-10. No ha estat possible establir els llaços d'unió amb els Agustí, però el cas és que d'alguna manera li pagà el cost dels estudis a la facultat. El setembre del 1869, amb dinou anys complerts, Joan ingressà a la Facultat de Farmàcia de la que aleshores es denominava Universitat Literària de Barcelona.

ESTUDIS UNIVERSITARIS

L'alumne Agustí va cursar els seus estudis del 1869 al 1874. El 23 de juliol d'aquest últim any sol·licità presentar-se a les proves per obtenir el grau de llicenciat i va abonar les taxes corresponents, que llavors eren de 37,50 pessetes. Va ser convocat per passar el primer examen oral el dia 26 de juliol a les 11 del matí. El tribunal el constituïen tres eminents professors de la facultat: Antonio Sánchez Comendador, catedràtic de Matèria Farmacèutica Vegetal; Joan Teixidó i Cos, catedràtic de Matèria Farmacèutica Mineral, degà i secretari, respectivament, de la facultat, i Julián Casaña i Leonardo, catedràtic de Química Orgànica. A la vista dels resultats van considerar insuficients els coneixements de l'alumne i el van suspendre. Ja no es va poder presentar a la prova pràctica.

Agustí sol·licità una segona convocatòria el dia 18 de novembre, que li va ser fixada per al primer exercici, el teòric, el dia 11 de desembre a dos quarts de dotze del matí. Per a la prova pràctica, li van donar el dia 19. Les proves pràctiques van consistir en un preparat de 150 grams de clorur argèntic (clorur de plata) i en la rectificació de dos litres d'alcohol. En aquesta ocasió sí que va superar l'examen, i el tribunal constituït pels mateixos professors li va concedir la qualificació d'aprobat.

Coberta aquesta etapa universitària, va sol·licitar el lliurament del títol de llicenciat en Farmàcia, per a la qual cosa va abonar la respectable quantitat de 735 pessetes. Si tenim en compte que en aquella època encara es comptava en duros i rals, aquest pagament equivalia a 147 duros o 2.940 rals. Sens dubte eren molts diners, una quantitat desorbitada. Es va llicenciar en Farmàcia el dia 19 de desembre de 1874.

Josep Maria Rovira Anglada, ceramòleg, expert en pots ceràmics farmacèutics.

LA SITUACIÓ SOCIAL I POLÍTICA

L'època històrica que viu com a estudiant universitari, entre el 1868 i el 1874, coincideix amb un període convuls. Després de la caiguda de la monarquia i l'exili d'Isabel II, puja el govern provisional del general Francisco Serrano, segueix el breu regnat d'Amadeu I, l'encara més efímera I República i el retorn del general Serrano. Per primera vegada, es planteja el dualisme monarquia o república i el jove Agustí s'inclina pel bàndol republicà i federalista.

Viu en una població que inicia una important industrialització i en la qual la majoria dels seus habitants són obrers. Sant Martí de Provençals va ser, en aquella època, un focus revolucionari de marcada tendència primer republicana i, més tard, anarquista.

L'altra vocació de Joan Agustí, possiblement la més profunda, la política, ja la va manifestar als anys d'estudiant. Això fa pensar que si no va ser un alumne molt brillant potser va ser pel seu prematur lliurament als seus ideals. El 1870, quan tenia 20 anys, va encapçalat un moviment popular per aconseguir la segregació del barri del Poblenou de la resta del municipi. Es basava aquesta aspiració en el fet que l'Ajuntament tenia molt descurada aquella zona, malgrat que hi havia molts problemes, i en la importància que tenia el nucli. En el seu àmbit acollia, des del 1858, moltes fàbriques i magatzems, la qual cosa comportava l'existència d'un nombrós nucli d'habitatges obrers. Era també important la producció agrícola.

A més, el Poblenou tenia, dins del seu terme, el gran cementiri general de Barcelona construït el 1818, que li donava una certa rellevància social. També hi passava, des del 1848, la primera línia de ferrocarril d'Espanya, de Barcelona a Mataró. Malgrat que al Poblenou encara no hi havia estació, els trens feien parades discrecionals i s'hi carregaven i descarregaven mercaderies. No van aconseguir res. Però aquesta idea la va mantenir durant molts anys.

EL FARMACÈUTIC I LA SEVA FARMÀCIA

Aquestes inquietuds polítiques i socials no li van fer oblidar la seva condició de farmacèutic o apotecari, tal com en deien aleshores, i cap al 1877 obre una farmàcia nova als baixos de la casa número 48 del carrer Major del Taulat i instal·la el seu habitatge al pis de sobre de la botiga.

Aquell any, al municipi, segons es pot veure a les actes de visites d'inspecció dels delegats de zona de la junta Provincial de Sanitat, hi havia almenys vuit apotecaries obertes, de les quals eren titulars Miquel Gresa Florit, Manuel Consol Monsó, Isidro Masnou Artigues, Francesc Puig Soler, Baldomero Saforcada Turmo, Francesc Mont Almirall, Joan Forn Molins i Agustí Monte Jordà. El control de les farmàcies era relatiu en aquella època. Encara no existien els col·legis oficials. No va

El primer de dalt a l'esquerra és Joan Agustí Carreras, que posa amb la resta del primer consistori martinenc de la Primera República. Any 1873 (AMDSM)

ser fins al 1898 que es van crear els col·legis d'àmbit provincial per a totes les professions i d'afiliació obligatòria.

D'altra banda, el municipi estava dividit en tres districtes sanitaris coincidint amb els municipals, a càrrec dels doctors Josep Comas, Carles Trullàs i Josep Caralt, a més del metge de beneficència, Josep Armella. La màxima autoritat sanitària era el subdelegat de Sanitat, Ramon Codina, càrrec integrat en l'organització provincial i, per tant, dependent del Govern Civil.

EL POLÍTIC I LA POLÍTICA MUNICIPAL

Un cop posada en marxa la farmàcia, continua dedicant a la política bona part del seu temps. Però sempre va limitar el seu camp d'actuació a la política municipal i a l'ajuntament del seu poble. El febrer del 1873, en proclamar-se la I República, fou nomenat regidor de l'Ajuntament de Sant Martí pel Partit Republicà Federal, càrrec que li va durar tant com va durar la república, truncada el gener del 1874. Però la seva entrada oficial al món de la política local va ser tres mesos després, el 2 d'abril de 1874, quan va ser tornat a designar regidor, de manera directa pel Govern Civil de la província, amb les funcions de quart tinent d'alcalde del consistori, que presidia Juan Arpí. Espanya es trobava en aquells moments en un període de transició política entre la caiguda de la I República i el govern provisional del general Serrano i camí de la Restauració. Tampoc no li va durar molt el càrrec, ja que la mateixa autoritat governativa va cessar, el mes de desembre següent, tot el consistori i en va nomenar un altre sota la presidència de l'alcalde Salvador Buxó.

Va tornar a l'Ajuntament el març del 1877 com a regidor, sota la presidència de l'alcalde Salvador Coral, i aquesta vegada ja per quedar-s'hi, amb tots els alts i baixos consegüents als moments polítics, fins a la seva mort. A les eleccions del juliol del 1879 fou elegit regidor i nomenat tercer tinent d'alcalde, i durant uns mesos del 1881 va ocupar l'alcaldia accidental; després va passar a ocupar la primera tinença d'alcaldia. L'any 1885 i en virtut d'un decret del Govern central (Ministeri de la Governació), fou nomenat alcalde constitucional del poble i va formar el seu primer consistori amb dotze regidors. El 1887 va ser elegit, per sufragi universal, alcalde constitucional de la vila, càrrec que va ocupar fins al final de la seva vida.

Aquesta dedicació li devia ocupar bona part del seu temps, però malgrat això, a més de permetre-li atendre la farmàcia, es va dedicar a fundar, junt amb el seu pare i el seu cosí Joan Carreras, una empresa de construcció, possiblement induït per l'ofici del pare. Però encara va dur a terme més activitat empresarial: va obrir un magatzem de vins i alcohols. També se li va atribuir la participació en altres negocis més o menys vinculats a l'activitat municipal, encara que no ha estat possible concretar de quin tipus eren.

LES CRÍTQUES DELS DIARIS

Els més de divuit anys d'activitat política municipal, que sembla que va exercir amb dedicació i intensitat, el van fer objecte de dures crítiques més que d'elogis.

Alguns diaris de l'època el van atacar de valent, com ara *El Correo Catalán*, *El Diari de Catalunya*, *El Eco de las Afueras*, *El Pueblo Nuevo*, *El Vigilante* i, en especial, una publicació d'aparició setmanal i que s'editava a la mateixa població, *L'Arch de Sant Martí*, que en el seu encapçalament es definia com a «defensora de los intereses morales y materiales del país». Aquesta publicació va tenir com a director Joan Serra i Sulé, amic de la infància i íntim de Joan Agustí, però pràcticament en cadascun dels números dedicava alguna peça crítica a l'alcalde o a la seva gestió. Reproduïm aquí alguns dels comentaris que va publicar *L'Arch*.

La crítica més freqüent que feia el setmanari és que l'alcalde prometia molt i complia poc. També se l'acusava que l'Ajuntament que presidia cobrava puntualment però en canvi no pagava al personal ni als serveis.

En el número del 27 d'agost de 1887, un breu, en forma de rodolí, que es va fer popular, deia que «l'Agustí sap nadar tant en aigua com en vi, i és lògic perquè és farmacèutic i magatzemista de vins a la vegada».

En una altra ocasió el diari es preguntava si «lo propietari que te l'acert de encarregar les obres al contratista Sr. Agustí ¿és veritat que no paga los drets d'edificació que li corresponen per taxes municipals?».

Anunci aparegut a *El Eco de la Alianza*
el març de 1891.

FARMACIA
DE
JUAN AGUSTÍ CARRERAS
Calle Mayor del Taulat, n.º 48

Se despachan con precision todas las recetas productos
extranjeros y toda clase de aguas minerales.

En dicha Farmacia se prepara el jarabe anti-catarral,
que tan buenos resultados dá á las criaturas que padecen
el catarro.

Cada botella lleva su prospecto que explica el modo de
tomarlo.

Precio: 6 reales una

TOS preparado farmacológico que combate toda
clase de tos sea reciente ó crónica, la que des-
aparece inmediatamente.

PRECIO: 6 REALES BOTELLA

També es qüestionaven les despeses: «Les mantes que s'han comprat pels cavalls de l'ajuntament en lloc de vuit rals (dues pessetes) que val cada una, l'ajuntament n'ha pagat trenta pessetes?».

L'edifici que va comprar l'Ajuntament per instal·lar-hi el nou escorxador també va ser motiu de controvèrsia. Sembla que l'edifici, que estava en molt mal estat, va costar 30.000 duros (150.000 pessetes) i el diari es preguntava si les obres de rehabilitació anirien a càrrec de l'empresa del senyor alcalde.

Va denunciar que el mes d'abril del 1889 es van acomiadar 20 peons de la brigada municipal a fi d'estalviar despeses, però que en realitat continuaven constant a les nòmines com si ocupessin el lloc de treball i cobrant.

Deia també *L'Arch de Sant Martí*: «L'administració presidida per el Sr. Agustí és un model de regiduria vitalícia. Fa dinou anys que aquest bon Senyor no es mou de la casa de la vila, lo qual prova que li fan bons tractes. Així s'explica que tinga empenyo en preparar-sa la reelecció fent-sa el municipi seu. Per això presenta candidatura?».

I finalment un comentari sobre els seus canvis de tendència política: «En 19 anys ha tingut temps de vestir-se de tots els colors, a fi d'obtenir lo favor de totes les situacions, amb lo talent que te en el maneig dels cunills de guix que lo rodegen».

Un altre: «Federal possibilista, conservador, martista fusionista, amb benevolencia amb lo carlisme, es homa capaç de pactar amb el moro, si aquest podria prometreli un any mes d'alcaldia».

La qualificació de *martista fusionista* li varen adjudicar perquè deien que a les darreries de la seva trajectòria política es va mostrar partidari de la integració del municipi

de Sant Martí amb Barcelona, projecte que es gestava feia anys i del qual estava en contra la major part de la població, que temia perdre la seva identitat. Recordem que, a la seva joventut, no tan sols era contrari a aquesta mesura, sinó que pretenia la segregació del barri del Poblenou per formar un municipi independent. Però aquesta acusació a favor de la unificació no té fonament, perquè va ser contrari a aquest projecte fins a l'últim moment. El dia 20 de febrer de 1889, en una sessió plenària del consistori, va defensar convençut, amb entusiasme i vehemència, la identitat de Sant Martí davant d'una possible fusió amb la capital. El seu discurs va

Aquesta hiperactivitat política i el temps que li ocupava no li van fer oblidar la seva condició de farmacèutic en exercici i va tirar endavant la farmàcia. En aquells temps, les farmàcies no tancaven, servien dia i nit i moltes ni tenien portes

aconseguir l'acord unànim del ple contrari a la integració. Malgrat això, era un projecte polític ja previst i decidit des de feia anys. Faltava l'última decisió i fixar la data, al marge de l'opinió dels afectats, que eren els martinencs; aquesta data va ser el 1892. Però això Joan Agustí ja no ho va veure.

Aquesta hiperactivitat política i el temps que li ocupava no li van fer oblidar la seva condició de farmacèutic en exercici i va tirar endavant la farmàcia. En aquells temps, les farmàcies no tancaven, servien dia i nit i moltes ni tenien portes. El 1888 feia publicitat d'un xarop per a la tos, de la fórmula original del qual va ser autor. Moltes farmàcies preparaven productes i en feien publicitat. Era el naixement dels específics.

Abans d'entrar a la vida política activa, el setembre del 1868, quan tenia divuit anys, junt amb altres martinencs va iniciar les gestions per crear una entitat recreativa, L'Aliança, que més tard es va dir L'Aliança del Poble Nou. Va ser fundada com a casino i teatre d'aficionats, activitat molt freqüent en aquella època amb finalitats culturals i recreatives i per fomentar la convivència ciutadana, en especial entre la classe obrera. Anys més tard, i ja des de l'Ajuntament, va aconseguir que Ignasi Sala, un dels industrials més importants de la població, donés un solar perquè l'entitat construís la seva pròpia seu, que es va inaugurar el 1878. Amb anterioritat, l'any 1873,

Esquela publicada a L'Arch de Sant Martí

Joan Agustí havia estat elegit president de la societat, càrrec que va ostentar pràcticament fins a la seva mort.

LA SEVA OBRA POLÍTICA

Però no tot el que l'Agustí alcalde va gestionar era criticat. Va fer obres noves i va introduir moltes millores en una població de la qual si bé no era fill, l'estimava com si ho fos.

Va urbanitzar la població i va fer alinear els carrers, comptant que les despeses de les obres les pagaven els propietaris.

El 1887, Joan Agustí va inaugurar l'edifici de l'Ajuntament de la Vila, actualment seu del districte municipal de Sant Martí. El bastiment havia estat iniciat el 1865 sota la presidència d'Antoni Caballero. L'alcalde següent, Frederic Cantí, enllestí la planta baixa el 1875, i el 1883, el seu successor, Salvador Buixó, va continuar les obres i va començar a utilitzar part de les noves dependències per a activitats i reunions del consistori.

El 1889 es va procedir al canvi de l'enllumenat dels carrers de la població, que des del 1866 eren fanals alimentats per petroli i que es van substituir per fanals de gas. Però aquesta millora tampoc no va estar lliure de sospites i crítiques. La premsa de l'1 de novembre d'aquell any llançava la pregunta següent: «Per la contracta del gas per l'alumbrat públic que feu el nostre municipi amb la casa Lebón, es veritat que se entregaren com a regalo a un sol individu del municipi tres mil setcents duros [18.500 pessetes] y pel mateix concepte trescentes pessetes a cert propietari y director de periodic? ¿Y els demes regidors que intervingueren en la contracta quand cobraren per la fatiga?».

La bona gestió amb els estaments governatius i provincials i la seva relació amb l'Administració estatal el van fer mereixedor del nomenament de cap honorari de l'Administració Civil, amb dret a l'ús d'espasi i bicorn i tractament d'Ilustre Senyor. Va mantenir sempre molt bona relació amb els governadors civils i va col·laborar amb els diversos ministeris i al servei de la monarquia, malgrat la seva ideologia netament republicana. Això li va crear problemes de relació amb una part dels consistoris, però d'altra banda tenia les simpaties de certs sectors econòmics del municipi.

També la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del

País el va nomenar soci corresponsal, el desembre del 1882. Cap al 1890 va ser nomenat membre corresponent de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya, si bé aquesta dada no ha estat confirmada per aquesta institució.

Un fet que possiblement va perjudicar la seva reputació és que, pocs dies abans de la seva mort, la policia governativa va descobrir una fàbrica de moneda falsa al carrer de Wifredo, 5, de Sant Martí. El volum de producció d'aquestes monedes deuria ser important i es van confiscar encunyys i encunyadores, planxes i abundant moneda falsa acabada i a mig encunyar.

És molt significativa l'evolució econòmica de l'Ajuntament de Sant Martí de Provençals durant la gestió d'Agustí: el pressupost municipal previst per al 1877, any en què s'iniciava com a edil, era de 146.764 pessetes. Per a l'exercici que corresponia a l'any de la seva mort, el 1891, era d'1.349.150 pessetes. Aquesta diferència fa suposar que Agustí va donar un gran impuls per a l'activitat municipal.

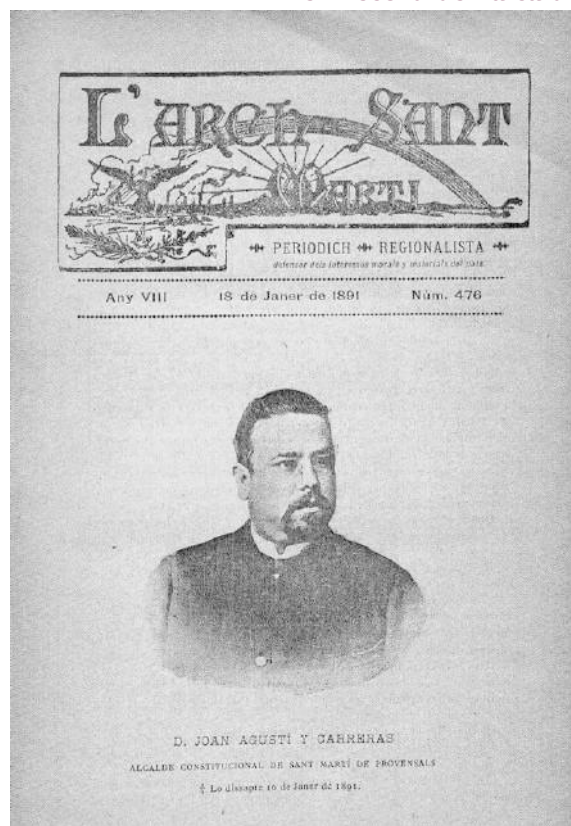
EL TRIST FINAL

A finals del 1890, Joan Agustí es devia sentir gastat políticament per les crítiques i per haver estat obligat a fer coses amb les quals no estava d'acord. A l'Ajuntament hi havia problemes greus originats durant la seva gestió, que estaven soterrats, però que més tard o més d'hora sortirien a la llum, que serien de domini públic i dels quals sens dubte el farien responsable. Aquest cúmul de circumstàncies el van fer desistir de continuar la carrera política. Però això és quelcom que es va guardar per a ell i de què tan sols es va assabentar a última hora el seu amic Joan Serra i Sulé, el periodista de *L'Arch de Sant Martí*. Decideix apartar-se de l'alcaldia, segons es justifica davant del consistori, però sense presentar la dimissió. El dia 7 de gener s'acomiada dels seus col·laboradors i funcionaris de l'Ajuntament d'un en un, anuncia la seva retirada temporal i traspasa la vara al primer tinent d'alcalde, Pere Borràs, al qual demana poder disposar d'una ordenança mentre estigués apartat del càrrec.

El dia 9 de gener de 1891, Joan Agustí s'entrevista amb el governador civil de Barcelona, González Solesio. No se sap res d'aquesta reunió, però quelcom es va poder deduir després per les posteriors manifestacions del seu amic Joan Serra. Va fer avinent a la primera autoritat provincial algunes irregularitats dins del seu Ajuntament, àdhuc un possible desfalc de 40.000 duros (200.000 pessetes), i que estava decidit a no presentar-se a les properes eleccions. Al mateix temps, considerava prudent apartar-se de l'activitat municipal, per la qual cosa deixava temporalment l'alcaldia. Per a ell era una qüestió de dignitat i considerava impropï seguir presidint l'Ajuntament.

El matí del dia 10, Joan Agustí, que vivia sol, va anar a la seva habitació, on tenia una imatge de sant Antoni de

Portada del periòdic *L'Arch de Sant Martí* del 18 de gener de 1891, en record de l'alcalde

Pàdua, patró dels paletes i constructors, i davant del sant va posar fi a la seva vida d'un tret a la temple dreta. Sobre la calaixera i als peus de la imatge va deixar una nota molt breu: «Dios perdone a los culpables».

Una estona després dels fets va arribar a la casa la minyona que el cuidava i en trobar l'habitació tancada per dintre i no obtenir cap resposta, es va alarmar i va avisar la família. Va anar-hi el seu cosí, que va haver d'entrar per darrere de l'edifici, fins al primer pis, va forçar la finestra de l'habitació i va trobar Joan Agustí ja cadàver.

La notícia es va escampar ràpidament per tota la vila i començaren les conjectures per cercar la raó que l'havien induït al suïcidi. Es va dir que havia estat un atac de bogeria, i altres ho atribuïren a alguna malifeta de la política. No va faltar el component sentimental, apuntant un desengany amorós causat per Caterina Messeguer, amb la qual mantenia, des de la mort del seu marit, Ignasi Sala, mecenes de l'Aliança, una intensa relació de la qual no s'amagaven.

Joan Agustí va ser un xicot ben plantat, segons es pot apreciar per les dues fotografies que es coneixen d'ell. Tenia una carrera universitària, un establiment obert i cal suposar que una bona economia personal, i estava molt ben situat socialment i políticament. Vestia levita, barret de copa i bastó, com pertocava al seu estatus social. Malgrat tot això, es va mantenir solter tota la vida.

El *Diario de Barcelona* del mateix dia 10, el de més tirada, entre diverses notes locals, publica la notícia amb una

Notícia breu publicada l'11 de gener a
L'Arch de Sant Martí sobre la mort
 de Joan Agustí Carreras

línia i mitja; «Esta mañana se ha encontrado muerto de un tiro en su casa el alcalde de San Martín de Provensals». Sense cap més comentari, ni tan sols com s'havia produït el tret.

Cap diari no va donar opinió, excepte el diari local *L'Arch de Sant Martí* del dia 11, que va difondre una breu nota en el tancament d'edició que deia «[...] trovanlo sens vida en lo seu lli» i seguidament un adjectiu: «[...] las repugnants circunstancias de tant inesperada mort».

L'únic que va publicar la notícia amb detalls va ser *El Correo Catalán*. En el número del dia 11 deia: «Ayer por la mañana corrió la noticia que se había suicidado el alcalde de San Martín de Provensals. En efecto la noticia se confirmó mas tarde». Segueix amb més detalls del fet: «Ayer a primeras horas de la mañana en ocasión de hallarse solo en casa, puso fin a sus días disparándose un tiro de revolver en la sien derecha». Detalla també: «Cuando la criada volvió de la compra, no pudo penetrar en la habitación, pidió auxilio y hubo necesidad de romper los cristales de una galería. Al entrar vieron el horrible cuadro que es de suponer [això coincideix amb la versió donada per la família]». Finalment i tancant la notícia: «Ignorándose los motivos que impulsaron al Sr. Agustí a tomar tal resolución».

El dia 11, *L'Arch de Sant Martí* publica una esquila a tota pàgina i amb creu, comunicant la mort de Joan Agustí, i també se'n publica una altra, també amb creu, a *El Correo Catalán*, diari d'ideologia conservadora i carlina, portaveu del sector catòlic més radical. No diuen res de les causes de la mort. En ambdues esqueles, l'Ajuntament i la família, respectivament, conviden la població a l'enterrament.

Més encara, l'Església va ignorar el fet i el rector de la parròquia de Santa Maria del Taulat, mossèn Josep Oriol Roig, i el de l'altra parròquia, la de Sant Martí, mossèn Francesc Rodó i el seu coadjutor Francesc Pujades, van acompanyar el difunt en el seu darrer viatge amb la creu alçada des del domicili fins a l'església, com era norma, i en aquest cas fins a la porta del cementiri. Cap objecció per part del bisbat, perquè no cal dir que el mateix bisbe de Barcelona, Jaume Català, en devia estar assabentat. Va ser enterrat en terra sagrada, malgrat la forma de la seva mort, al nínxol 2734, pis 7è, propietat de la família, del cementiri del Poblenou.

L'enterrament, el diumenge dia 11 a les tres del migdia, va ser una impressionant manifestació popular, com mai no s'havia vist a la població. La comitiva fúnebre l'obria la Guàrdia Urbana a cavall, amb uniforme de gran gala, junt amb més membres del cos i el clero parroquial. El dol familiar el presidí el germà i el seu cosí i soci Joan Carreras. El pare, que encara vivia, no es va veure capaç d'assistir-hi pel trasbals emocional que va patir.

El dol oficial estava format per l'Ajuntament en ple presidit pel primer tinent d'alcalde Borràs en funcions

—Ahr, á las set y quart del matí, va sorprendre á la familia de nostre Alcalde don Joan Agustí, la desagradable impressió de trovarlo sens vida en lo seu lli. Las repugnants circunstancias de tant inesperada mort y lo natural sentiment que dita pérdua nos ha causat, aixis com lo respecte al dol de sa familia, 'ns impossibilitan d' extendrens en consideracions en lo present número. Ho farem en altra ocasió.

Descansi en pau.

Imprempta La Catalana.—Dormitori de Sant Francesch. 5.

d'alcalde, acompanyat de l'alcalde del municipi veí de Sant Andreu de Palomar, de cognom Framis. I va estar també present el Jutjat Municipal, amb el seu personal i el mateix jutge Ibo Abadia. Seguien les representacions de totes les entitats i societats martinencs, els bombers del municipi, serenos i vigilants, tots de gala, els mestres de les escoles públiques, la banda municipal de música i a continuació una gran garnació.

Si bé la reforma del Codi penal del 1870 descriminalitzava el suïcidi, una mort no natural comportava un procediment legal per aclarir les circumstàncies del cas. Segons el certificat de defunció, enregistrat el mateix dia 11, tres hores abans de l'enterrament, i segons la declaració facultativa, la causa de la mort, produïda entre les set i les vuit del matí, va ser una hemorràgia cerebral. Sembla que no hi va haver intervenció policial ni judicial. La prova és que l'arma utilitzada no va ser retirada com a peça incorporada a un possible procediment, i la va conservar la família fins a l'any 1936, quan la va enterrar per por d'un escorcoll en esclatar la Guerra Civil. Mai més no ha estat trobada.

Tan sols el *Diari de Catalunya* del dia 13 inclou una nota, que és una dura crítica a la reacció oficial i popular davant la mort de l'alcalde. El contingut de la gasetilla és l'expressió de la forma de pensar d'aquella societat.

L'anònim periodista escriu:

Honda pena nos han causado el aparato y la pompa desplegados en el entierro del infeliz suicida, alcalde que fue de San Martín de Provensals, y la parte que en la manifestación han tomado las autoridades.

Guardias municipales montados, serenos, bomberos, el Ayuntamiento en masa, con su música, y por remate una carroza atestada de coronas han constituido la apoteosis del desdichado delincuente que ha puesto fin a su vida. Estos son los espectáculos y las aberraciones que nos ofrece el progreso moderno. Quizá expliquen algo tales monstruosidades el cargo de presidente de la sociedad La Alianza, que desempeñaba el difunto, además de pertenecer a otras de que no queremos hablar. Pero lo mas inverosímil es que figurase con cruz el clero en el entierro del que ha muerto fuera

Crònica de la vetllada necrològica publicada a *El Eco de la Alianza* el març de 1891

del seno de la Iglesia, puesto que la muerte fue instantánea, y no hubo, por tanto, lugar a la reconciliación; y lo extrañamos más, dadas las virtudes privadas del señor Cura Párroco de San Martín de Provencals.

El Correo Catalán, tan timorato en anunciar suicidios, según hemos hecho notar otras veces, cuando se trata de culpables de baja estofa, opina de otra manera cuando el suicida es un personaje, y así inserta por partida doble el del infeliz alcalde de San Martín, primero en la crónica local, y luego en una gran esquila mortuoria, mediantibus illis.

A tal estado ha venido a parar el diario de los famosos Pensamientos.

Pocs dies després el seu amic Joan Serra, director de *L'Arch de Sant Martí*, el periodista que tant l'havia criticat, però amic de tota la vida, va publicar una extensa nota necrològica explicant que, en dues ocasions poc abans del suïcidi, Joan Agustí li va demanar de trobar-se per parlar, i ho van fer al Morrot, tocant al mar. Joan Agustí estava desesperat. Li va confiar les seves intimitats, els desenganys i les traïcions dels seus amics de partit i de l'Ajuntament, inclosos els que havia beneficiat, li comentà les seves aventures amoroses, tot amb detall i serenitat, i li va explicar la malaltia que el tenia amargat des de feia molt temps i que era irreversible.

El periodista va fer seves les paraules de Joan Agustí i les transcrivé a la nota. Li va dir: «Joanet, no tinc amichs, aquells que jo mes he favorit me miran amb despreci. May podíja jo presumir qu'arribés lo día d'haberme de descansar en tu, pues crec que tu ets l'únic que ultimament pot servir-me en aquesta vida. Reconeix que tots tos avisos y reflexions han sigut francas y lleals manifestacions de la dignitat d'un bon patrici qu'estima los interessos comunals de son poble, mentres que los que s'han dit amichs meus y m'han respallat à todas horas, han sigut mos grans contraris. Si ho sabias las nits que passo, los insomnis que constanment me desvetllan y la perturbació qu'això produheix en mon organismo, t'esgarriarias... S'alsa sovint devant meu un patíbul; me veig pres y rodeijat de presidaris; lo poble amotinat demana el meu cap y el veig rodolar al peus del butxi en mitj dels aplausos dels amichs que t'he citat que's converteixen en corifeos de la meva deshonra. Jo no dormo, no descanso, una pena m'atormenta seguidament y si algún momento de sossegó me deixa libre, penso en las personas à qui no he correspost per son amistat ó pels seus favors [i a continuació anomena una sèrie de persones i detalls]».

Li va confessar també el següent: «Ara mateix, no fa mitja hora, he donat un disgust al señor González Solesio (el Gobernador Civil), dihentli que jo'm veyia incapàs de fer la inmensa fatiga de preparar las elecciones, porque estic mes

94 El Eco de La Alianza

CRÓNICA

En la velada necrològica que debe celebrarse el domingo próximo, las señoras Andreu, Poblet y Burunat, ejecutarán algunas piezas musicales en el piano, y los Srtos. Rovatti, y de Via y de Llausa harán otro tanto con violín y armonium. Tomarán parte también en la idem musical la profesora Mme. Raynal la Sta. White y el profesor D. Pedro March.

El baritone de este pueblo D. Juan Rovira cantará dos de las mas escogidas piezas de su repertorio, dándose además lectura de varios trabajos alusivos al acto.

Durante este, se colocará el retrato del finado en lugar preferente del vestíbulo del salon de espectáculos.

En el número próximo haremos un extenso relato de esta solemne fiesta.

El fotógrafo Sr. Esplugas ha tenido la galantería de remitir á esta sociedad una variada colección de retratos de nuestro difunto presidente, los cuales se venden á precio de coste. Dice el Sr. Esplugas que su ánimo no es lucrár en la venta, pues mientras pueda cubrir una parte de los gastos que ha verificado, está dispuesto á aprontar el número de dichos retratos que se le pidan.

Los señores socios que deseen adquirir alguna de ellos pueden dirigirse al conserje Sr. Castelló quien les enterará del precio.

Parece que el Sr. Esplugas regala á la sociedad la fotografía de tamaño mayor que debe ser colocada en el salon de descanso.

Nuestros consocios habrán sin duda extrañado que hayamos retardado tanto la publicación del presente número,

cosa poco comun desde la creación de nuestro periódico.

Las tristes circunstancias que por desgracia hemos atravesado, son la justificación de este retardo, pues no era lógico que apareciésemos en público sin rendir un justo tributo al que fué, durante diez y seis años, digno presidente de nuestra sociedad.

Hoy lo hacemos, hoy tributamos el recuerdo á que, por tantos motivos se hizo acreedor el finado, no con las gasas que se requiere, sino con el luto de nuestro corazón, con el sudario que supo teger aquel que en vida fué nuestro amigo, nuestro hermano, nuestro padre, en una palabra la base sobre que ha gravitado «La Alianza» desde su fundación.

La Junta de la misma ya que no podía llenar el vacío que en ella dejó el Sr. Agustí, debía buscar un medio de honrar dignamente su memoria, y si bien el estado económico en que se halla no le permite hacerlo conforme es su deseo, ha procurado organizar una velada necrológica, la cual revistirá una solemnidad especialísima y en la que no dudamos asistirán todos los socios.

Publicar «El Eco» sin poder indicar á nuestros lectores el plan que sobre el particular la Junta tenía en proyecto, creímos que no era prudente y obtamos por esperar la resolución de aquella.

He aquí justificado nuestro retardo, por el que suplicamos dispensa á nuestros consocios.

Al objeto de ofrecer una novedad á los constantes favorecedores de nuestro teatro, la Junta Directiva ha acordado poner en escena, en la noche del Jueves Santo, el drama historico de grande espectáculo *Santa Eulalia ó la heroína de Barcelona*.

malalt de lo que sembla. Veus, en aquest moment tot me roda y lo cap me dona voltas». Aquí esmenta la seva malaltia, sense dir quina és, malgrat que cal suposar que ho devia dir al seu amic, ja que el periodista escriu: «Me feu historia de son enfermetat, de sas recaigudes y fins me manifestà lo que las ocasionaba; verdaderament era digne de llàstima».

Li va parlar de l'estat dels seus negocis i dels diners que tenia al Banc de Barcelona, unes 22.000 pessetes. Li va confessar tot el que tenia a la seva consciència. Joan Serra tan sols ho esmentà però sense revelar-ne els detalls. Va veure davant seu un home ensorrat i desesperat però que estava mentalment conscient i, per tant, opinava que la decisió final no va ser un acte motivat per un impuls momentani. La decisió era premeditada i el seu final el tenia ben decidit.

Entre els temes que li comentà, li va fer una descripció d'alguns dels membres que formaven la corporació municipal, i el criteri i nivell de confiança que li mereixien, inclòs el més adient per agafar les regnes del municipi. També es va confessar fidel col·laborador amb el Govern central, ja que sempre va entendre, malgrat les diferències polítiques, que era millor anar junts que distanciat amb Madrid. En aquell moment presidia el Govern, a Madrid, Antonio Cánovas del Castillo, cap del Partit Conservador i àrbitre, junt amb el Partit Lliberal de Práxedes Mateo Sagasta, de la Restauració

monàrquica del 1875 en la persona del rei Alfons XII. A més, Agustí va vaticinar al periodista que Cánovas duraria en el poder entre cinc i sis anys, i així va ser. El 1897 l'anarquista italià Miguel Angelillo el va assassinar d'un tret mentre prenia les aigües al balneari de Mondragón, a Guipúscoa.

En un moment donat, a la primera reunió, Agustí diu al seu amic: «Tinch necessitat de dir-tho tot; Joanet apúntau; no deixis perdre ni una coma; temo que quan sigui l'hora no recordaràs tants descàrrechs de ma consciència com te vaig a confiar».

Finalment demana un favor a l'amic, envoltat d'un cert misteri. Es tracta d'un encàrrec que sembla que beneficia ambdós amics: «M'has de fer un favor, Joanet; fem una truca. Entrégam duas cartas anónimas que reberes pel correu interior a últims de l'Any 89 y s'ocupaban de ma vida privada, compromettent la honra d'una tercera persona per mi molt volguda y que no puc permetre que poguessin divulgarse demà que jo falti; jo te'n daré en cambi una que't guiarà per conèixer la qualitat d'amichs que't rodejan, en particular d'un que's de la teva edad, y tinch en mon poder desde les últimas elecciones».

Es va sentir manipulat i responsable d'irregularitats o malversacions fetes o induïdes per altres, amb la seva participació o sense?

A qué i a qui devien fer referència aquestes dues cartes? Si Joan Serra va ser fidel a l'amic, i crec que ho va ser, el contingut de les dues lletres va quedar soterrat per sempre.

Moltes altres coses també li devia comentar Joan Agustí entre plors i sanglots i estones de silencis, també reveladors, tal com descriu el periodista: «En la darrera conferencia, tinguda la vigilia de seva mort, vaig notar menos coordinació de ideas, mes abatiment moral, a cada punt li escapavan llàgrimes; pero en canbi mes locuacitat, de tal manera que ni passà revista a la conversació anterior, sino que semblava haver reconcentrat tots sos esforços per divulgar me ideas novas. Estiguérem más d'una hora assentats al peu del Morrot de Montjuich, en una roca de vora la mar. Allí m'explicà una escesa tràgica de la seva vida íntima, y después queda mut durant tres quarts d'hora, inmóvil i la vista fixa al rompent de las onas, per mes que jo procuraba amb sortidas de to reanimarlo».

Per sobre de tots els comentaris i confidències que li

fa, Joan Serra anteposa l'amistat personal a l'interès professional periodístic i actua amb una delicada discreció envers el desgraciat amic de la infantesa, de la joventut i de tota la vida.

Ell mateix al final confessa: «Cosas estupendas y que hauria preferit jo ignorar, me las va dir ingenuament pero me las reservo, amb lo proposit ferm d'habermas enterrat en mas entranyas, porque jamay ningún sàpiga tant de secret del desventurat Agustí, altres men'n digué y les guardo en cartera per si se presenta ocasió d'haver-las de divulgà en son nom y com a tals serian rebudas porque están per ell autorizadas. Deu no vulga qu'aquest cas arribi, ja proa n'hi ha de desgarells y conflictos, si l'infortunat en los últims moments de sa vida y amb las incoherencias de son estat mental volgué descansar en mi per ferme servir d'instrument de sa venjansa s'equivocà, va elegir malamente y li demano perdó mil vegades, no va estar acertat en la elecció».

Arran d'aquestes confessions, cal pensar que va ser víctima d'una situació no provocada personalment i a consciència, però potser consentida per ell? La nota que va deixar en suïcidar-se abonaria aquesta teoria. A qui es referia com a culpables? I de qué?

Es va sentir manipulat i responsable d'irregularitats o malversacions fetes o induïdes per altres, amb la seva participació o sense? En realitat es va sentir traït políticament i personalment per aquells en qui confiava?

El més probable és que els motius fossin ser polítics i cal, per tant, descartar els sentimentals.

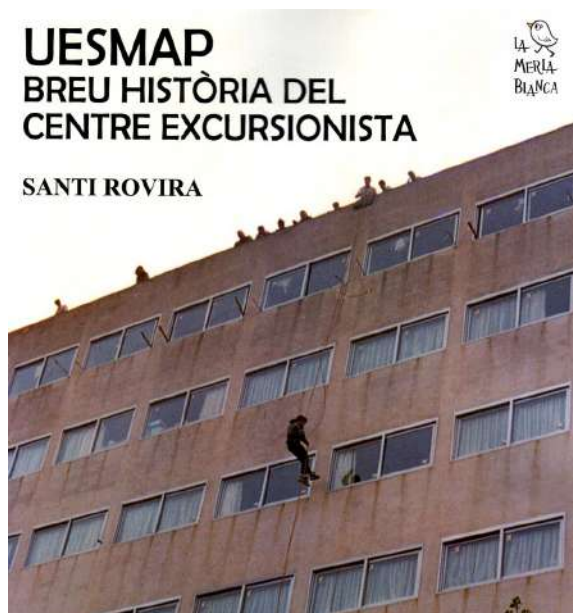
Però si amb aquesta fugida d'escena va trobar la tranquil·litat, no va trobar el descans etern que sempre desitgem als morts. Si bé va ser enterrat a la propietat funerària abans esmentada, l'any 1914 va ser traslladat per raons no aclarides al nínxol número 3737 d'un primer pis, i fa poc, l'any 2007, aquesta propietat va ser retrocedida pel titular a l'entitat Cementiris de Barcelona, SA, i les seves despulles van ser dipositades a la fossa comuna.

La farmàcia continua oberta al mateix lloc, però ara assenyalada amb el número 62 del carrer del Taulat. Conser-va la prestatgeria de fusta original, amb una discreta ornamentació pròpia de l'època en què es va inaugurar, d'estil dinovè molt senzill, però pintada i repintada amb diverses capes de pintura de colors clars i vistosos, lluny de la fosquedat clàssica dels establiments d'aquells anys. No queda cap més resta de l'apotecaria original. Diversos farmacèutics han estat titulars, sense interrupció, de la farmàcia durant aquests 119 anys, en èpoques socialment i políticament molt dures i difícils. Per aquestes o altres circumstàncies, diverses persones vinculades a l'establiment han estat víctimes d'altres tragèdies, però això ja són unes altres històries. ♦♦♦

publicacions

UESMAP. BREU HISTÒRIA DEL CENTRE EXCURSIONISTA

Santi Rovira acaba de publicar *UESMAP. Breu història del centre excursionista* (La merla blanca, 2024). Deia en unes recents declaracions a la premsa que tenia la mania que "el que no s'escriu es perd". I fa tres anys va endegar la feina de posar negre sobre blanc tot allò que sabia —i ho sap gairebé tot— sobre la Unió Excursionista Sant Martí de Provençals.

Amb la col·laboració dels companys i companyes de l'entitat i d'antics membres, l'autor ens detalla cada aspecte del naixement, de les activitats i de la imbricació del centre excursionista amb el barri. En la introducció, Rovira s'estén en l'explicació del seu concepte d'excursionisme:

"Entenc per excursionisme l'art de gaudir de la natura. És l'art de fruir de les muntanyes, dels boscos, de les valls, dels rius i estanyes, així com dels prats, el mar i la costa. És l'esforç que et fa passar-t'ho bé quan vas veient tot el que t'envolta i el que vas conquerint tot caminant, que et permet veure nous paisatges i noves imatges. És el silenci que sents dalt d'un pic després d'una bona suada per conquerir-lo. Veus la natura immensa sota els peus i sents el brogit del vent que et parla de la immensitat de la natura, de les valls i els rius que l'acompanyen.

Aquesta sensació de plenitud fa que en vulguis fer partícips els amics i la gent que t'envolta. Vols conèixer i compartir la natura amb els altres. Veus que aquest esport que es converteix en art —perquè no sols t'enforteix físicament sinó que et desenvolupa personalment en tots els sentits: en la mirada, les sensacions, el gust, les emocions...— fa que gaudeixis de tu, de la natura i del món i dels altres. La teva felicitat et transforma quan la vols compartir amb altres persones. Per això la gent s'ajunta i es reuneix en clubs i centre excursionistes i troba les més diverses maneres de fruir de l'excursionisme.

L'excursionisme et permet conèixer el nostre entorn i el país. No hi ha manera de descobrir millor el territori que caminant. L'excursionisme és com una mena d'escola tant en l'aspecte cultural com esportiu. A la pàgina seixanta-set del llibre que va publicar la Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya (FEEC) amb motiu dels cent anys de la seva creació, se'ns diu que la Federació "entendrà l'excursionisme com a una escola on es forgi el caràcter amb la lluita amb la naturalesa, i on s'estudiïn i estimin totes les coses de la nostra terra, car aquests aspectes són els fins encomanats a l'excursionisme".

L'excursionisme sempre està relacionat amb la natura, l'esforç i les relacions col·lectives. No l'acostumem a relacionar amb els banys de mar, per exemple. No diem mai que anem d'excursió quan anem a passar el dia a la platja. Normalment va lligat amb la muntanya, el bosc, les valls... o també amb una bona passejada pel camí de ronda del litoral.

L'excursionisme, a part de ser esport i cultura, també és salut. Sempre s'ha cregut que practicar l'excursionisme és fer salut. Els centres excursionistes han sigut un espai per exercir, doncs, l'esport, la cultura i la salut. En els últims anys s'ha introduït la competició en les curses de muntanya, un dels anomenats esports d'aventura, en què es valora més l'esforç individual i el temps, no tant del gaudi de la natura i el coneixement del nostre poble. Però aquesta és una qüestió que va més enllà de la reflexió del llibre. ❖❖❖

DOLÇA A LA TORRE DE FANG

Antoni Veciana (Reus, 1977) publica la seva segona novel·la: *Dolça a la Torre de Fang* (La Segona Perifèria, 2024). La seva singularitat és que relata la vida imaginada de Dolça de Provença, tercera esposa del comte Ramon Berenguer III. Ressegueix el destí de la comtessa des que abandona el paradís terrenal de la Provença fins a la seva mort en la terra de frontera que era la Catalunya del segle XII.

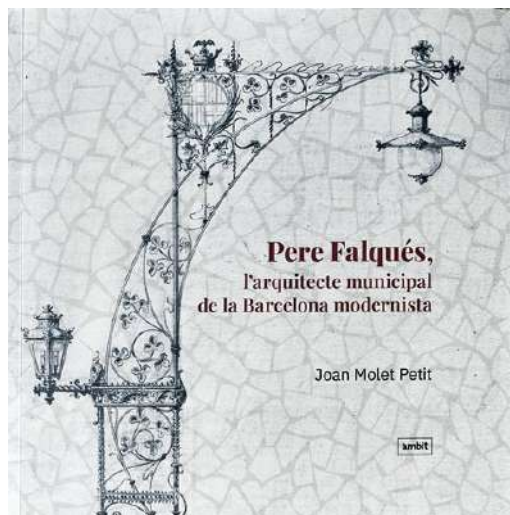
És una novel·la obscura i misteriosa com els temps que relata, en què la violència fundacional d'una nació s'estén del camp de batalla a la cambra comtal. A *Dolça* la història i la llegenda es devoren mútuament, la poesia trobadoresca i l'erotisme es fusionen amb la màgia negra i el sexe ritual, i la llengua de frontera clama desitjos de venjança i llibertat.

Pels martinencs, la història de la comtessa està lligada a la Torre del Fang, un edifici situat a la cruïlla del carrer d'Espronceda i el del Clot. L'espai, actualment en fase de remodelació, ha donat aixopluc a serveis com el Centre de Recursos Pedagògics o els fons de l'Arxiu Històric del Districte de Sant Martí.

Pels vernedencs, a més, Dolça de Provença dona nom a un dels carrers de La Verneda de Sant Martí, prop de la plaça de la Palmera, i també a la figura de la geganta de la Colla Geganter de La Verneda-Sant Martí. ❖❖❖

PERE FALQUÉS, L'ARQUITECTE MUNICIPAL DE LA BARCELONA MODERNISTA

En aquest llibre, Joan Molet presenta la producció de l'arquitecte Pere Falqués i Urpí (1849-1916), conegut per haver estat l'arquitecte municipal de Barcelona durant els anys del Modernisme.

Després d'una introducció a l'arquitectura del període i a la vida de Falqués, descobrim els inicis de la seva carrera el 1874 com a arquitecte municipal, primer al seu Sant Andreu de Palomar natal i més endavant a Sant Martí de Provençals i a Badalona. A continuació, veiem com va maldar per obrir-se camí a Barcelona, va guanyar els concursos per a la reforma del Liceu i per a la urbanització de la plaça de Catalunya, i va formar part de l'equip selecte d'arquitectes de l'Exposició Universal del 1888.

Tot seguit, la part més extensa del llibre descobreix la tasca de Falqués com a arquitecte municipal de Barcelona, càrrec que va obtenir el 1889 en substitució d'Antoni Rovira i Trias. És aquí on l'autor presenta i analitza els seus grans projectes, que havien de modernitzar Barcelona i convertir-la en una gran urbs europea: des de l'enllumenat elèctric del passeig de Gràcia fins a la construcció dels túnels del metro sota la Via Laietana. ❖❖❖

documents

SAN MARTÍN DE PROVENSALS. OBRADOR DE BARCELONA

San Martín de Provensals. Obrador de Barcelona és un fulletó de 36 pàgines editat per Esparza Hermanos Impresores, una impremta del Clot, el 1928. Intenta ser una petita guia de l'antic municipi, llavors ja integrat a Barcelona, en l'any previ a l'Exposició Internacional de 1929. No arriba a la generositat en les dades de la *Guía y Plano de San Martín de Provensals*, editada per Josep Suñol l'any 1888 (vegeu *auro invento* número 11, estiu 2024) amb motiu de l'altra Exposició Internacional de Barcelona.

NUESTRA OBRA

El primer alarde de potencialidad industrial, artística y mercantil lo realizó gallardamente nuestra ciudad, a la faz de las naciones, en 1887. Entonces Barcelona se dió a conocer en el mundo entero como lo que realmente era y como lo que había de ser en lo sucesivo: el emporio de la cultura mediterránea.

No ha transcurrido aún la media centuria y ya Barcelona se apresta a mantener el otro torneo internacional que se abrirá en la primavera del inmediato 1929. Y así como el certamen de 1888 gozó el envidiable privilegio de reunir en la urbe catalana las gentes de ambos hemisferios y los productos de los pueblos civilizados, al mismo tiempo que en el puerto los buques de guerra de las naciones extranjeras saludaban con el estampido de sus cañones la fiesta de la paz y del trabajo, mañana, durante la Exposición de 1929, ha de ver la ciudad condal congregados dentro de su acogedor recinto, que no vaciló Cervantes en calificar de "archivo de la cortesía", a los dignos representantes de la intelectualidad mundial en todas las manifestaciones de la actividad humana.

Tampoco faltarán a la cita los proyectistas, los comerciantes, los industriales, los meros turistas, esos trotamundos que suelen ser los naturales huéspedes obligados, en las ocasiones de cuantas localidades convierten las circunstancias en escenarios del acontecimiento trascendental previamente anunciado, del personaje del día, o simplemente, de los deleites frívolos que añadirán un grato recuerdo más a la existencia de los mimados por a fortuna.

Según su condición respectiva, de acuerdo con sus tendencias o de conformidad con sus deberes, cada individuo de los incontables que nos han de favorecer con su presencia, además de las visitas, imprescindibles a la Exposición, acu-

dirán a los lugares determinados con preferencia, desparrándose por toda la población. Desde luego, quienes se interesen por la fábrica, por el taller, por la manufactura, por todo lo que significa maquinaria, representa esfuerzo muscular, se traduce en zumbidos de colmena, y sus aledaños, cuna fabril del San Martín de Provensals, que es, sin disputa, el primero y acaso el más importante centro industrial con que cuenta Barcelona.

Semejante convicción nos ha sugerido la idea de dar a luz nuestro folleto, que responde a una conveniencia. Sin pretensiones de que resulte una guía, ni siquiera local de San Martín, por existir una verdadera guía oficial de Barcelona, la *Rápido*, completa y recomendable, digna de todo encomio, que ha alcanzado una difusión considerable, entendemos que no hay que considerar perdido el tiempo empleado en su redacción, ni mal invertidos el dinero y el trabajo que cuesta el folleto.

Convencidos de que para edificar es cosa indispensable el andamiaje, cuántos hombres prácticos, conscientes y deseosos de aprender vengan a visitar nuestra Exposición, si quieren remontarse del efecto a la causa, de la obra a como se produjo, del ser a quien se lo dió, de la mercancía nuestra a como, cuando, por quienes donde y en qué condiciones se ha elaborado, no ha de quedarles mejor recurso que acudir a San Martín, después de haber admirado las brillantes instalaciones catalanas instaladas en Montjuich.

He ahí la razón suficiente que explica el por qué de nuestro modestísimo folleto. Lo diremos a la estampa, sin miras al negocio, cediendo a las reiteradas instancias de amigos, anunciantes y favorecedores y por creerlo de utilidad inmediata.

R. VALLES

SAN MARTÍN DE PROVENSALS

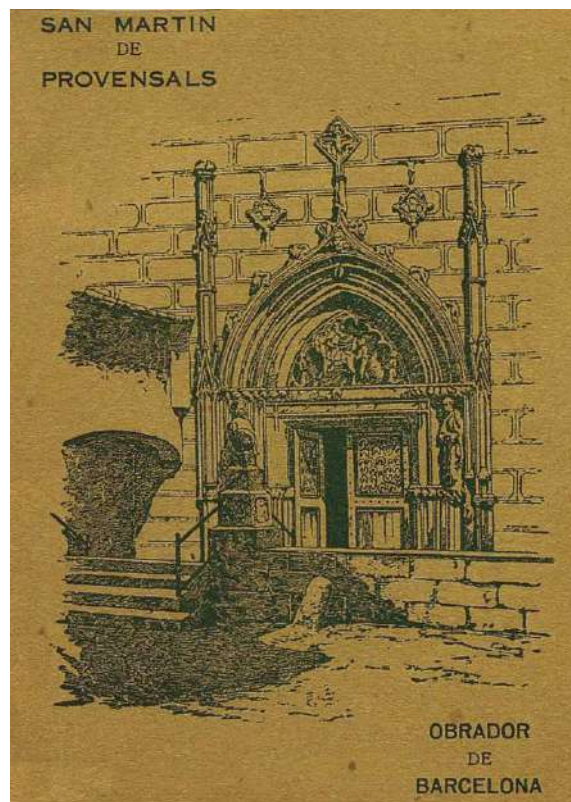
Aquella antigua parroquia de San Martín de Provencals, sometida a la jurisdicción eclesiástica de Santa María de Mar, cuya superficie de 1.338 hectáreas fué aumentando gradual y considerablemente a través de diez siglos merced a la retirada de las aguas del Mediterráneo, agrícola y laboriosa siempre, es hoy después de haber sido larva y crisálida de población, mariposa ya con alas propias, al par que abeja acaso la más industriosa de la inmensa colmena catalana.

Situada sobre la vía romana del Vallés, tal vez su remoto origen débalo a la fortificación militar construida para defender aquella que se denominó Vía Marina. Como vestigios de su pasado conserva la iglesia gótica de la Sagrera, la cruz de término, las torres del Fanch, dels Pardals y de San Juan de Malta y el molino de la Verneda, cercano a San Adrián de Besós, donde sirvió en calidad de humilde jornalero el célebre general Manso.

Desprovista de sólido fundamento la opinión de que el nombre de Provencals lo deba a los soldados de la Provenza francesa, que plantaron sus tiendas allí, al acompañar al duque de Lorena, que reivindicaba sus pretendidos derechos a la corona de Aragón, en tiempos de Juan II, habremos de admitir que el calificativo de Provencals con que se le determina desde últimos del siglo X dimana del *agri provincialis* de la época romana.

Aparece, durante el siglo XVIII, la obra de la iglesia como la verdadera y única administradora de la población, siendo el cabildo municipal como mero ejecutor de los mandatos del clero e invirtiéndose la máxima parte del presupuesto en mejorar y embellecer el templo. Juan Clapers es el primer maestro de instrucción primaria que tiene la población, desempeñando a la vez las funciones de secretario del Ayuntamiento. Ganaba 142 libras anuales. Las leyes desamortizadoras ponen fin a semejante estado administrativo en 1850. En 1866 se inaugura el servicio público de alumbrado por gas. Empieza el drenaje de la población en 1894. Finalmente, en 1897, queda agregada al Municipio de Barcelona.

Para llegar a la densidad de población que los recientes censos le asignan, merecer por justo título el sobrenombre de "Obrador de Barcelona" y ostentar como válida la denominación de "Manchester catalán" y considerársele como la población más industrial de España, ha sido necesario que el tiempo, mago supremo de las transformaciones sorprendentes, haya ejercitado su acción tan continua como eficaz, que cambia a la postre radicalmente la estructura de las cosas, el carácter de los hombres y el curso de los acontecimientos. Por San Martín de Provencals pasaron las mesnadas provenzales del duque de Lorena, las tropas franco-españolas del primer Borbón, las familias chinas fundadoras del

barrio de Pekín del archipiélago filipino, llegadas en 1870, los españoles procedentes de las más apartadas regiones de la península y los extranjeros de todas las nacionalidades que aportaron sus brazos y su inteligencia al servicio de las industrias siempre florecientes, cada día más pujantes conque cuenta la localidad.

Decadentes los pueblos cuya raza indefinidamente estática permanece, a manera de los lagos de desolación que jamás renovaron el caudal de sus aguas, San Martín recibió y acogió gustoso en su seno hospitalario el contingente valioso de otros pueblos, de otras energías, de otras iniciativas, que, sumado a todo al propio peculio, dieron la maravillosa resultante de formar el núcleo de la verdadera riqueza de que tan satisfecha se muestra Barcelona.

El porvenir le pertenece, y, de cualquier manera, la esperanza vale más, muchísimo más, que el recuerdo, el porvenir que el pasado.

Si la Humanidad ha de ir derechamente hacia el progreso, en las lides del mañana, la hegemonía de los pueblos y el destino de las naciones no han de resolverse bajo los siniestros mandatos de Marte, sino labrarse al calor de las fraguas de Vulcano, tejiendo la tela de Penélope, yendo en busca del vellocino de oro con los argonautas, en el taller de Fidias, en los jardines de Academio, y la misma Palas Atenea habrá de arrojar lejos de sí el casco, la lanza y el escudo inútiles para quedar sólo como numen de la sabiduría. Fábricas, escuelas talleres, los Hospitales de San Pablo y de Santa Cruz y Templo de la Sagrada Familia; he ahí San Martín de Provencals.

F. QUER DE BARCELÓ

UN MODELO DE CARIDAD

A veces nos quejamos de la crisis de caridad; todo a nuestro alrededor pregonaba el imperio del egoísmo. El "todo para mí y nada para vos" parece el tema de los hombres del día. Gozar, acaparar dinero y más dinero, sin preocuparse de millares de hermanos nuestros que no tienen lecho para dormir, ni pan para llevar a su boca; este es el ideal de la inmensa mayoría de los hombres a pesar de las doctrinas de Cristo.

Con todo, de vez en cuando aparece en el firmamento nebuloso de la sociedad algún astro brillante que, con sus fuertes rayos, aparta las espesas nubes que nos envuelven. Uno de estos refulgentes astros que brilló por sus heroicas virtudes caritativas fué el que podríamos llamar el apóstol de la caridad, mosén Francisco Rodó, párroco que por espacio de muchos años fué del Clot. Espíritu verdaderamente cristiano, partió su capa para abrigar con la otra mitad a un pobre, y parecido a aquel filantrópico y abnegado obispo de que nos habla Víctor Hugo en "Los Miserables", que albergaba en su casa y socorría al que le había robado. Allí donde había una necesidad, sin mirar para nada si los menesterosos eran o no dignos, corría a socorrerla, y pudiendo haber acaparado riquezas vivía pobremente y murió como había vivido.

Algunas veces, no teniendo dinero para atender a tantas necesidades, empeñaba libros de su biblioteca y más de una vez se le había visto con la sotana y el manteo raídos y descoloridos porque al ir a retirar una cantidad para hacerse un traje nuevo encontrábase con que la había entregado a los pobres que acudían a su casa a contarle sus cuitas. Una vez que regresaba de Barcelona con algún dinero que había cobrado por su cargo le asaltaron los ladrones y lo dejaron sin una peseta. Enterada de ello la justicia, le rogó dijera quienes habían sido los ladrones. Mosén Rodó dijo que en manera alguna delataría a los autores, por constarle que muchos eran padres de familia y no quería llevar al seno de las mismas más desgracias de las que ya tenían.

Cuando el obispo Catalá le nombró por sus extraordinarias virtudes canónigo de la catedral hubo de ser con la condición de que no había de abandonar su parroquia. Y entonces se dió el caso de ver a un párroco que a la vez era canónigo. Con las dos prebendas pudo extender más su radio de acción y llevar el consuelo a más familias necesitadas.

Murió en 1902, pobre como había vivido, siendo llorado por todo San Martín, y el pueblo, que sabe acordarse y glorificar a los que verdaderamente le quieren, levantó el monumento que hoy vemos frente a la iglesia parroquial del Clot.

De "El Diluvio"
Noviembre-1928

ALGUNAS DE LAS MÁS IMPORTANTES DISPOSICIONES VIGENTES QUE REGulan LA CIRCULACIÓN

Vehículos

Se recomienda a los autos en general:

Que circulen junto al eje de la calzada, conservando la dirección de mano derecha, sin rebasarlo nunca.

Que circulen por las plazas en circunferencia, evitando cruzarlas en diagonal.

Que lleven una velocidad máxima de 25 kilómetros por hora.

Que al cruzar una calle dejen paso al vehículo que venga por su derecha.

Que no crucen en diagonal las calles, ni se haga marcha atrás en las mismas. En el caso de querer cambiar de dirección dentro de una misma calle o deber dirigirse al lado opuesto del que circula, teniendo en cuenta el anterior apartado, lo harán buscando un lugar a propósito, siguiente lo menos posible la demás circulación.

Que no dejen los autos parados en sentido contrario a la dirección ni junto al lado de las paradas de tranvías.

Que en las bocacalles disminuyan la marcha por ser lugar de cruce de peatones y vehículos.

Que tomen pasajeros solamente en las aceras y burladeros.

Se recomienda:

Que realicen la carga y descarga en general antes de las once de la mañana y por la tarde de dos a cuatro.

(El ancho de los camiones que circulen por Barcelona no podrá exceder nunca de 2'10 metros, medido entre los puntos extremos de los ejes de sus ruedas; la caja y la carga no podrán exceder de esta medida. La altura de la carga no

podrá exceder de 0'50 metros.)

Por las calles que no tengan una anchura total de 5 metros no podrán circular camiones.

Se recomienda:

Que circulen junto a las aceras a fin de dejar el paso libre a la tracción mecánica.

Que circulen por las plazas en circunferencia, evitando cruzarlas en diagonal.

Que se haga en lo posible la carga y descarga hasta las once de la mañana y de dos a cuatro de la tarde.

Que los conductores de los carros de eje fijo con una caballería guíen montados.

Que en el caso de haber dos o más caballería lo hagan a pie, sin pasar por las aceras.

Que los vehículos que de una calle sin chaflán pasen a otra al penetrar en ella lo hagan disminuyendo la velocidad y con la misma precaución.

Que en los lugares donde haya paradas de tranvías cuyo pasaje debe descender por el lado del tránsito, los vehículos al llegar a las paradas reduzcan la marcha y se detengan cuando suba o baje público.

En las paradas de los tranvías los vehículos se detendrán cuando suba o baje público.

Que en las calles de mayor tránsito se crucen por los chaflanes y bocacalles, que es donde deberán guardar mayor precaución los conductores de vehículos.

Peatones

Se recomienda:

Que se utilice la acera, guardando cada uno su derecha.

Que en el caso de detenerse lo hagan junto al bordillo y ocupando únicamente, como máximo, la mitad de la acera, dejando el paso libre a los demás viandantes.

Que antes de bajar de la acera observen si la calzada ha quedado libre a los demás viandantes.

Que en los lugares y horas de mucho tránsito aguarden para cruzar la calzada la orden que señalen los guardias.

Que no crucen ninguna calle distraídos ni leyendo.

Que al cruzar un chaflán, paseo o calle lo hagan siempre en línea recta, con precaución y siguiendo la alineación de las aceras.

Que especialmente los chaflanes no se crucen nunca por el centro, sino siguiendo las aceras de los mismos, hasta encontrar el ángulo de la calle que se ha de cruzar.

En las aceras y paseos los peatones circularán siempre guardando la dirección de mano derecha.

Que los padres o tutores cuiden bajo su responsabilidad de que los menores de edad crucen las calles con precaución y no las conviertan en lugar de esparcimiento.

A todas las personas interesadas en esta ordenanza se

les ruega obedezcan, sin discusión a los agentes de la autoridad y se agradecerá que quienes se crean atropellados recurran a la superioridad, con la seguridad que serán atendidos.

DATOS ÚTILES

CUARTELES DE LA GUARDIA CIVIL

Calle del Clot, 131. Tel. 54645

Enna y Llacuna. Teléfono 50727

Manso Casanovas (Guinardó). Teléfono 51915

CUARTELILLO DE BOMBEROS

CONTRIBUCIONES Y CÉDULAS

Sagrera, 2

DELEGACIÓN Y SECCIÓN ESPECIAL DE POLICÍA

Sección S.a Norte. Sagrera, 131, 1º

ENCANTES

En la plaza de las Glorias Catalanas se celebra los lunes, miércoles, viernes y sábado de cada semana la Feria del Rastro, vulgarmente conocida por la Fira de Bellcaire.

EX CASAS CONSISTORIALES

Tenencia Alcaldía del distrito X. Pl. Valentí Almirall. Tel. 51760.

DISPENSARIO

Teléfono 51741. Servicio permanente. Del Taulat, paseo del Triunfo, 29.

ESTAFETA DE CORREOS NÚMERO 4

Certificados y Valores Declarados, de 9 a 11 y de 16 a 18.

Recogida de Estafeta. 5, 9'30, 14, 16 y 18.

Recogida de Buzones del barrio, 9'30 y 16'30.

GUARDIA URBANA

Servicio permanente. Teléfono 52127.

Del Taulat, paseo del Triunfo, 29.

INQUILINATO Y MUDANZAS

JUZGADO MUNICIPAL DEL DISTRITO DEL NORTE

Horas de oficina: de 9 a 13.

REGISTRO CIVIL

Horas de oficina, de 10 a 12 y de 16 a 18.

OFICINA MUNICIPAL DEL DISTRITO X

Horas de oficina, de 9 a 12.

FIESTAS TRADICIONALES

San Isidro, 15 de mayo; Agricultores, se celebra en la antigua plaza de la Constitución de San Martín (vell); 16 de agosto, fiesta mayor del Guinardó; el segundo domingo de septiembre la fiesta mayor de Pueblo Nuevo y el día 11 de noviembre la fiesta mayor de San Martín.

PROCESIÓN GENERAL

Después de la Octava de Corpus.

SERVICIOS FÚNEBRES

Subcentral, Clot, 80. Teléfono 59461.

Sucursal, paseo del Triunfo, 17. Teléfono 52012. ❖❖❖

patrimoni

Jordi Salas Ballesteros

PASSATGE D'ANTONI GASSOL

El passatge d'Antoni Gassol és un carreró al barri de la Verneda de Sant Martí de Barcelona. Està conformat per un conjunt de casetes.

La dedicació

El passatge d'Antoni Gassol està dedicat a Antoni Gassol i Civit, un indià que va fer fortuna a Cuba amb el negoci tèxtil a finals del segle XIX (el magatzem de productes tèxtils Los Encantos de La Habana). Un cop tornat a Catalunya, va invertir a fàbriques de gèneres de punt. Cap a principis de la dècada dels anys vint del segle XX es convertiria en una de les figures més poderoses d'aquest sector de la indústria del nostre país.

Localització

El passatge està situat a Barcelona entre el carrer d'Andrade i el del Concili de Trento (amb entrada i sortida pels carrers de Bac de Roda i d'Espronceda). Connecta, per tant, els jardins del Clot de la Mel i la plaça de la Infància (respectivament als barris del Clot i de Sant Martí de Provençals).

Aquest sector havia format part de l'antiga heretat anomenada "Manso Serra".

Al 1918 Antoni Gassol i Civit amb Vicenç Montal i Comellas van comprar aquests terrenys per edificar habitatges pels treballadors de les seves fàbriques

El 1918 Antoni Gassol i Civit amb Vicenç Montal i Comellas van comprar aquests terrenys per edificar habitatges pels treballadors de les seves fàbriques. Vicenç Montal també donà nom a un altre passatge avui desaparegut situat a l'illa entre la Gran Via i el carrer d'Andrade.

Valor arquitectònic i històric

Actualment, aquests habitatges ostenten la declaració de conjunt històric, cosa que protegeix la seva conservació.

Excepte els metres més propers al carrer d'Espronceda (de construccions molt posteriors) tot el passatge està format per un conjunt d'habitatges seriatos de planta baixa construïts entre el 1911 i el 1929 a banda i banda del carrer. Es tracta

El passatge abans (1962) i actualment

d'habitatges modestos destinats als treballadors de les fàbriques d'Antoni Gassol.

El conjunt és obra de l'arquitecte Manuel Puig Janer que va ser arquitecte municipal de L'Hospitalet de Llobregat i compta amb nombroses obres en aquell municipi, algunes desaparegudes i altres encara existents com l'església de Santa Eulàlia de Mèrida o la restauració de l'ermita de Santa Maria de Bellvitge.

Aquest conjunt de casetes es basa en l'estil de les cases de cos arquetipic en la Catalunya masovera i industrial dels segles XVIII i XIX: habitatges entre mitgeres, de planta baixa, terrat i patis allargats al darrere on llavors es conreaven petits horts. Destaquen les façanes dominades per un portal central flanquejat per dos finestrals de reixa de forja. Estèticament, els diferents ornaments que s'hi poden observar delaten les línies bàsiques del modernisme més popular i pragmàtic, l'estil característic a l'època.

La reforma efectuada al 2021 suprimí les voreres, l'aparcament de vehicles i el va deixar com a via de vianants. L'actuació d'urbanització del passatge incorpora també un element de memòria històrica, una placa metàl·lica que permet accedir a un espai web on descobrir el passat d'aquest característic carrer, considerat conjunt històric protegit del barri. ❖❖❖

exposicions

DONES DE PARAULA

Comissariada per historiadora de l'art Maria Garganté, l'objectiu de l'exposició és reivindicar l'ús de la paraula des d'un univers femení, partint de l'època moderna (segles XVI al XVIII) i amb diàlegs puntuals amb la contemporaneïtat. Aquesta tesi i algunes dones que "van prendre la paraula" són les protagonistes: l'escriptura de Santa Teresa de Jesús, la transmissió de la paraula i el coneixement de Santa Anna a Maria, la Immaculada com a símbol de saviesa, l'ocultació i negació de la paraula exemplificada en la figura de Maria Magdalena i la mediació de la paraula en boca de les sibil·les.

La paraula ha estat l'element clau per explicar la història i també un instrument fonamental per descriure i comprendre la realitat, tradicionalment sota control masculí. Amb molt poques excepcions, han estat els homes els qui han governat imperis i estats i han exercit el control del relat; són els homes els qui apareixen als llibres d'història, a la majoria dels documents administratius o els que han escrit i prescrit la gran literatura. Tanmateix, és de la mare de qui n'aprenem el llenguatge i la paraula que ens permet comunicar, interpretar i que és instrument de mediació.

La paraula de les dones —reivindicada, transmesa, oculta, negada...— és el fil conductor dels tres àmbits que formen l'exposició: *Virtut o vici: llegir i escriure en femení*; *De santa Anna a Maria: transmissió i coneixement*; i *La paraula negada, oculta, qüestionada*.

Dones de paraula posa en relleu la necessitat d'elaborar una genealogia d'autores que esdevinguin referents i autoritat; de vindicar la importància de l'ordre simbòlic matern i fer visible l'ocultació i el descrèdit que ha patit la paraula femenina des de la història, la literatura i els relats bíblics o mitològics. Prendre "per no perdre" la paraula.

Museu Frederic Marés (plaça de Sant Iu, 5)
Fins 25 maig 2025
De dimarts a dissabte, de 10 a 19 hores
Diumenges i festius, d'11 a 20 hores

INSTITUT CATALÀ DE LES DONES

L'Institut Català de les Dones posa a l'abast d'associacions de dones, ens locals, centres educatius i altres entitats i institucions un seguit d'exposicions que recuperen els sabers i els coneixements específics que les dones han desenvolupat al llarg de la història i reconeixen i en fan visibles les seves aportacions.

Són temàtiques i també dedicades a dones específiques. Algunes de les exposicions a l'abast són:

- * Bruixes de dol.
- * Baró Estardipen. Presó general de gitanos i gitanes.
- * Fotògrafes pioneres a Catalunya.
- * Lliures i sense por.
- * Geologia en femení.
- * Veïnes, ciutadanes.
- * Els feminismes de *Feminal*.

- * Dones de ciència.
- * Una literatura pròpia, dones escriptores.
- * Violència masclista en la parella: desmuntem mites?
- * Dones grans, grans dones.
- * Francesca Bonnemaison: educadora de ciutadanes.
- * Maria Matilde Almendros: una veu i dues passions.
- * Llibertat Ròdenas.
- * Federica Montseny. 1905-1994.
- * Simone de Beauvoir, feminista i escriptora.
- * Mercè Rodoreda.
- * Caterina Albert / Víctor Català.

Institut Català de les Dones
(plaça Pere Coromines, 1)
Telèfon 93 495 16 00

en línia

LA VEU DEL CARRER

Hi ha una revista que explica la Barcelona que no publiquen altres diaris i revistes: Carrer. "carrer.cat" és la seva pàgina web, on es poden trobar tots els exemplars, des del número 1. Allà fan la seva presentació en societat: "La Veu del Carrer" —coneguda popularment com a *Carrer*— és una publicació trimestral d'àmbit ciutadà però feta des dels barris. El primer número —dedicat al problema de l'aluminosi— (vegeu portada) va veure la llum l'octubre del 1991. La revista substituïa el butlletí intern *FAVB informa* i naixia amb la voluntat d'anar més enllà de les revistes veïnals i esdevenir una publicació de ciutat.

"Més que ser l'òrgan de la Federació d'Associacions Veïnals de Barcelona (FAVB), *Carrer* sempre ha volgut ser una eina útil i de col·laboració entre sectors associatius, professionals i intel·lectuals amb inquietuds crítiques sobre la ciutat, capaç de reflectir les diferents Barcelones existents. També és un lloc de trobada del periodisme de proximitat, militant i de qualitat; del periodisme de carrer, que visita els barris i recull el testimoni del veïnat actiu; que es qüestiona les informacions oficials i recorre a les fonts expertes.

"Amb un tiratge de 8.000 exemplars —que es reparteixen de forma gratuïta a més de 200 punts de distribució—, *Carrer* arriba a tots els barris de la ciutat. *Carrer* és una publicació col·lectiva, fruit de l'activisme de molta gent que, amb els seus coneixements de Barcelona i dels seus àmbits professionals, ajuda a reflexionar sobre aquesta ciutat complexa, amb els seus problemes i les seves contradiccions. Calen moltes mans per fer realitat cada número. La suma d'il·lusió, esforç i sentiment —representats en el seu codirector històric, Andrés Naya— ha fet possible la seva continuïtat al llarg de tres dècades."

El naixement de la revista va ser d'allò més accidentat. Ho explica Andrés Naya en *25 anys de Barcelona a CARRER (1991-2016)*: "Todo empezó el 18 de mayo de 1989. *El Periódico de Catalunya* publicaba una entrevista a la presidenta de la

La revista veia la luz en octubre de 1991, con 20 páginas y una tirada de 20.000 ejemplares

FAVB, Margarita Rodríguez, bajo el título "Pasan olímpicamente de nosotros", en la que denunciaba a la Generalitat con estas palabras: "Nunca nos han abierto ni una puerta ni una ventana. Cuando el Sr. Comas monta su rollo, llama asociación por asociación, pero se niega a recibir a la Federación".

La respuesta no tardó en llegar y el conseller de Bienestar Social, Antoni Comas, nos convocó a una reunión. Nos dio 24 horas para que presentáramos algún proyecto en el que pudiera colaborar. Presentamos tres: la publicación de un libro sobre la Barcelona de los barrios, la edición de una revista y la financiación de una red de fax en todas las asociaciones. Como se puede ver, todos buscaban mejorar la comunicación entre la FAVB y los barrios y entre las mismas asociaciones. El acuerdo se firmó en 1990. Nos rechazaron la propuesta de la red de fax, pero salió *La Barcelona dels barris*, que ya ha alcanzado la tercera edición, en cada una de las cuales se han revisado los datos para mantener el libro actualizado.

La revista también veía la luz, en octubre de 1991, con 20 páginas y una tirada de 20.000 ejemplares. Portada y contraportada a color. En los créditos hacíamos constar que la edición era posible gracias a la colaboración de la Generalitat. Eran tiempos de confrontación entre las dos instituciones de la plaza de Sant Jaume. La Generalitat la presidía Jordi Pujol y el alcalde era Pasqual Maragall. Las espadas estaban en alto y, buscando el apoyo de ambas administraciones, nos entrevistamos con el concejal socialista Antonio Santiburio para tender puentes. Reaccionó negativamente. "No subvencionaré una publicación que nos va a poner a parir", nos dijo." ❖❖❖

antic municipi

Josep Collado

EL POBLET, UN BARRIO DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS

El hecho de haber nacido hace casi 70 años en el barrio de El Poblet me permite contar su historia, porque casi no tiene, pero sí algunos hechos y circunstancias pasadas y otras no tanto. Empiezo así esta historia, como lo hizo en su momento mi maestro Sigfrid Quer, en reconocimiento a su labor para con mi barrio, El Poblet.

UNA MICA D'HISTÒRIA

Digo que actualmente es un trozo de Barcelona porque hasta el año 1897 no lo era, ya que todo el territorio de nuestro barrio pertenecía al municipio de Sant Martí de Provençals. Ese mismo año fue anexionado a la ciudad de Barcelona.

La divisoria entre los dos términos municipales y con el de Gràcia era “el Torrent de la Partió”, que también se llamaba “Camí del Coll del Portell”. Aproximadamente se encontraba desde las calles de Sicília-Travesera de Gràcia hasta Nàpols-Provença, atravesando la calle Mallorca, entre Nàpols-Roger de Flor. Todavía algún pobletense se acordará de la “fita” existente, hasta hace poco tiempo, que había en la línea de fachadas y que desapareció al construirse un edificio de casas en el número 356 de la calle Mallorca.

Un resto de este “Camí del Coll del Portell” es el pasaje de Iscle Soler, cortado por el medio, como se puede comprobar entre las calles de Consell de Cent y Roger de Flor.

Pero voy a contar cosas más antiguas y una de estas es la “cruz de término”, que según cuentan las crónicas trata del siglo XIV. Estaba situada cerca del “Coll de la Celada”, que parece ser una pequeña elevación del terreno, más o menos por Diagonal-Marina, o sea entre el “Convent dels Gossos” (donde actualmente está el Ramon Llull y el campo de los gitanos), donde antiguamente se instalaban los circos ambulantes y actualmente es una plaza ajardinada. Yo creo que esta elevación del terreno se produjo cuando se construyeron los puentes de las calles de Marina y de Sardanya, para salvar las vías del tren. La primera calle del barrio que cruza-

ba esta vía de ferrocarril por un puente fue la de Sicília, hace aproximadamente 100 años.

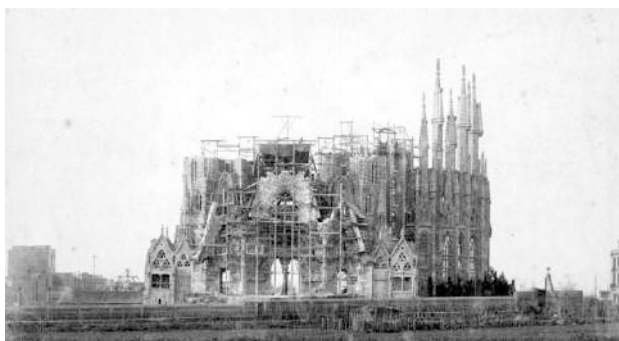
Esta “cruz” gótica sufrió muchas vicisitudes y fue sustituida posteriormente por una “renacentista” y más adelante por una “barroca” hasta que desapareció. También fue llamada, en sus momentos, Trencada, De Sant Francesc o Dels Gossos.

Un contrato entre los consejeros de la ciudad y el escultor Claperós nos informa de la existencia de la cruz en el año 1444. A consecuencia de una trifulca popular la destruyeron tres años más tarde y fue reconstruida en dos ocasiones más, en los años 1573 y en 1695.

Desde el paseo de Sant Joan hasta la calle Padilla y entre las de Mallorca y Rosselló, o sea un conjunto de catorce manzanas o islas de casas, Cerdà había previsto un espacio libre de edificios destinados a un “hipódromo”

A mediados del siglo XIX (1858) Ildefons Cerdà elaboró el proyecto del Eixample que, sin haber sido escogido por el Ayuntamiento de Barcelona, fue impuesto desde Madrid. Este proyecto es muy interesante y curioso, si miramos la parte que afectaba al barrio. Imaginémosnos que desde el paseo de Sant Joan hasta la calle Padilla y entre las de Mallorca y Rosselló, o sea un conjunto de catorce manzanas o islas de casas, el Sr. Cerdà había previsto un espacio libre de edificios destinados

Aquest text forma part del llibre de Josep Collado del mateix títol. Es pot trobar sencer a: tuit.cat/qr5SX

a un “hipódromo”. De todo eso nada, ya que la especulación del suelo fue determinante. Solamente se consiguieron dos plazas, de las catorce programadas: la que lleva el nombre del templo y la de Gaudí a medias, de reciente ejecución.

Si los pueblos limítrofes con Barcelona fueron cuidadosos con el proyecto del plan Cerdà, Sant Martí de Provençals no lo fue tanto; de este modo se estrecharon las calles de Marina y de Aragó (si bien esta calle ya la había iniciado antes Barcelona), la desaparición del hipódromo y las dos manzanas, lado montaña y lado mar del Templo de la Sagrada Familia.

El 20 de julio de 1894 el ayuntamiento de Barcelona se agregó las calles de Marina y Diagonal para construir un gran colector de aguas procedentes de la montaña, que como un verdadero río se pudo ver al descubierto durante las obras de cubrimiento de las vías del tren.

¿Qué edificaciones antiguas había en esta extensa zona limítrofe de Sant Martí? Siendo como era una zona agrícola debía haber casas de “Pagès”. Al menos hemos encontrado alguna, la que estaba situada aproximadamente en la calle de Provença-Padilla. La leyenda popular le atribuía que era una madriguera donde falsificaban moneda.

Por los años 30 del siglo pasado existía, en la esquina de València-Nàpols una casa, muy transformada, que guardaba animales de pelo, “Can Xipó”, que vendía leche a los vecinos del entorno. Creo que podría corresponder a la masía del mismo nombre.

Teníamos el “camino”, ahora calle dels Enamorats, en recuerdo de la casa de este mismo nombre, mencionada ya desde hace mucho tiempo (1698). Pero la situación de esta calle, según Carreras Candi (València-Marina-Mallorca-Le-pant) no hace que coincida con el lugar donde se encuentra actualmente. Este camino de origen rural no tenía otra función que la de unir los barrios del Poblet, Camp de l’Arpa y la ciudad de Barcelona a través del “Coll de la Celada”. Este camino atravesaba el barrio de La Cènica, donde según cuentan algunas personas, existían unas barracas que hacían de puente entre El Poblet y el Clot, remarcando unos lavaderos públicos situados en la pequeña isla, entre las calles de Enamorats y Castillejos.

Un poco más hacia el Clot, existía en el año 1895, un pequeño barrio llamado “El Pont”, que estaba comprendido

entre las calles de Independència, Aragó, Consell de Cent y Dos de Maig. También un grupo de casas llamadas “Camp d’En Riera”.

El municipio de Sant Martí de Provençals estaba atravesado por un torrente, el “Lligalbè”, que bajaba del Guinardó y que más abajo tomaba el nombre de “Mariné”. Este torrente hacía de drenaje de aguas y estaba atravesado por el Camí d’Horta. Todavía hoy en día podemos seguir algunos trazos de ese camino y mirando un plano del catastro de la ciudad, veremos bien claro por donde pasaba, ya que las actuales fincas se adaptaron a este vial de paso. Transcurría por donde hemos situado la “cruz del término”, atravesaba el cruce Marina-Aragó y enlazaba con el actual pasaje Bofill, cruzando por medio de València se adentraba hasta donde está actualmente el pasaje Utset, en Mallorca, y seguía lo que es ahora el de Pablo Hernández, después cortaba por la isla de Cartagena-Rosselló, continuando lo que actualmente es la calle Freser.

Un poco más hacia el Clot, existía en el año 1895, un pequeño barrio llamado “El Pont”, que estaba comprendido entre las calles de Independència, Aragó, Consell de Cent y Dos de Maig

Para que se pueda hablar de dos núcleos poblados, hay que esperar hasta bien entrado el siglo XIX. Comenzaremos por el barrio del Poblet; construido según las líneas del plan Cerdà en el año 1868, cerca de lo que hoy es el Templo de la Sagrada Familia, entre las calles de Marina, Mallorca, València y Nàpols. Habitado por gente obrera y que había en el 1891 “una porción de barracas destartadas, sin orden ni concierto, que constituyen un verdadero adefesio y un escarnio para el ornato público”. En realidad la extensión del Poblet era mucho más amplia que la mencionada, como lo demuestran algunas casas bajas y viejas que todavía existen por las calles de Sicília y Nàpols, tanto por arriba como por debajo de la calle Mallorca. De hecho, en estas calles se abrieron numerosos pasajes, el más antiguo es el de Gaiolà (1871).

El barrio del Poblet quedó durante más de 30 años incomunicado del centro de Sant Martí y de Barcelona. Muy lentamente se fueron abriendo las calles transversales y verticales. Todavía recordamos, no hace muchos años, el día que se abrió el último trozo de la calle Provença. En la calle de Sicília, entre València y Mallorca, tenía el local el “Centro

Radical”, que a principio del siglo XX, cuando gobernaron en el Ayuntamiento, consiguieron que se asfaltara ese trozo de calle, mientras que todas las demás siguieron siendo un barrial durante muchos años.

Detalles que se han mantenido, hasta hace pocos años, del carácter medio rural y que son, entre otros, los siguientes:

- * La plaza ajardinada en forma de rombo con su fuente de agua procedente de Montcada, situada en el cruce de las calles València-Sicília y que cuando se abrió la línea de tranvías por esta calle, se tuvo que hacer un desvío para evitarla.

- * Las cabras pastando por los descampados existentes y junto a ellas las vacas de las lecherías.

- * Las escaleras de la calle Lepant (Rosselló-Còrsega) para ganar el fuerte desnivel de ese trozo de calle.

- * La gran cantidad de gatos y perros. Los primeros perdidos por los tejados de los patios interiores mientras que los perros corrían sueltos por las calles.

- * El hecho de poder ver los “expresos” en la Diagonal y saludar bis a bis a los cocineros y pasajeros de los trenes.

- * Seguir con pasión los partidos de fútbol y de baloncesto.

El pasaje Gaiolà es el más antiguo del barrio (1871); Maiol, Font, Bofill y Utset son pasajes con historia contenida, fiestas mayores, bailes y demás “saraos”

- * El seguimiento de las obras del Templo de la Sagrada Familia.

- * Los paseos nocturnos saludando a los vecinos sentados en los portales.

- * Los clásicos vermuts del Negre, Fortuny, Neutral (antes Martinensa), Familiar, etc.

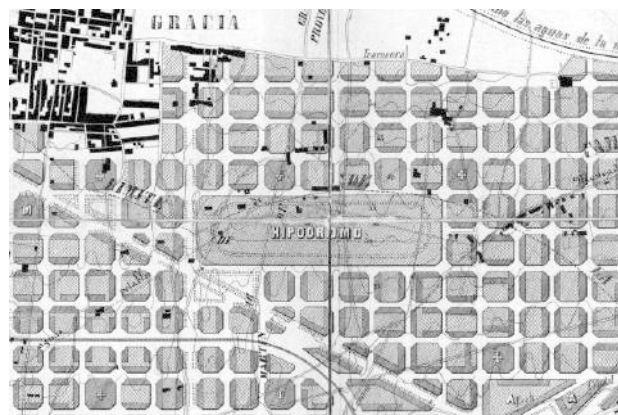
- * El trofeo Mossèn Borràs (vuelta ciclista patrocinada por el C.C. Provençalenc, con meta final en València-Sardenya) y las entregas de premios en el bar Familiar. Tengo que destacar la colaboración del Sr. Andreu Mas por su intensa colaboración en todos los actos.

- * Las corridas de toros en la Monumental.

- * Las “Fiestas Mayores” del barrio, como la de las calles de Marina, Lepant, Sardenya, pasaje Gaiolà, etc.

CALLES Y PASAJES

También se tiene que hablar de los muchos pasajes existentes en nuestro barrio, quizás demasiados, pero el hambre de la especulación y la vida del momento, adquirieron un principio de necesidad. Algunos de estos pasajes continúan

bien vivos, otros han desaparecido en parte y, por desgracia, los que ya no existen.

De todas formas el conjunto de todos ellos nos han hecho un buen servicio, unos más y otros no tanto, relaciones vecinales directas como acontecimientos festivos.

El pasaje Gaiolà es el más antiguo del barrio (1871); Maiol, Font, Bofill y Utset son pasajes con historia contenida, fiestas mayores, bailes y demás “saraos”.

Otros muchos existen todavía en nuestro barrio y en su contorno: Iscle Oller, Berenguer, Les Torres, Canonge Cuffí, París, Igualtat, Ureña, Independència, Dos de Maig, Mariné, Coradino, Canadell, Vallès, Còrsega, Simó, Carsi, León, Pablo Hernández, Anglesola, Clip, Vilaret, Centelles y los de Llavallol y Roger de Flor en los límites con el Camp d'En Grassot. Sus nombres no tienen mucha originalidad y solo recuerdan a sus calles contiguas o a los propietarios de los terrenos adyacentes, por donde se fueron abriendo estos pasajes.

Si pasamos a las calles recordamos Enamorats, Consell de Cent, Aragó, València, Mallorca, Provença, Rosselló, Còrsega, Indústria (antes considerada como una prolongación de la de París), Sant Antoni Maria Claret (anteriormente calle Coello), Roger de Flor, Nàpols, Sicília, Sardenya, Marina, Lepant, Padilla, Castillejos, Cartagena (antes Igualtat), Dos de Maig, Independència y Freser.

De los nombres de estas 22 calles, solamente la de Enamorats tiene relación por el sitio donde transcurre. Las otras son los que había propuesto Víctor Balaguer en recuerdos de hechos, lugares geográficos, personajes e instituciones españolas y catalanas.

Es curioso el cambio de nombre que supuso la calle Igualtat, denominación que conservó hasta el final de la guerra civil, por la de Cartagena. El cambio de nombre fue debido a que en el barrio de Gracia existía otra calle con el mismo nombre, siendo esta mucho más antigua, por lo que se decidió respetarla y cambiar la más reciente con el nombre de Cartagena.

Bravo Morata decía en 1971, en su libro “Historia de los nombres de las calles de Barcelona” sobre la ciudad del cantón:

“Cartagena, la ciudad más importante de Murcia, des-

contando la capital, está más ligada a Barcelona de lo que a primera vista pudiera parecer. No sólo por la considerable colonia cartagenera que habita desde hace más de medio siglo en la periferia y especialmente en Hospitalet, sino también por la notoria influencia que los modos y maneras barcelonesas tuvieron sobre la vida de la población activa de Cartagena”.

Al hundirse en la década del 1910-1920 la cuenca minera de La Unión (Murcia), que era lo que daba a Cartagena gran parte de su razón de ser, se inició una masiva emigración a Barcelona, que se hizo más intensa cuando, poco después, comenzaron las obras de la “Exposición Universal” de 1929.

Esto provocó un flujo de cartageneros y unionenses sobre todo a Barcelona y que en la ciudad catalana aprendieron a ganar jornales mejores y que, de cuando en cuando, hacían un viaje a la Unión, Cartagena o a Murcia para que sus deudos comprobasen como habían prosperado y para animar a otros, cuantos más, a que les imitasen.

Al hundirse en la década del 1910-1920 la cuenca minera de La Unión (Murcia), que era lo que daba a Cartagena gran parte de su razón de ser, se inició una masiva emigración a Barcelona, que se hizo más intensa cuando, poco después, comenzaron las obras de la “Exposición Universal” de 1929.

En la actualidad hay no menos de 10.000 catalanes jóvenes, descendientes directos de aquellos emigrantes. Llevan en el gesto, en el ademán el sello de su origen, del que se sienten orgullosos, pero no tendrá seguramente Barcelona más leales y más apasionados barceloneses que estos hijos y nietos de los hombres que sufrieron en las minas de Cartagena y partieron de allí cuando se les acabó el trabajo y con el trabajo, el pan. Había que tener Cartagena una calle en Barcelona, por cierto que es una de las más extensas de la capital, flanqueada por otras dos, también largas que llevan nombres de episodios bélicos famosos: la de Castillejos y Dos de Maig.

Sobre las avenidas solamente tenemos dos: Diagonal y Gaudí (antes General Primo de Rivera), algunas personas dirán que falta una, la de Sant Antoni Maria Claret, un nom-

bre muy pomposo, pero que no deja de ser una calle con las dimensiones de otra cualquiera y todo el mundo la conoce por calle Padre Claret (antiguamente se llamaba Coello).

Como plazas de paseo o de recreo, a lo largo de los años, en el barrio del Poblet solo hemos tenido dos, la de Sagrada Família y la de Gaudí (de reciente creación).

Últimamente, el ayuntamiento, por la presión de los vecinos, ha equipado al barrio con pequeñas zonas verdes: Hispanidad, Neruda, Jardins de la Indústria, Montserrat Roig, Manuel de Pedrolo y algún que otro rincón del interior de las casas en parques minúsculos.

Tengo que reseñar que las plazas de la Sagrada Família y la de Gaudí fueron diseñadas por el mismo arquitecto y ornamentista de jardinería, Rubió i Tudurí, con un intervalo de creación entre las dos de 60 años. No deja de ser curioso que en el transcurso del tiempo, Rubió i Tudurí conservó el buen hacer por la naturaleza y para más muestra lo expuesto en la de Gaudí, “es un jardín con representación de la flora mediterránea con más de 50 especies diferentes”. Destacando un estanque que refleja la fachada de la Sagrada Família.

AVINGUDA GAUDÍ

Es una vía urbana que transcurre en diagonal, desde el hospital de la Santa Creu i Sant Pau hasta la Sagrada Família.

Originalmente, se pensó en llamarla Diagonal de San Pablo. Fue inaugurada en el año 1927 y lo hizo con el nombre de General Primo de Rivera, en honor del entonces jefe del gobierno español.

Pero en el año 1931, durante la Segunda República, se denominó avenida Gaudí.

En 1939, después de la guerra civil recuperó su nombre primitivo, Primo de Rivera.

Finalmente, en el 1962 volvió a llamarse avenida de Gaudí hasta la actualidad.

En su última remodelación como peatonal cabe destacar las seis farolas de Pere Falqués, traídas del “Cinc d’Oros” el año 1985.

Como mejoras de ornamentación, cabe destacar una

fuente modernista en la parte superior de la avenida, delante del hospital, obra de Màrius Quintana y en el mismo tramo se encuentra la escultura de Apel·les Fenosa, bautizada como “El buen tiempo persiguiendo la tempestad”.

También hay que recordar el cine Venus, que tantas y buenas tardes nos concedieron, que por estar cercano al hospital, era uno de los locales que no faltaba la electricidad y por eso se veía, casi siempre, toda la sesión entera.

PLAZA SAGRADA FAMÍLIA

Se diseñó bajo el croquis de distribución de parques públicos del ayuntamiento de Barcelona, preparado en el año 1919.

Nicolau Rubió i Tudurí era en aquel momento el responsable del área paisajista y ornamentalista del ayuntamiento.

La plaza Sagrada Família era el único espacio verde de la zona del Poblet.

Ha sido bautizada con varios nombres, según el régimen político del momento: General Barrera (1927); Sagrada Família (1931); Ucraïna (1931); Sagrada Família (1939).

Durante muchos años fue un “cajón de sastre”, pues servía para todo, barracas de feria, mercado de palmas, belenes y actualmente está ocupada por los maestros pintores, bar y venta ambulante, sin olvidar la caseta de información y venta de billetes del bus turístico.

Lo más pintoresco es la estatua dedicada al “Miliu”, personaje radiofónico, creado por Toreski, locutor de Ràdio Barcelona

Se pensó en su tiempo, después de muchos años, instalar las farolas de Pere Falqués, retiradas del “Cinc d'Oros” en 1957.

Pero lo más pintoresco es la estatua dedicada al “Miliu”, personaje radiofónico, creado por Toreski, locutor de Ràdio Barcelona, que fue el primero, después de la guerra civil, que comunicaba a sus oyentes en catalán.

TORRENT DEL MARINER

Anteriormente conocido a través del tiempo, con los nombres de Fondo, de la Partió o de los Píons. Con un caudal insignificante, empezaba su recorrido en la vertiente del Carmel y transcurría por las calles de Secretari Coloma, Llavallol, Iscle Soler, Nàpols y paseo de Carlos I y situaba sus aportaciones en la Llantana.

TORRENT DE LLIGALBÈ O DE MILANS

Torrentera formada por dos brazos que se unían aproximadamente en el Campo de la Batalla, en la actual plaza de la Sagrada Família.

Forma la derecha hidrográfica la red que constituye el torrente de Lligalbè, venido de la vertiente del Turó de la Rovira, y la izquierda es proporcionada por la corriente del torrente Seminari o de Milans, que nació en las proximidades de Can Mascaró. Desde la conjunción de ambos torrentes, era conocido como torrentes de Milans, donde desembocaba al Bogatell. ❖❖❖

antic municipi

Daniel Venteo

ELS SUPERMERCATS DELS ANYS 50

Fragment del llibre *Caprabo. 1959-2009. 50 anys d'història* (Caprabo, 2010). La darrera il·lustració correspon a l'article *Caprabo, el primer supermercat privat de Barcelona*, publicat a la revista *El Pou*, número 14, de desembre de 2024. En ambdós textos apareix el supermercat inaugurat el 1959 al carrer de la Selva de Mar.

La cèlebre vaga de tramvies de Barcelona de l'any 1951 havia marcat, en certa mesura, la fi de la postguerra i del primer franquisme caracteritzat per l'autarquia i l'aïllament. Amb posterioritat es donava pas a un nou període en el que la dictadura es consolidava plenament. Fins i tot rebia suports internacionals entre els quals cal destacar, principalment, la celebració del XXXVè Congrés Eucarístic Internacional (1952), la signatura del Concordat amb el Vaticà (1953), l'ingrés d'Espanya a la UNESCO (1953) i sobretot l'acord estratègic amb el govern dels Estats Units presidir per Eisenhower, que no només va portar les bases militars i, novament, la comercialització a Espanya de la beguda més famosa el món, la Coca-Cola, sinó també, com veurem al llarg de les següents pàgines, els supermercats, un altre invent nord-americà.

El setembre de 1953, després de diversos anys de negociacions, es signava el conveni pel qual l'Espanya de Franco rebria el suport econòmic nord-americà a canvi de l'establiment de bases militars al territori espanyol. En total, els ajuts econòmics que els Estats Units concediren a Espanya, a canvi de la cessió dels terrenys necessaris per a la construcció de les bases militars, arribaven als 226 milions de dòlars, dels quals prop de dues terceres parts estaven destinats a la modernització militar de l'exèrcit espanyol, mentre que la resta eren per a la compra de matèries primeres i maquinària de producció.

Aquell mateix any s'havia format un nou govern espanyol que tenia, entre altres objectius, la liberalització de la política econòmica, per afavorir un creixement que duraria més de vint anys i que va permetre, a mitjans de la mateixa dècada de 1950, recuperar el nivell de renda per càpita

d'abans de la guerra, un cop ja superat el terrible racionament i les seves cartilles. L'obertura econòmica del règim franquista també va permetre un major contacte comercial entre els empresaris espanyols i el mercat internacional, especialment amb els Estats Units i amb l'Europa occidental. Amb aquesta transició, Catalunya va esdevenir un dels principals escenaris a tot Espanya de la reactivació econòmica del país, especialment dels sectors productius industrials. Va ser aquí on es va establir, de manera pionera, la nova empresa Seat, creada a principis dels cinquanta conjuntament per la companyia italiana Fiat i l'Institut Nacional d'Indústria espanyol, una fusió que va significar una de les primeres grans inversions econòmiques estrangeres a l'Espanya de Franco que tot just sortia del període de l'autarquia. Els primers contactes per a la creació de la nova empresa, de fet, s'havien iniciat anys enrera en temps de la Itàlia feixista de Mussolini. Els resultats de la nova empresa automobilística es farien palesos durant els anys següents: el 1960 la fàbrica barcelonina de la Seat ja fabricava unes 30.000 unitats del seu model més popular de la història: el Seat 600.

El seu èxit va ser extraordinari i ben aviat els carrers de les ciutats espanyoles es van omplir dels populars cotxes. A Barcelona, des de 1957, era alcalde de la ciutat el notari Josep M. Porcioles, el mandat del qual coincidiria amb el gran període de creixement urbanístic que viuria la capital catalana durant els anys seixanta i setanta. Tot plegat va fer que a finals de la dècada de 1950, Catalunya, i especialment Barcelona, s'hagués convertit en el principal centre industrial de l'Estat, representant el 27% del total de la producció de la indústria espanyola. La millora de la situació econòmica, però, va anar acompanyada d'una gran inflació degut, fonamentalment, al dèficit comercial: s'importava molt de l'estranger però pràcticament no s'exportava res. El resultat va ser l'elaboració, l'any 1959, del Pla d'estabilització econòmica liderat pels ministres aperturistes del règim, el de Comerç, Alberto Ullastres, i el d'Economia, Mariano Navarro Rubio, seguint les línies del projecte de l'economista català Joan

Daniel Venteo, historiador, periodista i museòleg, és autor d'una vintena de llibres sobre la història de Barcelona. Coordina les trobades dels centres d'estudis locals de la ciutat.

Sardà i Dexeus i el concurs de les grans institucions econòmiques i financeres internacionals, com ara el Banc Mundial, el Fons Monetari Internacional i l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic. El Pla, caracteritzat per l'obertura del mercat espanyol a les grans multinacionals estrangeres, va possibilitar el creixement econòmic extraordinari d'Espanya durant la dècada de 1960, el major de la seva història contemporània. I aquest creixement, òbviament, també anà acompanyat d'un creixement demogràfic sense precedents: així, entre 1955 i 1975 els habitants de Catalunya es van duplicar, un fet mai abans conegut en la història en un període de temps tan reduït, resultat tant del creixement natural com sobretot de l'arribada de nova població a l'àrea metropolitana de Barcelona. La dècada dels cinquanta van ser una època de canvis profunds en la vida quotidiana i la manera de viure de les persones. La creació dels primers supermercats de la mà de la Comisaría General de Abastecimientos y Transportes (C.A.T.) hi està estretament relacionat. Aquest era l'organisme oficial del Ministerio de Comercio encarregat de la gestió dels aspectes logístics i de planificació estratègica del sector de la distribució. A cada província hi havia una delegació corresponent, essent les més destacades les de la capital espanyola i la barcelonina.

ELS SUPERMERCATS AMERICANS, EL MODEL A SEGUÏR

El novembre de 1956 un grup d'industrial i comerciants espanyols feia un viatge de treball als EUA per estudiar el mercat detallista a la primera potència mundial, emmarcats en els projectes de dinamització de l'economia espanyola de la Comisión Nacional de Productividad Industrial del Ministerio d'Indústria. La missió es centrava concretament en el programa d'intercanvi tècnic previst en el conveni econòmic subscrit entre els Estats Units i l'Estat espanyol. La memòria del seu viatge es va publicar amb el títol de *El mercado detallista en Estados Unidos* (Madrid, Ministerio de Comercio, 1957). Els empresaris particulars també es podien acollir als ajuts per viatjar als Estats Units sufragant ells mateixos una part important de les despeses. Pel que fa al sector de la distribució alimentària, els empresaris espanyols van quedar embadalits per l'existència dels supermercats.

El que en l'actualitat anomenariem com experiència de compra, el model comercial i el màrqueting eren uns factors que les grans superfícies comercials americanes tenien ben present. Segons aquesta memòria, "para atraer la posible indiferencia del cliente se recurre al adorno de los productos con etiquetas de vivos colores, que, por sí solas, constituyen una atracción. Es particularísima la importancia de presentar bien ciertos productos, tales como la carne, fruta, verdura

Vista d'un supermercat nord-americà

y legumbres, entre otras. Por si todo esto fuera poco, es enorme la labor realizada por la publicidad, que, en forma de emisiones radiadas o televisadas, o en la Prensa, no deja de realizar experimentos psicológicos para atraer el favor del consumidor". Segons el mateix text, a la dona americana li agradava trobar el màxim nombre de productes sota un mateix sostre, "de aquí que exista esa variedad tan digna de admiración, que facilita las adquisiciones con un considerable ahorro de tiempo y de molestias. En un Super-Mercado podemos encontrar una inmensa gama de productos alimenticios,

La Comisaría General de Abastecimientos y Transportes (C.A.T.) era l'organisme oficial del Ministerio de Comercio encarregat de la gestió dels aspectes logístics i de planificació estratègica del sector de la distribució

a saber: especias, carnes frescas, carnes cocidas, aves, pescados, legumbres, frutas, chocolates, confituras, dulces, bebidas de todas clases, conservas, etc. Generalmente, existe una parte del establecimiento dedicada a la venta de útiles de cocina, quincallería y toda esa serie de artículos que pueden constituir necesidades perentorias para el ama de casa. Naturalmente, el número de artículos para la venta depende de la magnitud del negocio, pero incluso los más pequeños poseen un variadísimo surtido capaz de colmar las más diversas apetencias". I afegeix que "con esta concentración de productos, el vendedor o comerciante americano ha descu-

La Cambra de Comerç de Madrid va organitzar, el 1958, una exposició tècnica que exhibia un supermercat nord-americà

bierto que puede reducir los gastos generales y aumentar el beneficio neto, puesto que también, al pedir al fabricante en grandes cantidades, consigue rebajar el precio de adquisición de las mercancías”. L'èxit de la iniciativa als Estats Units, on els primers supermercats moderns s'havien creat dècades enrera en temps de la Primera Guerra Mundial, havia estat total. També es va analitzar el funcionament tipus d'un supermercat, pensant en la seva possible implantació a Espanya. A més, per aprofundir en l'estudi de les característiques i funcionament d'un supermercat, la memòria dels empresaris espanyols aposta per fer una aproximació gràfica, en primera persona, d'una gran vivesa: “Para la mejor comprensión del lector, vamos a constituirnos en transeúntes que, deambulando por una calle de Nueva York, sentimos la necesidad de adquirir determinados productos. Nos paramos ante

L'èxit de la iniciativa als Estats Units, on els primers supermercats moderns s'havien creat dècades enrera en temps de la Primera Guerra Mundial, havia estat total

el escaparate de un Super-Market. Notamos una gran diferencia con España. El escaparate está muy poco recargado de artículos; de tal forma que, desde la calle, podemos observar el movimiento interior de la tienda. Penetremos. Ya en el interior, vemos, en la parte delantera del local, las cajas registradoras. (Su número depende, como es lógico, de las proporciones del negocio). Nos proveemos de un carro especial que deberemos utilizar para el transporte, en el interior, de las mercancías que compramos. Este carro consta de departamentos superpuestos, con objeto de no mezclar productos que deben ir separados. Algunos de ellos ofrecen la característica de llevar acoplado un asiento para que las señoras depositen los niños de corta edad. El lugar donde se encuentran estos pequeños carros es el constituido por una franja longitudinal, de 3 o 4 metros de anchura, situada entre la entrada y las mencionadas cajas registradoras. También, y desde otro espacio, existe una especie de sala de espera para las personas que acompañan al comprador. Una cosa salta a la vista: no existen mostradores. A lo largo de los laterales y parte frontal del establecimiento se encuentran instalados los frigoríficos. Nos asombramos de verlos abiertos y con productos en su interior (carnes, pescados, quesos, etcétera). Sin embargo, un modernísimo método o sistema de acondicionamiento de aire hace que cada artículo se conserve dentro de la temperatura idónea. Al introducir la mano para

extraer un queso —pongamos por caso— notamos una corriente de aire que, aunque resulte inimaginable, no se comunica con el exterior. En cada departamento del frigorífico están señalados, con plena visibilidad, los artículos con sus correspondientes precios de venta”. La bona presentació dels productes era fonamental per contribuir a l'èxit d'un supermercat. Per això l'interiorisme de les pròpies botigues era un fet ben present per als responsables dels supermercats de l'època. En el disseny d'un supermercat no hi havia cap detall que fos superflu per garantir una bona experiència de compra. Una de les principals conclusions de la delegació empresarial espanyola era que als països d'economia avançada, com ho eren els Estats Units, “existe una gran preocupación no sólo por la producción, es decir, por la fabricación de productos, sino que conceden gran interés a la distribución de los mismos hasta su llegada al consumidor, al que en definitiva están destinados”. Ens trobem davant d'un retrat impecable del que seria la posterior creació i evolució dels primers supermercats a Espanya.

L'OPERACIÓ SUPERMERCATS

L'origen dels primers autoserveis i supermercats a Espanya es troba, doncs, en la iniciativa pública de l'Estat a través del Ministeri de Comerç. Estudiada l'experiència americana, pocs mesos més tard la Comissaria General de Abastecimientos y Transportes inaugurava l'octubre de 1957 un supermercat-autoservei experimental al mercat Barceló de Madrid, que va ser un èxit, especialment pel que fa a les carns preparades congelades. Aquest fet va propiciar, a l'any següent, la creació de l'empresa pública Compañía Auxiliar de Abastecimientos, S.A., que també depenia de la Comissaria General de Abastecimientos y Transportes.

La creació dels supermercats i la millora del sector privat de la distribució alimentària era un dels punts en l'agenda de modernització de l'economia espanyola. I per fer-ho visible, el 17 d'abril de 1958 s'havia inaugurat a Madrid una exposició als salons del Círculo de la Cámara de Comercio e Industria en la que s'exhibien tota mena d'equipaments i accessoris per a la modernització de les botigues d'alimentació i fins i tot s'hi exposava un autoservei pilot, el cost econòmic del qual es va calcular en mig milió de pessetes.

Dies abans de l'obertura d'aquesta exposició, a les pàgines de la premsa barcelonina s'afirmava que la ins-

tal·lació dels nous supermercats a la capital espanyola tenia caràcter d'assaig tot i que, si tenia èxit, calia esperar una completa transformació del panorama comercial urbà en el sector de l'alimentació. Tot i que alhora es reconeixia que la posada en marxa dels supermercats no significava només un nou "sistema de venta sino que exige una transformación general de la técnica y la industria de la preparación de artículos alimenticios" per la qual el país no semblava encara prou preparat. En tot cas, la creació de l'empresa pública Compañía Auxiliar de Abastecimientos fou el resultat de l'anunci que havia fet el Ministre de Comerç, el tecnòcrata Alberto Ullastres, durant la inauguració de la Fira de Mostres de Barcelona el juny de 1958, on anuncià la implantació d'una xarxa pilot de supermercats a tot Espanya i oferí a la iniciativa privada l'expansió d'aquest nou sistema. L'aposta del Ministerio de Comercio per la nova tipologia comercial va ser absoluta i va ser batejada pel mateix Ministre com l'*Operació Supermercats*: "Es una forma nueva de vender artículos

Els nous supermercats eren un somni per a una població que havia patit el racionament. En només cinquanta-set dies d'ençà de l'anunci oficial del Ministre, la Comisaría General va ser capaç d'inaugurar el primer supermercat de la nova xarxa al mes d'agost següent: el de Sant Sebastià

de todas clases", afirmava el Ministre, que també subratllava la necessitat de reduir els preus, sobre els quals hi havia hagut una gran variació d'ençà de la fi del racionament, i la millora de la productivitat del sector de la carn, el peix i les hortalisses.

La principal novetat del nou servei es trobava en el fet d'oferir l'autoservei i en la presentació dels productes, tots ells envasats i amb el preu indicat, fet que implicava que al darrere de la seva comercialització hi havia un modern procés de tractament dels aliments, amb la fase de congelat en el cas del peix i de la carn.

Efectivament, tal i com ha afirmat el prestigiós historiador de l'economia Francesc Cabana, els nous supermercats eren un somni per a una població que havia patit el racionament. En només cinquanta-set dies d'ençà de l'anunci oficial del Ministre, la Comisaría General va ser capaç d'inaugurar

L'octubre de 1957 l'Estat inaugurava un primer autoservei experimental

el primer supermercat de la nova xarxa al mes d'agost següent: el de Sant Sebastià. El Ministre Ullastres insistia en la mateixa idea durant l'obertura oficial del nou supermercat en ple període estival a la preuada localitat turística: "La gente piensa que es un nuevo modelo de tienda, y en cierto modo lo es. Se trata de una tienda para exclusivo beneficio del público, que encontraría en ella rapidez, puesto que se va a servir por su cuenta; garantía en el peso y garantía en la calidad, ya que los productos se expenden empaquetados por entidades solventes y bajo el control de la C.A.T.". I afegia que "la garantía de los precios tiende a evitar especulaciones. [...] Y esto puede realizarse siguiendo la política del vender mucho con menor margen comercial, que vender poco con margen comercial más amplio". La realitat és que durant les seves primeres setmanes de funcionament, el supermercat de Sant Sebastià va tenir una facturació mitjana diària d'unes 100.000 pessetes. Després del de Sant Sebastià vingueren els de Bilbao, Gijón, A Coruña i Madrid, on s'obrien dos nous supermercats a Embajadores i a San Blas, que s'afegien al ja existent a la capital espanyola. El sistema d'autoservei permetia reduir de manera extraordinària les despeses generals de funcionament d'aquest tipus d'establiments. "Nada allí se toca por empleados, [...] nada está sin la protección del cartón, la hojalata y el celofán, y nada puede alcanzar otros precios que los señalados por la Comisaría de Abastecimientos y Transportes, propietaria del local, que merced a la industrialización de los artículos puede reducir los márgenes de beneficio a límites verdaderamente sorprendentes", s'afirmava. Al primer supermercat públic de Barcelona, per exemple, només hi treballaven quinze persones, tot i que el local podia donar servei diàriament a unes dues mil famílies. Un negoci convencional hauria necessitat, segons els càlculs de l'època, quadruplicar la plantilla per arribar a una xifra semblant.

L'obertura dels primers supermercats també feia palesa la necessitat de millorar la formació professional dels

Publicitat en premsa del supermercat nord-americà pilot exhibit pel govern dels Estats Units a la Fira Internacional de Mostres de Barcelona del juny de 1959

treballadors del sector de la venda al detall de productes alimentaris. I ja en aquells moments inicials es proposava, fins i tot, la creació d'escoles de formació per garantir un servei de qualitat: "Detrás del supermercado ha de existir una serie de elementos imprescindibles aunque a primera vista parezcan accesorios: así, las escuelas de vendedores. Es menester que aquellos llamados a vender —cajeras, empaquetadoras, vigilantes— sepan hacerlo con una sonrisa, agradecer la compra y ayudar al cliente a juzgar de la bondad del artículo".

EL PRIMER SUPERMERCAT PÚBLIC DE BARCELONA

A Barcelona, l'Estat va inaugurar el seu primer supermercat d'iniciativa pública el 23 de desembre de 1958, al número 12 del passatge Domingo, a tocar del passeig de Gràcia. Era el cinquè establiment de la xarxa estatal de la C.A.T. Aquest primer supermercat de la història de la ciutat tenia entre 400 i 500 m² de superfície i depenia directament

A Barcelona, l'Estat va inaugurar el seu primer supermercat d'iniciativa pública el 23 de desembre de 1958, al número 12 del passatge Domingo, a tocar del passeig de Gràcia

de la pròpia Comisaría General de Abastecimientos y Transportes. La iniciativa va ser un èxit perquè, poc temps més tard, els empresaris barcelonins ja havien presentat al Ministeri una seixantena de peticions d'obertura d'establiments d'aquestes característiques. Pocs dies abans de la seva inauguració, el periodista Antonio Álvarez-Solís informava a les pàgines de *La Vanguardia*, del 10 de desembre de 1958, sobre la imminent obertura del primer supermercat d'iniciativa pública de la ciutat: "Prácticamente sólo los artículos quedan por colocar en las airoas góndolas distribuidas en estudiadas posiciones diagonales a fin de que los productos entren por los ojos, según lema del autoservicio. Usted, señora, que tanto ha oído hablar de los beneficios de estas magníficas instituciones comerciales, hasta ahora simples ecos de realidades extranjeras y muy contadas nacionales, podrá dentro de unos cuantos días coger la graciosa cesta roja de plástico y con ella recorrer uno por uno los estantes y una por una las góndolas para ir acopiando cuantos productos llenen, por mitad, las necesidades de su familia y los afanes hogareños de su fantasía. La cesta de plástico también se la facilitarán, señora. Sólo al final del viaje la dejará usted para hacer el

**EL AUTO SERVICIO AUMENTA LAS VENTAS...
National* PROTEGE LOS BENEFICIOS.**

MARCA REGISTRADA

Vista parcial del Supermercado USA instalado en la Fira de Mostres de Barcelona.

En 1884 The National Cash Register C^o presta el primer servicio al comerciante, el fabricar la primera caja registradora.

En 1959, tras más de 75 años de investigación y desarrollo, la NCR sigue prestando un siempre creciente servicio al comercio con sus modernas Cajas Registradoras, Máquinas de Contabilidad y Registros Electrónicos en una diversidad de modelos apropiados a cada negocio.

Dentro de este ídolo de servicio al comerciante, la Compañía ha inventado en todo el mundo el sistema de ventas por autoservicio. Para controlar las ventas por este sistema, se precisa de una Caja Registradora de numeración automática. En la actualidad, tanto los grandes supermercados instalados como las pequeñas tiendas de autoservicio, vienen utilizando con probado éxito, por su rapidez y seguridad, la registradora Nacional, especial para autoservicio.

Stand de Cajas Registradoras National, S.A. en el Pabellón Central, Nave C, de la Fira.

Cajas Registradoras National, S.A. cuenta con un moderno Departamento de Autoservicio de ayuda al comerciante. Todo dueño de tienda que desee transformar su establecimiento al autoservicio o añadir otros nuevos, puede dirigirse a este Departamento, bien directamente (C/Gran Vía, 85 - Madrid), bien a través de la Sucursal de Barcelona (Rambla de Catalunya, 12, Tel. 226450), enviando un pliego o escudo del local y demás detalles que puedan interesar.

recuento, pagar la mercancía y trasladarla al bolso, capazo o cesto que lleve consigo para el menester del transporte. En tanto, la visita la habrá realizado con el acompañamiento de una música alegre que rellenará, por así decirlo, todo aquel espacio que los productos, enlatados o empaquetados, dejen libres de sus vistosas etiquetas o la gracia de sus precintos".

La descripció del nou supermercat no podia ser més gràfica: a l'entrada del nou supermercat el client "tropezará con unas supermodernas puertas en 'uve', grandes cristales y una clara madera que con su grito funcional alcanza a cubrir toda la fachada del establecimiento, anunciado por unas airoas letras rojas. Véalo y comprenderá con nosotros —pequeñas cosas que nos dan grandes imágenes— que España, efectivamente, ha entrado ya por ese camino de asombroso progreso de que nos hablan las crónicas asomadas a tierras foráneas". I continua: "En el interior, luz. Decenas de tubos fluorescentes, de lámparas potentes, de focos estratégicamente dispuestos. Luz y música por todas partes y, pendientes del techo, una serie de letreros concebidos también de acuerdo con el último grito en la materia, en que se van desgranando las materias: carnes, legumbres, harinas, conservas... etc. Después, presidiendo las ocho góndolas —cuatro metros de longitud cada una— y las cuatro estanterías

—treinta y tres metros en total— unos letreros ya más concretos que señalan los lugares de los aceites, embutidos, huevos, legumbres y arroz, conservas, harinas, pastas para sopa, cafés, azúcar, galletas, chocolates, mantequillas, vinos, turrone y cuantos artículos llenan una mesa”: El supermercat del passatge Domingo tenia cinc línies de caixes i fins i tot disposava de la seva pròpia cafeteria, que era descrita com un bar “gracioso, funcional, de oficina”; des del qual es tenia la peculiaritat, a més, de poder observar al director del supermercat treballant a la seva oficina, “encristalado en un despacho que parece el puente de un navío”. Al soterrani es trobava el magatzem anomenat d’urgència del supermercat, amb els *stocks* bàsics per a la reposició dels articles.

Els nous supermercats públics, com el de Barcelona, oferien una oferta de preus amb la que els comerços tradicionals no podien competir, i que, en alguns casos, arribava a

Els nous supermercats públics, com el de Barcelona, oferien una oferta de preus amb la que els comerços tradicionals no podien competir, i que, en alguns casos, arribava a ser un 40% més econòmica.

ser un 40% més econòmica. I no només això, sinó que també les noves instal·lacions dels supermercats disposaven de màquines refrigeradores que podien conservar els productes congelats a uns 20 graus sota zero en lloc dels dotze o tretze que permetien els sistemes fins llavors existents.

Unes setmanes abans de la inauguració dels primers supermercats privats a Barcelona el juliol de 1959, la capital catalana va acollir l’exhibició d’un altre supermercat molt singular. Es tractava del supermercat de mostra que els Estats Units havien instal·lat a la Fira Internacional de Mostres de Barcelona d’aquell any, celebrada el mes de juny. Segons les declaracions del comissari Antoni Pérez-Ruiz Salcedo, la voluntat del Ministre Ullastres era que aquell autoservei romangués a Barcelona, especialment vinculat amb algun dels polígons d’habitatge públic construïts pel Ministerio de la Vivienda “y por lo tanto, en una barriada modesta”; afirmava el comissari a *La Vanguardia* l’11 de juny de 1959. I aquest supermercat, afegia, seria “explotado por comerciantes privados, de acuerdo con un plan que está siendo actualmente estudiado por la C.A.T. y el Sindicato Nacional de la Alimentación”. No hi ha dubte, és clar, que es tracta del supermercat que obriria setmanes més tard la companyia privada madri-

Façana de l'establiment que la família Botet havia obert al carrer Diputació amb Roger de Flor, l'any 1904.

lenya Supermercados Españoles, S.A., al barri de la Verneda. Cal esmentar que els productes, tots ells reals, que figuraven en el supermercat d’exposició a la Fira de Mostres van ser distribuïts per les autoritats nord-americanes entre les institucions de beneficència de la ciutat.

ELS PRIMERS SUPERMERCATS PRIVATS ESPANYOLS

El veritable èxit de l’*Operació Supermercats*, però, no fou la creació de la xarxa pública d’establiments sinó la incipient xarxa comercial privada que ja s’estava començant a entreteixir de manera imparable. El maig de 1959 a tot l’Estat ja existien 12 supermercats privats, tot i que de característiques desiguals, i uns 200 més en construcció o amb llicència, entre els quals es trobava el primer supermercat de Caprabo inaugurat poques setmanes més tard, a principis del mes de juliol, com veurem més endavant.

Una de les primeres va ser la companyia Supermercados Españoles, S.A., constituïda a Madrid l’agost de 1958 i molt propera al Govern. A la ciutat de Lleó també es va crear, en aquelles mateixes dates, un supermercat de caràcter particular, Autoservicio Benavides. I pocs mesos més tard, el juliol de 1959, la primera companyia catalana, Autoservicios Caprabo, S.A., que actualment ha esdevingut el supermercat privat més antic d’Espanya amb una història continuada de mig segle. Arreu de la geografia espanyola sorgiren iniciatives de característiques semblants, com Alfaro a Madrid, Cobreros a Sevilla, Superette a València, Claudio a A Coruña, Ventura González Prieto a Vigo i Supermercados Aragoneses a Saragossa, entre d’altres. En alguns casos, fins i tot hi va haver ciutadans nord-americans que es van aventurar a obrir els seus propis supermercats, tot i que en general les seves experiències van fracassar de seguida per manca de coneixement de les peculiaritats del mercat local espanyol.

L’èxit dels primers autoserveis va ser extraordinari i l’any 1960 ja hi havia a tot Espanya 91 supermercats, el que representava un increment del 700% respecte al 1959, tan sols dos anys després de l’obertura de la primera iniciativa pública. Ja en aquells moments, coincidint amb el seu primer aniversari, Caprabo liderava el sector dels supermercats a

Barcelona amb els seus dos establiments dels carrers Sant Antoni Maria Claret i Mandri. Aquells primers anys seixanta van coincidir amb una nova fase del desplegament governamental de la implantació dels supermercats, després de l'èxit de la mesura durant els dos primers anys. Ara, l'objectiu era concentrar el màxim nombre dels vells ultramarins en nous supermercats, amb tota mena d'incentius fiscals per fer-ho. Segons els càlculs del govern, a Espanya en aquells moments hi havia uns 100.000 negocis d'ultramarins, mentre que als Estats Units hi havia uns 300.000 establiments d'alimentació amb una població, en canvi, que era sis vegades més gran. I d'aquests 300.000, uns 18.000 eren supermercats que distribuïen el 62% del total de productes alimentaris. Per això l'administració espanyola volia aprofundir en la desaparició i concentració comercial dels ultramarins en nous supermercats d'autoservei, com estaven fent en aquells mateixos moments les famílies fundadores de Caprabo.

Aquesta xifra es multiplicava espectacularment cap a l'any 1965 quan ja hi havia uns 2.700 supermercats a tot el país i el 1970, un total de 5.695. Era el resultat de les campanyes divulgatives a favor de la creació de nous supermercats emanades des del Ministeri a través de les Cambres de Comerç.

La troballa del nom, han recordat els seus fundadors, es va resoldre de manera idònia quan, amb una certa conjunció de les inicials dels seus cognoms, es creava la nova paraula CAPRABO

Pocs anys més tard, el 1973, les dades estadístiques de l'època registraven un total de 7.748 supermercats d'autoservei a Espanya. I Barcelona es trobava al capdavant de totes les províncies pel que fa al seu nombre, amb 1.161 d'aquests establiments, seguida de Madrid (741), Alacant (548), València (509), Biscaia (433) i Sevilla (393).

UNA INICIATIVA PIONERA A LA BARCELONA DE 1959

En aquella època fundacional, la denominació de la nova empresa, així com la ubicació del local, va centrar part de les preocupacions dels seus responsables. La troballa del nom, han recordat els seus fundadors, es va resoldre de manera idònia quan, amb una certa conjunció de les inicials dels seus cognoms, es creava la nova paraula CAPRABO, que en anys posteriors i fins als nostres dies tindria un gran impacte comercial. No s'havien plantejat cap altra possible

Vista del primer supermercat Caprabo (1959)

combinació que no fossin les inicials dels seus cognoms i aquesta versió era, és clar, la que fonèticament funcionava millor.

LES FAMÍLIES FUNDADORES

Totes tres famílies ja tenien experiència en el món del comerç alimentari al detall. Josep Botet i Sangrà (Barcelona, 1914) tenia un popular *colmado* al carrer Diputació amb Roger de Flor. A can Botet el negoci dels ultramarins havia començat amb l'avi Jaume Botet que, arribat a la ciutat a principis del segle XX des de la població lleidatana de Torrefeta, va apostar per crear el seu propi negoci de distribució alimentària al detall. Dels quatre fills de Jaume Botet, va ser Josep el continuador de la petita empresa familiar. Altres germans també es van dedicar al negoci dels *colmados*, però només Josep en va continuar, fins a l'actualitat. L'impacte de la Guerra Civil va significar, com en tants altres àmbits de la vida social de país, també el tancament del negoci. Va ser llavors quan Jaume Botet va traspasar de manera definitiva el negoci al jove Josep Botet, que amb un préstec familiar de 50.000 pessetes de l'època va poder omplir la botiga amb els pocs productes que hi havia disponibles en els primers anys de la postguerra marcats per les duríssimes restriccions imposades per l'autarquia econòmica del règim franquista. Al cap d'un any, ha recordat Josep Botet, va poder tornar el préstec al seu pare, mostra ben il·lustrativa de la viabilitat del negoci, ampliat en anys posteriors. Va ser en el marc del Gremi d'Ultramarins, del que eren associats, que Josep Botet i el seu cunyat Jaume Prat i Pladevall —la família del qual tenia una de les seves principals botigues de queviures al carrer Padilla— van entrar en contacte amb Pere Carbó i van materialitzar la creació dels autoserveis a la ciutat, amb

l'estreta col·laboració de la Comisaría General de Abastecimientos y Transportes, a través del seu màxim responsable, Antonio Pérez-Ruiz Salcedo, i del Cap del Sindicat d'Alimentació, Manuel Guillén.

Pere Carbó i Casañas (Barcelona, 1921-2001) també s'havia format a si mateix en un tradicional *colmado*. Havia començat l'any 1934 com a aprenent en un comerç al carrer

Aquell dissabte 11 de juliol de 1959 a més del primer supermercat de Caprabo també es va inaugurar un altre autoservei a la ciutat, tal i com detallen els diaris de l'època, tot i que de manera més discreta que la inauguració del primer Caprabo. Es tractava d'un supermercat (avui desaparegut) ubicat al popular barri de la Verneda, al districte de Sant Martí, al grup de vivendes sindicals denominat Juan Antonio Parera. El seu propietari era la companyia madrilenya Supermercados Españoles, S.A., que operava amb la marca comercial "Superma"

de Ferlandina del barri del Raval de Barcelona. Després de la guerra acabaria comprant la botiga en la que havia començat com a aprenent d'adolescent. El 1959, en el moment de crear Caprabo, havia arribat a tenir-ne sis. Al llarg de la seva trajectòria professional Pere Carbó seria distingit amb diversos reconeixements, com ara la medalla Francesc Macià i la Creu de Sant Jordi que atorga la Generalitat de Catalunya a personalitats destacades. Va estar estretament vinculat amb la patronal catalana, Foment del Treball Nacional, va formar part de la junta directiva de la CEOE i va participar en la fundació del Consell de Gremis de Comerç de Barcelona, la Confederació de Comerç de Catalunya, el Gremi de Supermercats i Autoserveis de Barcelona i l'Asociación Española de Codificación Comercial (AECOC), a més de ser vocal de la Cambra de Comerç de Barcelona. Es tractava de negocis

ubicats per tots els barris de la ciutat, sense ser competència els uns dels altres. Totes tres famílies tenien els seus propis negocis i totes compartien una mateixa inquietud per intentar ser capdavanters i innovadors en la seva línia de negoci. I va ser amb la col·laboració de la Comisaría de Abastecimientos y Transportes que totes tres van decidir fer realitat el projecte, ambició i alhora arriscat, de crear el primer autoservei privat de la capital catalana. I així va ser. Anys més tard el mateix Pere Carbó recordaria que Caprabo havia sigut el pioner dels supermercats a Barcelona. "En España hubo otros que se instalaron con pocas diferencias. En Catalunya fue el primero que se abrió de iniciativa privada, porque anteriormente se abrió uno de titularidad estatal", afirmava. El 8 de maig de 1959 es constituïa formalment l'empresa Autoservicios de Alimentación Caprabo, S.A., amb tres administradors representants de les tres famílies fundadores. El primer domicili social de la companyia fou a Sant Antoni Maria Claret, 318-322, on poques setmanes més tard s'obriria el seu primer supermercat, amb un capital social inicial de 3.000.000 de pessetes. Les famílies van aportar en metàl·lic 250.000 pessetes cadascuna. A diferència de la resta de locals on les famílies fundadores de Caprabo tenien els seus negocis d'ultramarins privats, que eren de propietat i que també van continuar funcionant a partir de 1959, el primer local de la nova companyia era llogat a la Caixa de Pensions de Barcelona.

L'OBERTURA DEL PRIMER SUPERMERCAT CAPRABO

La seva iniciativa va culminar amb l'obertura, el dissabte 11 de juliol de 1959, del primer establiment dels Autoserveis Caprabo, situat a l'antiga avinguda (avui carrer) de Sant Antoni Maria Claret, 318-322. Es feia realitat, així, el primer supermercat d'iniciativa privada de la història de la ciutat, on el client podia realitzar, ell mateix, la seva pròpia compra entre els més de set-cents productes que la nova empresa de distribució oferia en un mateix espai. La primera de les botigues de Caprabo, encara en funcionament en l'actualitat, es converteix així en un dels espais més emblemàtics per a la història del comerç de la capital catalana. La inauguració, que va tenir lloc a les 13.30 hores, es va convertir en un esdeveniment social a la Barcelona de l'època. A l'acte hi van assistir, com era habitual en aquesta mena d'esdeveniments, nombroses autoritats oficials, com ara el Cap de l'Agrupació d'Intendència militar, el tinent coronel Julio Cañizares, en representació del Capità general de Catalunya; el Delegat provincial de Sindicats, Gonzalo Marcos Chacón, que a més representava al Governador civil de Barcelona; el Cap del Sindicat d'Alimentació, Manuel Guillén; el Sotsdelegat provincial de la C.A.T., Luis de Alforno; Josep

Notícia de les inauguracions dels
supermercats dels carrers
Antoni Maria Claret i la Selva de Mar
(*Diari de Barcelona*, 12 de juliol de 1959)

Sanllehí, en representació de la Cambra de Comerç i el Gremi d'Ultramarins; i el Delegat regional de supermercats, Javier Aoiz, en representació del Comissari general de la C.A.T.; entre altres autoritats policials, ja que es donava el fet, a més, que el nou supermercat es trobava a tocar d'una comissaria. En aquells moments també es disposava d'un primer magatzem de la companyia, al carrer de Lleó XIII de Barcelona.

Com també era habitual, les noves instal·lacions van ser beneïdes, en aquest cas pel pare dominic Luis Olivar, i acte seguit es va donar per inaugurat el nou local després que el Cap del Sindicat d'Alimentació, Manuel Guillén, fes el tall protocol·lari de la cinta commemorativa. El discurs inaugural del primer Caprabo el va fer Pere Carbó, que es va trobar amb una rebuda entusiasta dels assistents i en especial del representant del Governador civil, que va agrair la iniciativa dels impulsors de Caprabo per modernitzar el sistema de proveïments de la capital catalana. El nou local destacava per la innovació que representaven les seves instal·lacions, i especialment per les cambres frigorífiques que tants bons resultats havien donat ja en els primers supermercats inaugurats per la pròpia Comissaria de Abastecimientos y Transportes. El nou supermercat, als ulls de la

premsa de l'època que va cobrir la inauguració del local, satisfaria a partir d'aquells moments les necessitats dels veïns de les proximitats de l'Hospital de Sant Pau, en plena expansió urbana. El nou supermercat de Caprabo, tal i com mostren les fotografies de l'època, era un establiment adherit a la C.A.T., és a dir a la Comissaria de Abastecimientos y Transportes. Aquest règim especial permetia gaudir de diversos avantatges, com ara el subministrament d'articles a preus taxats i ja manufacturats i elaborats per la pròpia Comissaria, fet que garantia una estabilitat tant en la provisió de productes com en els seus preus. Per exemple, trobar-se adherit a la C.A.T. significava beneficiar-se de contractes com ara el subscrit el mateix 1959 per l'organisme governamental amb la Cooperativa de Productors Porcins de Barcelona, un contracte segons el qual aquesta cooperativa garantia el subministrament de peces especialment preparades per a la seva venda al detall en supermercats. I també de campanyes publicitàries de promoció conjunta dels supermercats adherits a la C.A.T.

La ubicació d'aquests dos primers supermercats privats a Barcelona no era casual i responia a la voluntat de la Comissaria de Abastecimientos y Transportes d'apropar als barris populars de la ciutat aquesta nova modalitat comercial, que principalment ofería uns preus més competitius que els del comerç tradicional

Aquell dissabte 11 de juliol de 1959 a més del primer supermercat de Caprabo també es va inaugurar un altre autoservei a la ciutat, tal i com detallen els diaris de l'època, tot i que de manera més discreta que la inauguració del primer Caprabo. Es tractava d'un supermercat (avui desaparegut) ubicat al popular barri de la Verneda, al districte de Sant Martí, al grup de vivendes sindicals denominat Juan Antonio Parera. El seu propietari era la companyia madrilenya Supermercados Españoles, S.A., que operava amb la marca comercial "Superma". La seva obertura, de fet, havia estat pactada amb la mateixa Comissaria Abastecimientos y Transportes, aprofitant les instal·lacions del supermercat americà de la Fira Internacional de Mostres.

La ubicació d'aquests dos primers supermercats privats

a Barcelona no era casual i responia a la voluntat de la Comissaria de Abastecimientos y Transportes d'apropar als barris populars de la ciutat aquesta nova modalitat comercial, que principalment oferia uns preus més competitius que els del comerç tradicional. I tot i que el primer supermercat estatal a la capital catalana s'havia situat en una ubicació ben cèntrica i benestant, com ho era el passeig de Gràcia de la dècada dels cinquanta, el Comissari de Proveïments i Transports declarava a la premsa el febrer de 1959, de tornada d'un nou viatge als Estats Units per analitzar el funcionament dels supermercats, que l'interès de l'Estat, amb la col·laboració de les empreses privades, també era el de “fomentar los

supermercados en aquellas zonas en donde la limitación de clientela o sus escasas posibilidades económicas no ofrezcan ningún atractivo a la iniciativa particular”.

D'aquí, iniciatives com ara el supermercat del barri de la Verneda, gestionat per un operador privat però promogut per la pròpia administració estatal. De fet, aquest supermercat “además de servir para el abastecimiento de importantes núcleos de población, será utilizado como escuela de formación de personal y de información para los comerciantes privados que deseen conocer este sistema”, afirmava el Comissari de proveïments al diari *La Vanguardia* el juny de 1959. ❖❖❖

ITINERARIS HISTÒRICS PER LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

EL NUCLI ANTIC DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS

Dissabte, 5 d'abril

A les 11 h. Durada aproximada: 2 h. Sortida: Centre Cívic Sant Martí (La Selva de Mar, 215).

Organitzen: SELAV i Centre Cívic Sant Martí.

Gratuït amb inscripció prèvia. S'ofereix servei de radioguies.

LA VERNEDA DE SANT MARTÍ: DELS HORTS ALS BLOCS

Dissabte, 17 de maig

A les 10 h. Durada aproximada: 3 h. Sortida: Biblioteca Gabriel García Márquez (Trellat, 219).

Organitzen: SELAV i Biblioteca García Márquez.

Gratuït amb inscripció prèvia. S'ofereix servei de radioguies.

RUTA HISTÒRICA PER LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (1). BARRI 72

Dissabte, 24 de maig

A les 11 h. Durada aproximada: 2 h. Sortida: Centre Cívic Sant Martí (La Selva de Mar, 215).

Organitzen: SELAV i Centre Cívic Sant Martí.

Gratuït amb inscripció prèvia. S'ofereix servei de radioguies.

RUTA HISTÒRICA PER LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (2). BARRI 73

Dissabte, 31 de maig

A les 11 h. Durada aproximada: 2 h. Sortida: Centre Cívic Sant Martí (La Selva de Mar, 215).

Organitzen: SELAV i Centre Cívic Sant Martí.

Gratuït amb inscripció prèvia. S'ofereix servei de radioguies.

texts bàsics

Francesc Nadal Piqué

BURGUESES CONTRA EL MUNICIPALISMO. LA CONFIGURACIÓN DE LA GRAN BARCELONA Y LAS ANEXIONES DE MUNICIPIOS (1874-1904)

Treball publicat a la revista *Geo Crítica* de la Universitat de Barcelona (número 59/60, setembre/novembre 1985).

El trabajo que tiene el lector en sus manos constituye una parte de una investigación más amplia sobre el pensamiento y la política territorial de la España ochocentista **(1)**. En las páginas que siguen a continuación se expondrá básicamente el proceso agregador desarrollado en el llano de Barcelona entre 1874 y 1904. Anexiones que representaron un paso decisivo en la formación de la Gran Barcelona.

El tema de las agregaciones municipales es una cuestión que ha ido adquiriendo en los últimos años un interés creciente debido tanto a las demandas formuladas desde sectores progresistas de la población barcelonesa para que en la reorganización administrativa del Ayuntamiento barcelonés y de la Corporación Metropolitana se tuviera en cuenta la realidad histórica y sociológica de los municipios agregados y de los existentes, así como por el desarrollo de las investigaciones sobre el crecimiento urbano de Barcelona a lo largo del siglo XIX. Pero, antes de entrar propiamente en materia se realizará una breve introducción a algunos aspectos significativos en los que se relacionará el crecimiento urbano de la Barcelona del XIX con las anexiones de los municipios de su llano.

CAMPOS, FÁBRICAS Y MUNICIPIOS EN EL LLANO DE BARCELONA (1840-1904)

Aunque la expansión de Barcelona es preciso situarla, como mínimo, hacia mediados del XVIII es a partir de la década de 1840 cuando se inicia con fuerza un crecimiento urbano e industrial casi ininterrumpido. La restauración en la década anterior de la Universidad; la creación de los talleres “Nuevo Vulcano” desde los que en 1849 se fabricaron las

calderas del primer barco a vapor realizado en España; la fundación en 1844 del Banco de Barcelona a cuyo frente estaría M. Girona y dos años más tarde, en 1846, de la Banca Arnus; y la puesta en funcionamiento en 1848 de la primera línea de ferrocarril que uniría Barcelona con Mataró constituyen hechos significativos de la fuerza de esa expansión.

En parte y como consecuencia de todo este desarrollo será durante esos años cuando la burguesía barcelonesa irá adquiriendo plena consciencia de las posibilidades urbanas de Barcelona. Así, en 1844 el filósofo J. Balmes escribió que Barcelona gracias al “espíritu industrial y mercantil de sus habitantes, es probable que ensanchándose de repente la ciudad, se uniría desde luego con Gracia y en seguida con otros pueblos vecinos, convirtiéndose en el espacio de veinticinco años en una de las capitales más extendidas y vistosas de Europa” **(2)**.

Opiniones parecidas, aunque no tan explícitas, se pueden encontrar en obras de Pau Piferrer y Pi i Margall (1843), P. Madoz (1843) o de T. Bertran i Soler, quién en 1847 afirmó que “la naturaleza, prodiga en sus dones, destinó al territorio de Barcelona para contener una ciudad inmensa, cuya población rechaza los límites de una fortaleza... En efecto sus límites naturales son las montañas de Montjuich, S. Pedro Mártir, Tibidabo y Moncada, teniendo a un lado el Besós y al otro una garganta entre Montjuich y S. Pedro Mártir que facilita la comunicación con el llano del Llobregat” **(3)**.

Todos estos escritos anticipadores ponen de manifiesto la vitalidad de ese crecimiento urbano y van dirigidos en gran parte a romper la cáscara de huevo que representaban las murallas. De hecho, el primer paso de la expansión barcelonesa será el derribo en 1854 de las murallas que miraban a tierra. Ese mismo año y dentro de la campaña para conseguir el derribo de las murallas el secretario municipal, el conservador Durán i Bas, que como se verá tuvo una activa participación en el proceso anexionador, elaboró un informe que, tal como ha señalado F. Estapé, resume las ideas urbanísticas

Francesc Nadal Piqué (Sant Sadurní d'Anoia, 1958). Catedràtic de Geografia Humana de la Universitat de Barcelona.

desarrolladas diez años antes por Balmes. Este escrito constituye una enérgica defensa conservadora de las grandes ciudades y en él se afirma que:

“...sólo, pues, el ensanche ilimitado satisface las de mayor espacio que siente Barcelona en su presente y en su mayor porvenir, porque es el único que le deja expeditas todas las condiciones de desarrollo... y para que sea ilimitado una razón muy poderosa, cual es la de sólo de esta suerte pueden llegar a confundirse con Barcelona las poblaciones vecinas que hoy viven a su sombra, y que por una ley irresistible han de tender no ya a aproximarse, sino a identificarse con ella, absorbiendo en la suya su personalidad legal” (4).

Esta necesidad de expansión quedará plasmada tanto a nivel teórico como práctico en la obra de Cerdà. Obra que representa no sólo una de las reflexiones ochocentistas más

Para Cerdà los suburbios están en función del crecimiento de la urbe principal y se caracterizan por sus irregularidades morfológicas y por la falta de servicios urbanos, estando su crecimiento vinculado, en algún caso, a la presencia de la línea de consumos

importantes sobre el crecimiento urbano, sino una de las respuestas más racionales al mismo. De la misma señalaremos brevemente tres aspectos relacionados de forma directa o indirecta con el proceso agregador: su visión de los suburbios; el problema de la línea de fielatos y los límites de la ciudad; y, su concepción unitaria y uniforme de parte del llano de Barcelona.

Para Cerdà los suburbios están en función del crecimiento de la urbe principal y se caracterizan por sus irregularidades morfológicas y por la falta de servicios urbanos, estando su crecimiento vinculado, en algún caso, a la presencia de la línea de consumos. Con una certera y clara visión del futuro Cerdà expone los negativos efectos urbanísticos de la línea de fielatos, a la que no duda en llamar nueva muralla del siglo XIX. Cerdà, convencido partidario de los efectos progresistas de la expansión urbana, opinaba que algunos límites municipales “obra en su mayor parte de la Edad Media, no han obedecido a precepto, ni regla alguna”, por lo que pueden constituir un obstáculo para el desarrollo urbano.

Con éstos y otros criterios Cerdà proyectará un ensanche de carácter supramunicipal, que se extenderá según el R. D. de 30 de mayo de 1860 a los municipios de Sants, las Corts, Sarrià, Sant Gervasi de Cassoles, Sant Andreu del Palomar, Sant Martí de Provençals y Sant Adrià del Besós. En realidad, su ensanche no se ajusta al ámbito municipal de las anexiones realizadas entre 1897 y 1904, pues mientras Sant Adrià permanecerá independiente, Horta será agregado a Barcelona. Para Cerdà la unificación de criterios urbanos, que presupone una gestión urbana supra-municipal, redundará en beneficio del conjunto de núcleos urbanos. De esta manera el proyecto de Cerdà da lugar a concebir el llano de Barcelona de una forma unitaria y uniforme y su aprobación constituye el primer paso legal para articular Barcelona y su llano de una forma unitaria (5).

A partir de la década de 1860 el crecimiento urbano tanto de Barcelona como de los pueblos de su llano siguió una línea de progresivo ascenso tal como se puede observar en el gráfico adjunto. El rápido crecimiento experimentado en el llano barcelonés fue posible no sólo por la industrialización o por la mejora y revolución en el sistema de transportes (nuevas carreteras, líneas de ferrocarril que cruzaban el llano, extensión creciente de la red de tranvías), sino también por la fuerte especulación inmobiliaria. De hecho, la urbanización del llano era una de las actividades económicas más lucrativas emprendidas por la burguesía barcelonesa.

La conversión de suelo agrícola en suelo urbano constituía una rápida forma de enriquecimiento de una burguesía más financiera de lo comúnmente creído. La especulación sobre el suelo en primer lugar, así como el negocio inmobiliario después serán dos actividades motoras en la formación de la Barcelona ochocentista. La relación existente entre la burguesía barcelonesa y los propietarios del suelo fue durante el XIX bastante estrecha (6).

Será también a partir de 1860 cuando, según la historiadora Enriqueta Díaz, se producirá “la incorporació del capital financer... en l’apropriació del Pla de Barcelona. Tenien per exemple, la vinculació de les financers Sociedad de Crédito Mercantil i la Sociedad de Crédito y Fomento de Barcelona a la compravenda de solars a l’exemple. Paral·lelament l’aparició de M. Girona (Banc de Barcelona i Hispano-Colo-

nial), J. Serra (Banc de Barcelona), E. Arnus (Banca Arnus)... en les llistes de majors contribuents en territorial a Barcelona ciutat, ratifica aquesta imatge del gran interès que adquirí el capital financer... en la inversió immobiliària" (7).

En su estudio Enriqueta Díaz explica cómo la anexión de los municipios del Llano de Barcelona constituía la creación de un gran mercado urbano. Esta autora muestra con datos como el crecimiento de la riqueza de Barcelona y alguno de los municipios de su Llano en el periodo 1891-1903 fue

Para articular la formación de esa gran ciudad, esbozada ya en 1840, la burguesía barcelonesa inició durante la Restauración dos operaciones de carácter territorial y urbano: la agregación de los municipios del llano barcelonés y el plan de enlace con los pueblos anexionados

debido a la inversión de capital en el suelo urbano. Durante este periodo se produjeron incrementos considerables de la riqueza urbana: el 129% en el ensanche de Barcelona; el 17,1% en Gràcia ; y, el 13,1% en las Corts (8).

Pero la actividad urbanística de la Barcelona de la segunda mitad del XIX no se redujo únicamente a operaciones de carácter especulativo, sino que se produjeron también importantes realizaciones urbanísticas. Así, durante el Sexenio se derribó gran parte de la Ciutadella, que pasó a convertirse en el gran parque barcelonés. En 1888 se celebró la Exposición Universal, que significó el relanzamiento y el reconocimiento internacional de Barcelona como un gran centro industrial y urbano. Otras actividades fueron los estudios que desde 1873 hasta su muerte, acaecida en 1892, realizó Àngel Josep Baixeras sobre la reforma interior de la ciudad vieja, así como los proyectos y discusiones sobre la urbanización de la plaza Cataluña.

Para articular la formación de esa gran ciudad, esbozada ya en 1840, la burguesía barcelonesa inició durante la Restauración dos operaciones de carácter territorial y urbano: la agregación de los municipios del llano barcelonés y el plan de enlace con los pueblos anexionados. Plan que motivó un concurso internacional en 1903 y que fue ganado, dos años más tarde, por el arquitecto francés L. Jaussely.

Así pues, el proceso agregador constituye un hecho clave en la configuración de la Gran Barcelona cuyas repercusiones exceden los límites meramente urbanísticos. En los

ABAJO LAS MURALLAS!!!

MEMORIA

SOBRE LAS VENTAJAS QUE REPORTARIA BARCELONA,
Y ESPECIALMENTE SU INDUSTRIA,
DE LA DEMOLICION DE LAS MURALLAS QUE CIRCUEYEN LA CIUDAD.

PREMIADA

con una medalla de oro, por el Excmo. Ayuntamiento
constitucional de la ciudad de Barcelona,

CON ASESORO AL PROGRAMA PUBLICADO POR SU EXCELENCIA EN 31 DE DICIEMBRE
DE 1840.

Su autor

el Dr. D. PEDRO FELIPE MORLAU.

(Publicase por acuerdo y à expensas del Excmo. Ayuntamiento
constitucional.)

BARCELONA: 4844. (noviembre).

IMPRENTA DEL CONSTITUCIONAL.

aparatdos siguientes se expondrà una investigación de las anexiones analizadas desde una perspectiva de política territorial. En primer lugar se expondrà de forma general los procesos de segregación e independencia municipal que se producen hasta 1874. Después se analizará con mayor profundidad el expediente anexionador iniciado en 1876 y cerrado en 1882. Luego se tratarán algunos aspectos de la intensa actividad agregadora que tuvo lugar desde ese año hasta 1894. A continuación se estudiarán las gestiones realizadas por las diferentes comisiones en Madrid durante el mes de abril de 1897 para conseguir o impedir la anexión. Y, por último, se señalarán algunas de las repercusiones que provocó esa agregación hecha por decreto.

INDEPENDENCIA Y SEGREGACIONES MUNICIPALES (1816-1874)

El proceso anexionador tiene unas raíces históricas anteriores al siglo XIX y alguno de sus aspectos entra dentro del campo de estudio de la geografía política. El área administrativa de Barcelona fue hasta la instauración de los Borbones mucho mayor que el límite municipal que quedó en 1850 tras la segregación de Gracia. El estudio de los límites de la Barcelona medieval, es decir la determinación de "l'hort i vinyet" ha sido objeto de discusión y estudio (9). Si el territorio de la Barcelona medieval parece que se extendía desde

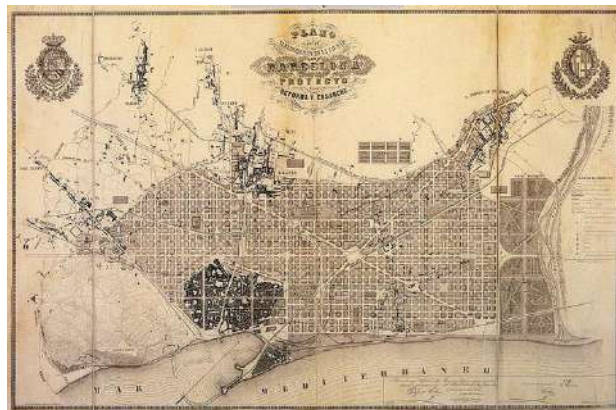
Montgat hasta Castelldefels en el siglo XVI, esta situación se había modificado pues según Carreras i Candi “los suburbis de Barcelona, al començament del segle XVI, no estaven afectes a cap divisió civil; llurs termes se regulaven per los de les circumscripcions parroquials” (10).

Aunque las parroquias que estaban más próximas a la ciudad como Sants o Sant Martí eran sufragáneas de las iglesias de Barcelona (Santa María del Mar, del Pi). Ahora bien, la cuestión de la autonomía o dependencia de dichas parroquias como base para fundamentar o no históricamente la autonomía de los municipios anexionados es una discusión de difícil resolución por los inconvenientes que entraña aplicar las complejas formas de administración medievales a instituciones más modernas. Dificultad que se agrava si se tiene en cuenta que algunas zonas como las Corts disponían de privilegios especiales.

La caída de Barcelona en 1714 en manos de las tropas borbónicas representa la destrucción del poderoso “Consell de Cent” de la ciudad y la supresión del régimen municipal catalán por medio del célebre decreto de Nueva Planta, por el que éste pasaba a organizarse según el modelo municipal castellano

No obstante, existe una cuestión política y territorialmente importante. La caída de Barcelona en 1714 en manos de las tropas borbónicas representa la destrucción del poderoso “Consell de Cent” de la ciudad y la supresión del régimen municipal catalán por medio del célebre decreto de Nueva Planta, por el que éste pasaba a organizarse según el modelo municipal castellano (11). El triunfo borbónico tuvo sobre Barcelona unas repercusiones territoriales, que ya han sido puestas de relieve: destrucción del barrio de la Ribera, construcción de la Ciutadella, reforzamiento de los dispositivos militares. A esas medidas, tal vez, habría que añadir que la supresión del “Consell de Cent” fue seguido de la creación, por medio del mismo decreto de Nueva Planta, de los municipios del Llano (las Corts y Gràcia la conseguirán en la primera mitad del XIX). (12)

La legitimación de la autonomía existente o no de estos municipios por parte de la administración borbónica pue-

de interpretarse como una medida política absolutista dirigida a reducir y atenuar el poder de Barcelona. La división del Llano en diferentes municipios puede considerarse como un intento de dispersar y reducir ese poder. De hecho, la división territorial de una institución y la autonomización de alguna de sus partes suele ser una disposición realizada por un tercer elemento para incrementar su propio poder. La aplicación de esta política a Barcelona después de 1714 es una cuestión importante y que merecería algún estudio concreto.

A lo largo del siglo XIX la consecución de la autonomía municipal fue un objetivo perseguido por los habitantes del Llano de Barcelona hasta la Restauración. Las ideas liberales de autonomía municipal y el modelo territorial liberal, que se iría imponiendo, apoyaban las reivindicaciones autonomistas.

Así, el 5 de febrero de 1816 los vecinos de Gràcia piden la autonomía municipal, pero las autoridades absolutistas rechazan la propuesta. Con el triunfo de los liberales en 1821, Gràcia, que tenía más de 2.000 habitantes y cumplía con los requisitos legales, logró obtenerla. Ese mismo año el arquitecto Tomás Soler informó a la Diputación acerca de los límites del territorio del nuevo municipio y ésta los aprobó (13). Pero la autonomía fue efímera, porque en 1823 con la vuelta del régimen absolutista Gràcia perdería su régimen municipal.

Las desavenencias administrativas entre Barcelona y el consejo del barrio de Gràcia aumentaron. Así, J. M. Fabrè y J. M. Huertas señalan que hubo un conflicto porque se dieron permisos de construcción sin la autorización de Barcelona. Hay que tener en cuenta que los barrios extramuros de Barcelona pagaban los mismos impuestos que ésta, es decir más elevados que los demás municipios del Llano, sin beneficiarse de las ventajas que poseían los barrios de intramuros (14).

Tras insistentes demandas el 25 de junio de 1830 les fue concedido el privilegio, ratificado por R.O., de que Gràcia sería elevada a la categoría de Villa. Las gestiones para obtener la independencia de Barcelona se activaron en 1850. Una de estas gestiones fue la elaboración de una *Exposición razonada...*, en la que se señalaban los motivos por los que se pedía la obtención del título de villa.

Entre las razones aducidas por los vecinos de Gràcia para obtener su autonomía estaba su concepción del desarrollo urbano de Barcelona. En su opinión, —y pensemos que este texto está escrito cuatro años antes del derribo de las murallas—:

“Barcelona como de rodillas a los pies del gigante castillo que la domina, como sujeta por una Ciudadela ventajosamente situada y con todas las reglas del arte construida para hacerla inexpugnable, como condenada por una línea de sólidos baluartes que se levantan por do quiera, y finalmente, como oprimida por hondos fosos y gruesas murallas que la circuyen no parece sino que anuncia el destino de una importante plaza de armas, y no parece sino que se la haya condenado a vivir incomunicada o sola” (15).

Los propietarios gracienses esperaban aprovechar esta adversa situación de Barcelona en su favor. Pues «Barcelona es —según éstos— poco menos que una apretada piña de casas y un ahogado hacinamiento de hombres” con pésimas

Otro municipio que obtuvo su independencia en la primera mitad del XIX fue el barrio de las Corts, aunque esta vez la segregación no fuera de Barcelona, sino de Sarrià

condiciones higiénicas y con un crecimiento industrial que no cabe en el interior del recinto amurallado. Por el contrario, Gràcia dispone para ese desarrollo urbano e industrial condiciones excelentes. Por estas razones:

“Gràcia ... carece del menor obstáculo para recorrer con libertad un anchuroso espacio y engrandecerse. Una multitud de circunstancias... han influido ya en el establecimiento de varios ramos de industria que no caben o a lo menos cómodamente en la utilizada Barcelona” (16).

Otra razón esgrimida por Gràcia era el abandono en que se encontraban los servicios que Barcelona debía prestar. Pero, sin duda, el argumento más importante consistía en que con su autonomización de Barcelona Gràcia vería reducidos sus impuestos. Hay que tener en cuenta que los municipios pagaban más cuanto mayor fuera su tamaño poblacional. Este criterio liberal de organización de la hacienda posibilitaba el hecho de que separarse de un gran municipio fuera una operación económicamente rentable. Así lo vieron los propietarios de Gràcia, quienes en su Exposición razonada... afirmaban:

“Todavía más: tal vez no sea exagerado asegurar, que Gràcia considerado ahora barrio de Barcelona, contribuye al Erario por razón de su industria y comercio con un setenta por ciento más de lo que contribuiría, si se le considerase según su exclusiva base de población reducida a dos mil vecinos poco más o menos. La favorable resolución de V.M. debe hacerle ese importante beneficio que no puede ser mirado con indiferencia... porque es incuestionable en buenos principios económicos, que el favor que se dispensa al industrial y al comerciante, refluye necesariamente en alivio de todas las demás clases...” (17).

Este texto muestra que la obtención de la autonomía podía ser un buen negocio. El planteamiento global de los gracienses estaba enfocado hacia el aprovechamiento y rentabilización del crecimiento de Barcelona. Estas ideas no debieron pasar desapercibidas a la burguesía barcelonesa, que presionó al gobierno central para que se derribasen las murallas y se aprobara su plan de ensanche. La independencia de Gràcia fue concedida en 1850 por el gobierno moderado del reaccionario Bravo Murillo. Pero, ahora la extensión del nuevo municipio de Gràcia era menor de la que este barrio había conseguido en los años 1821-23.

Otro municipio que obtuvo su independencia en la primera mitad del XIX fue el barrio de las Corts, aunque esta vez la segregación no fuera de Barcelona, sino de Sarrià. En su estudio sobre las Corts, J. M. Casasús explica que alguna de las familias enriquecidas a lo largo del XVIII fueron las que solicitaron en 1814 “el derecho a disponer de Ayuntamiento propio y separado de Sarrià”. El 26 de marzo de 1821 el Gobierno Civil de Barcelona aprobaba los límites del nuevo municipio. Pero, las Corts no consiguió su autonomía hasta el 5 de enero de 1823 y su vida municipal fue corta, pues fue de nuevo anexionado a Sarrià en noviembre de ese mismo año con la restauración del régimen absolutista (18).

Si en un principio la lucha por la autonomía de las Corts estuvo dirigida por los propietarios agrícolas más ricos, la segunda etapa en la consecución de ésta fue dirigida por la burguesía autóctona (Comas i Masferrer, los Deu, Gerard Piera). Casasús hace una interpretación política de la segregación definitiva con Sarrià interesante, pero seguramente insuficiente. Para éste “la lluita entre Sarrià i les Corts s’ha

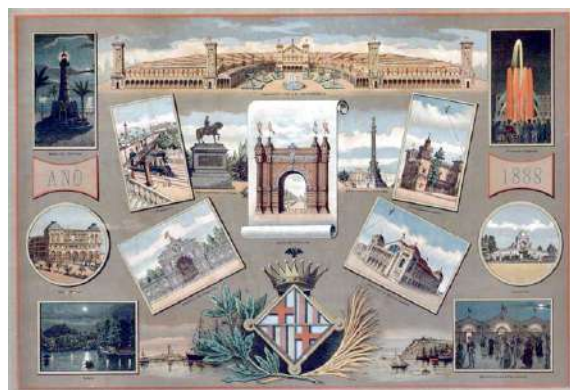
d'interpretar, en aquests anys, com el reflex municipal d'unes tensions a més alt nivell entre les forces progressistes (representades per les Corts) i les forces reaccionaries (representades per Sarrià)" (19).

El 18 de octubre de 1836, en un período en el que las ideas liberales progresistas de autonomía municipal estaban en expansión, las Corts conseguía segregarse definitivamente de Sarrià. El Ayuntamiento de las Corts estuvo controlado primero por los Cuyas, ricos propietarios agrícolas, y luego, de forma indirecta, por Comas i Masferrer. Posteriormente, las Corts vió peligrar su autonomía municipal en dos ocasiones. La primera vez fue en 1854-57 a raíz del derribo de las murallas de Barcelona, pues las Corts se vió afectado por la instalación de una zona militar, que estaba en proyecto y la

Los vecinos de Hostafrancs no tuvieron tanta suerte como los de Gràcia y las Corts en sus intentos segregadores. En 1839 el municipio de Sants llegó a un acuerdo con el de Barcelona por el que cedía a éste el territorio denominado Creu Coberta y a su vez Barcelona le daba parte de su franja marítima, con lo que Sants llegaba hasta el barrio del Port junto al mar

segunda fue en 1867, durante este año se produjo el primer intento por parte de Barcelona de anexionarse el municipio de las Corts, aduciendo que éste no llegaba a los 200 habitantes. El intento fracasó porque los vecinos de las Corts consiguieron demostrar que habían emprendido un progresivo desarrollo industrial (20).

Los vecinos de Hostafrancs no tuvieron tanta suerte como los de Gràcia y las Corts en sus intentos segregadores. En 1839 el municipio de Sants llegó a un acuerdo con el de Barcelona por el que cedía a éste el territorio denominado Creu Coberta y a su vez Barcelona le daba parte de su franja marítima, con lo que Sants llegaba hasta el barrio del Port junto al mar (21). La Creu Coberta ocupaba una buena parte de lo que posteriormente sería Hostafrancs y en el momento de su agregación a Barcelona no existía oficialmente ninguna edificación. Su gran crecimiento posterior estuvo ligado a su óptimo emplazamiento para las comunicaciones y su proxi-

midad a la línea de consumos lo que le proporcionaba ventajas comerciales (22). En 1851 los vecinos de Hostafrancs intentaron segregarse de Barcelona; pero las gestiones quedaron paralizadas durante bastante tiempo hasta que el 15 de septiembre de 1876 se decidió no continuar el proceso segregador (23).

Tampoco tuvieron mucho éxito los vecinos del barrio del Taulat (Poble Nou) en sus pretensiones de segregarse de Sant Martí. En 1851 iniciaron un proceso segregador, proceso que activaron de nuevo en 1860 y en 1863 (24). En septiembre de 1863 se inició el expediente de segregación. Entre las razones aducidas por los vecinos del Poble Nou para obtener su independencia estaban las de que se encontraba muy distante del Ayuntamiento y de la Iglesia de Sant Martí, ubicadas en el barrio del Clot.

Además, argumentaban que la administración de Sant Martí era muy deficitaria, pues había falta de instrucción pública, seguridad individual, de aguas potables, vigilancia en los comestibles y en los pesos y medidas. En respuesta a las quejas el Ayuntamiento de Sant Martí elaboró un informe..., en el que se rebatían punto por punto dichas afirmaciones. En éste se argumentaba que la segregación del Taulat tendría unas repercusiones muy negativas para la hacienda municipal de Sant Martí, que intentan exponer:

"Pasemos a demostrarlo. Esta población, tal cual en el día consta de 2.026 vecinos según el último censo, y en consecuencia, comprendida en la clase 6 de la tarifa general número 1º de las industrias y profesiones que han de contribuir por su base de población. Segregado el barrio del Taulat con sus 1.101 vecinos según arroja el documento número 1º con extensión de los forasteros, queda San Martín de Provensals con 925 vecinos y en su virtud pasa dicho pueblo de San Martín y el nuevo distrito a la clase 7ª" (25).

Las presiones de Sant Martí consiguieron neutralizar las pretensiones segregacionistas del Poble Nou. Aunque en 1870 estas aspiraciones estuvieron a punto de lograrse gracias a un acuerdo del Ayuntamiento de Sant Martín favorable a dicha autonomía, que fue revocado el 18 de octubre de 1879, por decisión de la Diputación de Barcelona (26). No

por ello desistieron los vecinos del Poble Nou en su deseo de alcanzar la independencia. Así, en marzo de 1873, poco tiempo después de haberse proclamado la I República, se celebró un debate en favor de la segregación al que asistieron unas 400 personas. No obstante, las gestiones para conseguir la independencia no prosperaron **(27)**.

Por el contrario, los trámites iniciados por Barcelona para anexionarse los terrenos del cementerio del Poble Nou iniciados el 17 de mayo de 1848 tuvieron mayor éxito. Tras una dura intervención del Jefe Político provincial en favor de Barcelona, amonestando a las autoridades del Ayuntamiento de Sant Martí, el 24 de mayo de 1849 Barcelona conseguía agregarse los terrenos del actual cementerio del Poble Nou **(28)**.

Un hecho que conviene mencionar aquí es la paulatina importancia que fue adquiriendo el núcleo de Sant Joan d'Horta sobre Sant Genís dels Agudells. Durante el siglo XVI y hasta mediados del XIX el término de la parroquia de Horta era denominado Sant Genís d'Horta. Hasta 1855 el sello municipal llevaba inscrito conjuntamente el nombre de Sant Joan d'Horta y Sant Genís dels Agudells, aunque en 1885 en el sello ya sólo figuraba Horta.

La llegada de la Restauración supuso un giro total en la política de agregaciones y segregaciones del llano de Barcelona. A partir de 1876 con un ayuntamiento y un gobierno conservador Barcelona iniciará una política anexionista

Hasta mediados de la década de 1860 se producen en el llano de Barcelona toda una serie de procesos segregadores. La obtención de la autonomía municipal se realiza en un período de expansión de las ideas favorables a la autonomía municipal, ideas que culminaron durante la I República con las sublevaciones cantonales. Aunque la concesión de la autonomía municipal pueda estar ligada a gobiernos progresistas (las Corts en 1836), la independencia de Gràcia rompe este esquema. Una de las razones más poderosas que influyeron en la búsqueda de la autonomía municipal radicaba en que ésta era una acción provechosa, pues se pagaban menos impuestos en los municipios más pequeños. El llano de Barcelona podía ser una unidad física, pero en el siglo XIX era un conjunto de territorios con una fiscalidad muy diferente. Este es un aspecto clave porque una fiscalidad baja constituía un factor importante en la instalación de fábricas y en una rápi-

da urbanización. Mucha menor importancia tenía, aunque no hay que olvidarla, el interés de algún grupo económico en no depender de determinado municipio controlado por sectores con una orientación política diferente a sus intereses (las Corts y Sarrià).

Durante este periodo el Ayuntamiento de Barcelona realizó una política anexionadora puntual y poco agresiva en relación con el periodo 1876-1904. Esta actividad se redujo sólo al intercambio de Hostafrancs (1839), a la anexión del cementerio del Poble Nou (1849) y a los fallidos intentos de agregarse las Corts en 1867. Por el contrario, tuvo que ver como Gràcia no sólo se le independizaba, sino que emprendía una política urbanística autónoma y como Hostafrancs intentaba aunque sin éxito, conseguir su autonomía. Ante esta política autonomista el derribo de las murallas y el plan de ensanche de Cerdá significaron pasos decisivos en el control del desarrollo urbano del llano barcelonés por parte de Barcelona y preparaban la política anexionista que iniciaría esta ciudad en 1874.

BARCELONA Y EL EXPEDIENTE DE ANEXIONES (1876-1882)

La llegada de la Restauración supuso un giro total en la política de agregaciones y segregaciones del llano de Barcelona. A partir de 1876 con un ayuntamiento y un gobierno conservador Barcelona iniciará una política anexionista. Así, el 7 de febrero el diputado conservador Marià Maspons i Labrós (1840-1885) elevaba una instancia a la Diputación Provincial de Barcelona para que los municipios de Gràcia, Sants, las Corts, Sant Martí de Provençals, Sant Gervasi de Cassolès, Sant Andreu del Palomar, Sarrià y Horta fueran anexionados a Barcelona.

Maspons i Labrós era un político conservador, protectionista y defensor del derecho civil catalán. En 1875 fue uno de los firmantes del manifiesto de los conservadores catalanes a Cánovas del Castillo y en 1885 presidió la comisión que presentó a Alfonso XII el "Memorial de Greuges". En su ins-

tancia Maspons i Labròs argumenta con criterios jurídicos y geográficos físicos que “Barcelona y sus arrabales” forman una unidad, pero que está dividida en diversos municipios.

Para reafirmar esta opinión se apoyó en el plan de Cerdà. Por ello escribe que “la unidad de Barcelona y sus arrabales (hoy municipios separados) quedó ya reconocida en el plan de ensanche y en cuantas disposiciones legales a él hacen referencia” (29). Otra de las razones aducidas era la de los desbarajustes administrativos que conllevaba la existencia de tantos municipios. A nivel legal, justificó la anexión porque según la legislación vigente se puede proceder a ésta cuando existe confusión de cascos urbanos, circunstancia que se da entre diferentes municipios del llano.

El inicio del expediente de anexiones presentado por Marià Maspons i Labròs se realizó mientras Manuel Girona (1818-1905) era alcalde de Barcelona. Girona, fundador y director del Banco de Barcelona, fue uno de los hombres económicamente más importantes de la Barcelona del XIX (30). Este banquero conservador contribuyó con sustanciosas aportaciones monetarias a que se instaurase el nuevo régimen alfonsino. En recompensa por tan generosa colaboración fue nombrado alcalde de Barcelona.

Durante su etapa de alcalde se redujo el déficit crónico del Ayuntamiento barcelonés y se realizaron diferentes actuaciones urbanísticas. Se inauguró el mercado del Born, se hicieron propuestas para la construcción de un gran casino comunal, que fomentase las posibilidades turísticas de Barcelona y se iniciaron y presentaron diferentes proyectos para la urbanización de la plaza Cataluña (31). Antes de continuar con la explicación del expediente de anexiones no estaría mal recordar de nuevo aquí que Girona era, como ha puesto de manifiesto Enriqueta Díaz, uno de los miembros más destacados de esa burguesía financiera y especuladora que invertía capitales en suelo urbano.

El hecho de que el expediente de anexiones fuera presentado en los inicios de la Restauración bajo los auspicios de M. Girona pone de relieve, como mínimo, tres aspectos territoriales. En primer lugar, la liquidación de la política municipalista llevada a cabo por los partidos progresistas y por la República Federal. Recordemos que pueblos como Sant Martí, Gràcia, Sants tenían una fuerte tradición federal y que durante el Sexenio todos ellos tuvieron representación en la sección española de la Primera Internacional. En segundo lugar, la aspiración de formar esa gran Barcelona que desde la década de 1840 era uno de los proyectos más importantes de la burguesía y la intelectualidad barcelonesa (Balmes, Durán i Bas, Cerdà, Girona). Y por último, la agregación como una operación muy rentable por la que el valor del suelo y las posibilidades de urbanizarlo aumentaban.

Tras la instancia de Marià Maspons i Labròs la comi-

sión de División Territorial de la Diputación de Barcelona acordó el 5 de abril de 1876 enviar la propuesta de anexión a los municipios afectados. La Diputación aprobó el 19 de ese mismo mes el acuerdo de dicha comisión y tres días más tarde éste es comunicado al Gobernador, quien lo transmite a los municipios implicados.

El 10 de mayo de 1876 el Ayuntamiento de las Corts envía una instancia señalando la falta de tiempo establecido para entregar el informe. El primer municipio que envió su informe fue el de Sant Gervasi de Cassoles, que lo redactó el 27 de mayo. El informe, se oponía a la agregación de Sant Gervasi a Barcelona. Las razones argüidas para oponerse a ésta eran: “que si bien la unidad de Barcelona y sus arrabales quedó ya reconocida en el plano del ensanche y en algunas disposiciones legales que a él hacen referencia... este reconocimiento no puede pasar de ser un hecho puramente teórico” (32); que los cascos urbanos de Gràcia y no se confundían

El inicio del expediente de anexiones presentado por Marià Maspons i Labròs se realizó mientras Manuel Girona (1818-1905) era alcalde de Barcelona. Girona, fundador y director del Banco de Barcelona, fue uno de los hombres económicamente más importantes de la Barcelona del XIX

con el de Sant Gervasi; que la autonomía de un municipio es fruto de una larga historia y ésta no se puede cambiar de “una plumada”; que su anexión “ocasionaría graves perjuicios (a Sant Gervasi) por cuanto tendría que sobrellevar las enormes cargas que pesan sobre los habitantes de una población de mayor número de almas y no podría participar de las mejoras y ventajas de que disfrutaban los habitantes de esta capital” (33); además, los industriales se verían obligados a pagar unas contribuciones más elevadas propias de una población de primera categoría con lo que no podrían hacer frente a la competencia de las fábricas de Barcelona más poderosas; que como municipio alejado de Barcelona si fuera anexionado su administración resultaría deficiente, como ocurre con el barrio de Hostafrancs ejemplo de la pésima administración barcelonesa.

Entre los días que van de 2 al 10 de junio los municipios de Sarrià Gràcia y Sants pidieron prórrogas para poder

contestar. El siguiente municipio en enviar su informe, también negativo, fue el de Sant Martí, que lo hizo el 9 de junio de 1876. Este informe, que no aporta ninguna razón diferente para oponerse, pone especial énfasis en lo negativo que sería para Sant Martí su nivelación fiscal con Barcelona. A causa de ésto se expone que:

“Esta población ya por los grandes establecimientos industriales que existen levantados, ya por la importancia numérica de su población ha venido convirtiéndose en talleres y manufacturas de la industria de la capital; las fábricas han ido desapareciendo del casco de Barcelona montándose en este pueblo, que por sus condiciones especiales, era el mejor indicado. La subsistencia en la capital es mucho más cara que los pueblos circunvecinos por la enorme diferencia en su escala de población, el alquiler para las habitaciones más elevado, así que la clase jornalera, los hijos del trabajo dedicados a la industria en sus distintos ramos han debido por necesidad abandonar la Capital y establecerse en los pueblos circunvecinos donde los alquileres son más baratos y menos caras las subsistencias” (34).

La agregación, específica a continuación el informe, sería beneficiosa para Barcelona, pero no para la clase obrera, que debería trasladarse hacia los municipios contiguos. Este sería un argumento divulgado repetidamente por la prensa de los pueblos de las afueras. En el mismo también se rechaza el criterio barcelonés según el cual la unificación del reinstaurado impuesto de consumos supondría un aumento de los ingresos municipales y, por tanto, una mejora en la administración municipal.

A continuación, envió su informe el Ayuntamiento de Sarrià. Este lo redactó el 24 de agosto de 1876. En su informe, también contrario a la anexión, se argumenta que «siendo la población fija de Sarrià en su mayor parte compuesta de clase jornalera que trabaja en las obras de la vecina capital, aprovechándose la comodidad y baratura que le permite el ferrocarril especial, que los une directamente, obteniendo dicha clase medio de vivir holgadamente” (35), la agregación sería perjudicial para esta clase así como para la incipiente industria que se está instalando en su término y a la “continua afluencia de forasteros que tienen marcada predi-

lección para residir en esta población largas temporadas” (36). Además, no existe confusión alguna del casco urbano de Sarrià con ninguno de sus municipios vecinos.

Unos pocos días más tarde, el 31 de agosto de 1876, elaboró su informe la villa de Gràcia. Este, que posteriormente fue editado como un folleto de 14 páginas, contiene algunas aportaciones interesantes. A lo largo de sus páginas se refutan punto por punto los criterios esgrimidos por Maspons i Labrós. En particular, se rechaza el argumento según el cual el ensanche propuesto por Cerdà constituía el armazón legal y urbanístico que daba paso a la unión de Barcelona con los municipios de su llano. Por el contrario, se señala que dicho proyecto “implica el ensanche de las

Esta población ya por los grandes establecimientos industriales que existen levantados, ya por la importancia numérica de su población ha venido convirtiéndose en talleres y manufacturas de la industria de la capital; las fábricas han ido desapareciendo del casco de Barcelona montándose en este pueblo, que por sus condiciones especiales, era el mejor indicado

poblaciones limítrofes, no la absorción de éstas por el Ayuntamiento de la capital” (37). A lo que se afirma que “es evidente... que no está prejuzgada la cuestión, en el sentido que se supone, sino en el opuesto y que el Ayuntamiento de Barcelona ni siquiera pensó entonces en la agregación que ahora se proyecta” (38). Se trata de una interpretación un poco sesgada del proyecto de Cerdà, pues su pensamiento era más unitario de lo que este informe señala. Ahora bien, supone una interpretación contraria a la sostenida por Barcelona de desarrollo desde el centro hacia fuera, pues definiendo que la expansión se produce en sentido opuesto, es decir desde fuera hacia el centro.

El informe consideraba que si bien en algunos puntos del ensanche existían contactos, éstos no estaban tan generalizados como para que se produjera confusión de términos. Pero, el argumento más interesante esgrimido por Gràcia es de orden político. La unificación de pueblos podría traer consigo la unión de los elementos revolucionarios y las conse-

cuencias de ello resultarían imprevisibles. El informe apuntaba que:

“Indiscutible es que Barcelona encierra elementos perturbadores que en momentos dados se hacen dueños de la situación, habiéndose visto obligado el poder Ejecutivo en algunas ocasiones a tomar medidas enérgicas para restablecer el orden. Si pues a una ciudad populosa y de las condiciones indicadas, se le juntan numerosos auxiliares, diseminados hoy por los alrededores, y quien garantiza que mañana defendida por la muralla natural que forman las montañas que la circundan no sobrevengan un trastorno imponente que exija torrentes de sangre para dominarlo?... a Barcelona, tampoco le convendría una fusión, que vendría a dar mayor fuerza a los elementos nocivos que la misma encierra” (39).

Posteriormente estas argumentaciones fueron utilizadas tanto por los municipios del llano de Barcelona, como por algún sector conservador de la burguesía barcelonesa. Otra razón presentada por Gràcia era la de que con la anexión Barcelona no aumentaría, ni podría hacerlo tampoco, los servicios que presta y la representatividad que tiene en la actualidad el Ayuntamiento de Gracia. Y, por último, también se pone de relieve el peligro de unificar físicamente ambos municipios, pues ello comportaría la ruina de Gràcia. Si se produjese la agregación la “industria, comercio, artes (de Gracia)... desaparecerían, sin duda antes del año de fusión, porque satisfaciendo los impuestos con arreglo a las tarifas que marcan las leyes tributarias, habría un desequilibrio enorme que obligaría al industrial, al artista y al comerciante a trasladar sus establecimientos a la capital u otras localidades” (40).

Para sostener estas afirmaciones el informe aporta una serie de datos indicativos sobre la desigualdad fiscal. Según éstos, las industrias “comprendidas en “la primera clase, satisfacen en Barcelona la cuota de 1.200 pesetas anuales. En Gracia sólo 620. Las de segunda clase en la capital 615 pesetas. En esta localidad 340. Y en virtud de la tarifa para la exacción del impuesto de consumos, aprobada en este año, los cien litros de vino que se introduzcan en el casco de la localidad, pueden adeudar como máximo pesetas 6,25 en la última y 12,50 en Barcelona” (41). Son cifras significativas de las diferencias fiscales existentes entre dichos municipios, pero seguramente en la realidad las diferencias no debían ser tan acusadas.

Unos meses más tarde, el 13 de noviembre de 1876, el Ayuntamiento de Sants redactó un informe igualmente contrario a su agregación a Barcelona. El informe, que no contenía ninguna idea nueva sobre la que fundamentar su oposición, señalaba a los municipios circundantes a Valencia como un ejemplo de coexistencia entre esta ciudad y los municipios más cercanos. Al respecto, se afirmaba que “como sucede

entre otros territorios en el antiguo reino de Valencia, en el cual poblaciones que se están tocando tienen su respectiva municipalidad. El Grao por ejemplo se halla a menos distancia de Valencia que Gràcia de Barcelona unen a aquellas dos poblaciones ferrocarril y tranvía, la 1ª es puerto de la 2ª, las relaciones entre la una y la otra no pueden ser más estrechas y sin embargo a nadie ha ocurrido amalgamarlas y confundirlas” (42). Ejemplo y planteamientos que el tiempo se encargó de desmentir, pues el Grao, junto a otros municipios circundantes a Valencia fueron anexionados a esta ciudad en 1897.

La tardanza con que Sants emitió su informe puede ser justificada, tal como se afirma en el mismo, como consecuencia de una sopesada meditación, pero también como una cierta expectativa ante la propuesta agregadora de Barcelona, que no debió disgustar del todo a más de un vecino con intereses. El informe hace especial mención al hecho de que con la agregación Sants perdería en servicios municipales y la anulación de la desigualdad fiscal supondría la ruina de su industria y una pesada carga para las clases agrícola, obrera y pequeños comerciantes.

De la misma forma que en el informe de Gràcia se manifiesta que la unificación podría tener negativas consecuencias políticas. Por eso se argumenta que:

La tardanza con que Sants emitió su informe puede ser justificada, tal como se afirma en el mismo, como consecuencia de una sopesada meditación, pero también como una cierta expectativa ante la propuesta agregadora de Barcelona, que no debió disgustar del todo a más de un vecino con intereses

“si en tiempos normales surgen tan graves inconvenientes ¿Qué sucedería en épocas de calamidades? En las grandes y por desgracia frecuentes convulsiones políticas o sociales, Sants habría de seguir la suerte de Barcelona, cuyos gérmenes de perturbación son más numerosos y de más poder y cuyas aspiraciones suelen ser más trascendentales, resultado de las agregaciones a un centro más perturbador, mayor dificultad para dominarlas con grave peligro para las cuestiones de orden público” (43).

La lentitud con que se gestionaba el expediente de anexiones motivó la elaboración de un escrito del Ayuntamiento de Barcelona dirigido a la Diputación pidiendo la agilización del mismo. Así, el 15 de noviembre de 1876 Barcelona formalizó un oficio proponiendo la agilización del expediente de anexiones. La Diputación respondió señalando que la lentitud era debida al mismo Ayuntamiento barcelonés. En contestación éste elevó un escrito el 5 de enero de 1877 pidiendo la reactivación del expediente.

Este escrito de Barcelona está firmado por su alcalde Manuel Girona y constituye un texto realmente importante. Girona empieza el mismo señalando que la lentitud con que había procedido Barcelona era debido a su voluntad de no enajenarse su amistad con los municipios vecinos. No obstante, en mi opinión, la razón era bastante diferente. Cuando se inició el expediente en febrero de 1876 Barcelona aducía como razón legal para efectuar la anexión el artículo 4 de la ley municipal de 1870 relativa a que la anexión puede producirse cuando hay confusión de cascos urbanos. Pero ahora la situación legal había variado. La nueva ley Municipal de 1877 indicaba que se podía realizar la anexión de todos los municipios que distasen 10 kilómetros de la capital del Reino y 6 de los municipios de más de 100.000 habitantes. Esta sustancial modificación en la legislación municipal realizada por Romero Robledo, político conservador y caciquil, seguramente fue acordada por las presiones del importante grupo conservador barcelonés. Aunque la ley municipal esté fechada en 1877, ésta ya estaba aprobada el 16 de diciembre de 1876.

Esta modificación legal, que ha inducido a error a

diversos investigadores porque creían que era la legislación de 1877 sobre la distancia de 6 kilómetros la que permitió la apertura del expediente anexionador, cambió la situación legal de los municipios del llano de Barcelona, hasta el extremo de que a la larga sentenció en 1897 su precaria autonomía. En el escrito de Girona se remarca esta nueva situación legal que viene a favorecer la posición de Barcelona. Ahora Barcelona contaba con el artículo 4.9 de la Ley Municipal de 1870 y disponía de más de 100.000 habitantes, lo que le permitía agregarse todos los municipios incluidos en el expediente anexionador, situados todos a una distancia menor a los 6 kilómetros de su casco.

Después de haber expuesto las razones legales para la petición barcelonesa de anexión Girona pasa a rebatir los inconvenientes presentados por los diferentes municipios, así como a señalar las ventajas que reportaría para Barcelona. Según él, las mejoras que la anexión traería serían múltiples, pues Barcelona precisaba un matadero y no tenía espacio para instalarlo, de un cementerio ya que el existente era totalmente insuficiente y, sobre todo, variar la situación de la línea de consumos, pues al ser menor el impuesto de consumos en los municipios circundantes se producía un abundante fraude y contrabando.

Después de haber expuesto las razones legales para la petición barcelonesa de anexión Girona pasa a rebatir los inconvenientes presentados por los diferentes municipios, así como a señalar las ventajas que reportaría para Barcelona

A continuación, el alcalde y banquero Girona dedica una especial atención a refutar el criterio de que la anexión comportaría la unión de los elementos revolucionarios y por tanto un aumento en las posibilidades de la acción revolucionaria. La respuesta de Girona a estas argumentaciones tiene un interés indudable para conocer las ideas que tenía la burguesía conservadora barcelonesa sobre el control del espacio urbano de una ciudad, que había sido designada por Engels como la "ciudad de las barricadas" y que años después sería llamada por los anarquistas como *La Rosa de Fuego*. En opinión de Girona:

"Nada más fácil empero que destruir este aparente argumento; enlazadas materialmente las referidas poblaciones

¿Acaso la consideración de pertenecer a jurisdicciones distintas sería obstáculo para que permaneciesen unidos los que lucharon en favor de una misma causa o unos mismos intereses? Es evidente que no, como lo es también que verificada la fusión encontraría menores obstáculos, la apertura de las grandes vías estratégicas en las cuales podrían colocarse convenientemente los cuarteles, siendo ésto una garantía de la facilidad con que se verificaría la represión de cualquier motín que estallase” (44).

La importancia de estos criterios sobre la posterior ubicación de los cuarteles de Barcelona es evidente. Así por ejemplo, la instalación del cuartel de Bruc en el extremo de la Diagonal y el de Lepanto en la Gran Vía son una confirmación del criterio espacial del control del espacio urbano defendida por Girona. Aunque, como se pondrá de manifiesto al final de este escrito, no está tan clara la eficacia de dicho planteamiento represivo.

Respecto a los aspectos económicos negativos expuestos por los municipios del llano, Girona también dió una serie de respuestas que vale la pena considerar con el fin de situar globalmente las contrapartidas positivas que podía tener para dichos municipios su anexión a Barcelona. Girona, que empieza reconociendo que la agregación representaría una subida de las tarifas industriales, señala al respecto que: *“no se ha de olvidar en este caso que la Ley regula las cuotas por medio de las agremiaciones, pudiendo rebajar hasta la tercera parte al mismo tiempo que aumentarse hasta el cuádruplo, según la distinta importancia del establecimiento industrial. Y esta elasticidad en las cuotas y los recursos que los contribuyentes que se crean agraviados tienen, según la Ley, para exponer sus reclamaciones, es la mayor refutación que puede hacerse al mencionado argumento” (45).*

Sobre el impuesto de consumos Girona manifiesta que *“al tiempo que dejarán de existir los derechos duplicados que deben satisfacer los artículos en favor de los cuales no están establecidos los tránsitos; y sobre todo que... será más difícil el contrabando... lo cual reduciendo el tipo de impuesto de consumos producirá el mismo económico resultado de la baratura de dicho impuesto” (46).* El argumento que hace referencia al aumento de los impuestos por el mayor tamaño de la ciudad resultante es rechazado por el alcalde-banquero, pues dicho razonamiento *“claudica por su base en vista de las reglas que para las cédulas fijan los presupuestos vigentes, los cuales si para algo atienden a la categoría de población, es para los alquileres, controvertiéndose bajo este concepto este argumento en pro de la fusión, por cuanto el menor alquiler implica más próspera posición, respecto de las cédulas personales en poblaciones de menor categoría” (47).*

Las respuestas dadas por Girona ponen de relieve la complejidad de los aspectos económicos y políticos que había tras el expediente de anexiones. Aunque los motivos presentados hasta aquí por ambas partes estén sesgados hacia sus propios intereses, muestran el marco general tras el que se iría desarrollando el proceso anexionador. Pero, de hecho, las dos partes parecen plantearlo como una carrera en el fomento, control y rentabilización del crecimiento urbano y la industrialización del espacio barcelonés.

El escrito de Girona produjo sus efectos en la administración de la Diputación, que rápidamente, el 17 de enero de 1877, envió una circular a los municipios de las Corts, Horta y Sant Andreu pidiéndoles que enviarán sus respectivos informes. El primero de estos municipios en contestar fue el de Horta, que lo redactó el 26 de enero de ese mismo año. Su informe especificaba que se habían celebrado diversas reuniones en las que se había decidido mantener su autonomía e independencia *“por ahora”*. Escrito con un estilo muy literario está muy alejado de las sistemáticas exposiciones realizadas por municipios como Gràcia o Sant Martí (48).

Después de haber rechazado los planteamientos de Barcelona, Sant Andreu pasa a exponer los efectos negativos que tendría para este municipio la anexión. La posibilidad de que la agregación facilite la unión de los elementos revolucionarios también está presente en sus alegaciones. Igualmente se hace referencia a las negativas repercusiones que tendría para la clase obrera la unificación fiscal con Barcelona.

Un día más tarde, el 27 de enero, elaboró su informe Sant Andreu del Palomar. En un extenso escrito se manifiesta su oposición a ser anexionado. Sant Andreu empieza por poner en entredicho el tema de la unidad, porque para este municipio, sencillamente no existe. Respecto a la utilización del ensanche de Cerdá como elemento unificador se responde que *“el Reglamento general de 29 de junio de 1864, el cual dedica nada menos que todo un capítulo al objeto de recabar*

el acuerdo de ambos para las obras que se realicen en ambas". También refuta la falta de espacio argüida por Barcelona para ubicar su cementerio, pues las nuevas leyes de ensanche le permiten solucionar este problema.

Después de haber rechazado los planteamientos de Barcelona, Sant Andreu pasa a exponer los efectos negativos que tendría para este municipio la anexión. La posibilidad de que la agregación facilite la unión de los elementos revolucionarios también está presente en sus alegaciones. Igualmente se hace referencia a las negativas repercusiones que tendría para la clase obrera la unificación fiscal con Barcelona. El informe plantea de una forma muy realista la perjudicial incidencia que tendrían estos gravámenes sobre los obreros y su imposibilidad de eludirlos, pues difícilmente podrán trasladarse lejos de las fábricas de Barcelona:

"¿Quién les da seguridad por otra parte de encontrar trabajo en otro punto con ventajosas condiciones? Y porqué hacerse ilusiones y dónde lo han de hallar fuera de los pueblos que circuyen la ciudad? ¿Hay centro alguno manufacturero que carezca de arrabales? ¿Cómo lo haría sin éstos la clase jornalera en los principales centros de producción de Europa?" (50).

Este texto representa una muestra temprana sobre la diferenciación funcional y residencial que se estaba imponiendo en la Barcelona ochocentista. Algunos municipios como Sants, Sant Martí o Sant Andreu tenían plena conciencia de ser zonas urbanas destinadas a la producción industrial y a la residencia de obreros. Precisamente una de las líneas estratégicas más coherentes presentada por estos municipios fue el resaltar estos aspectos diferenciales con Barcelona.

Después de exponer los perjuicios económicos que tendría la unión con Barcelona, el informe pone de relieve el hecho de que la anexión comportaría una reducción de los servicios municipales (instrucción, vigilancia, proximidad usuario...). De la misma forma que en anteriores informes se

describe al barrio de Hortafrancs como un ejemplo de la pésima administración barcelonesa respecto a sus arrabales. También se especifica que el Ayuntamiento de Barcelona tiene una deuda muy elevada y que la agregación podría ser una forma de distribuir y aumentar los contribuyentes que podrían ayudar a sufragarla.

Tras el informe de Sant Andreu el expediente quedó paralizado algo más de un año. Así, el 6 de agosto de 1878 la Diputación pide a las Corts que dé cuenta de su posición. Este municipio, que fue el último en redactar su informe, lo hizo el 14 de agosto de 1878. En el mismo se manifiesta que las Corts "es esencialmente agrícola" y que "se ha desarrollado considerablemente en los últimos años debido en gran parte a que las personas de la capital han establecido gran número de casas de recreo en el término de su jurisdicción" (51). Todo ello hace que su carácter sea muy diferente al de Barcelona. También se argumenta que si después de los es-

*Todos los municipios incluidos en el expediente anexionador redactaron y publicaron un folleto titulado **Exposición elevada por los municipios de Gracia, Sants, San Gervasio de Cassoles, San Andrés del Palomar, Horta, las Corts y San Martín de Provençals en contra de la pretendida agregación de estos pueblos a la ciudad de Barcelona***

fuerzos realizados por sus vecinos para obtener la independencia de Sarrià se viesen ahora agregados a Barcelona tomarían dicha disposición como una medida totalmente injusta.

La presión de Barcelona debió aumentar de nuevo hasta tal punto que el 27 de febrero de 1879, unos pocos meses después del informe de las Corts todos los municipios incluidos en el expediente anexionador redactaron y publicaron un folleto titulado *Exposición elevada por los municipios de Gracia, Sants, San Gervasio de Cassoles, San Andrés del Palomar, Horta, las Corts y San Martín de Provençals en contra de la pretendida agregación de estos pueblos a la ciudad de Barcelona*. Este manifiesto conjunto señala que la principal razón por la que Barcelona desea la fusión con los municipios circundantes no es de índole económica, sino política. Para estos municipios Barcelona:

"...lo que ambiciona es aumentar su influencia y poderío con el incremento de población que el censo le daría entonces a su favor. Podría, a no dudar, empeñarse en tal caso a la capital de la Monarquía que hoy en diversos órdenes y muy en particular en población tiene sin disputa sobre Barcelona" (52).

Dicha exposición no aporta prácticamente ninguna idea nueva respecto a las presentadas en los informes entregados anteriormente a la Diputación. Se trata de una recopilación y síntesis de los principales argumentos señalados por los municipios del llano para oponerse a su fusión con Barcelona. Aparte de todos los criterios económicos y administrativos negativos ya apuntados se vuelve a dar importancia al tema del orden público (53). Pero, tal vez lo más interesante de este informe dirigido al Rey sea la petición de que para resolver sus problemas urbanísticos puedan utilizar el "derecho que los artículos 80 y 81 de la Ley Municipal les concede para asociarse y obrar en mancomun en todos aquellos servicios que les atañen y sean de interés mutuo" (54).

De hecho, este criterio constituye no sólo una respuesta conjunta, sino la primera vez que se ofrece una alternativa municipal al criterio unitario propuesto por Barcelona: la mancomunidad de servicios municipales. Era una posibilidad que fue reconocida por primera vez en la Ley Municipal de 1870 y corroborada en la de 1877. Pero esta posibilidad no fue utilizada, como se verá, por los municipios del llano para hacer frente con eficacia a las gestiones de Barcelona.

Por último, la comisión de división territorial de la Diputación de Barcelona presentó el 7 de noviembre de 1879 un dictamen contrario a la anexión de dichos municipios a Barcelona. El dictamen, tras exponer las razones aducidas por las dos partes, cree que "la agregación llevada a cabo de una manera brusca, sin la preparación que un hecho de tal magnitud exige, implicaría una larga serie de violencias, de dificultades y hasta de inconvenientes cuando más importantes de seguro que los que ofrezca la prolongación del actual estado de cosas" (55).

Además, considera que, aunque estos municipios están incluidos en el ensanche proyectado por Cerdá, queda todavía mucho espacio por urbanizar. Y una agregación inmediata ocasionaría trastornos administrativos irreparables, pues los municipios del llano se quedarían, en buena parte, sin el personal administrativo que hoy les atiende. El dictamen también tiene en cuenta las repercusiones negativas que sobre los obreros tendría la agregación, ya que "es un hecho que dichas poblaciones constituyen hoy por diversas circunstancias el albergue de numerosas clases proletarias" (56).

Una vez expuestas las dificultades que entrañaría una aprobación inmediata de la agregación, se propone una nueva estrategia a seguir. Los miembros de la comisión aconse-

jan, "con su criterio favorable, en principio, hasta cierto punto a la fusión y deseosa tanto de que ésta se vaya preparando desde luego", a la Diputación en pleno la adopción de los siguientes acuerdos: 1) paralización del proceso anexionador; 2) "encarecer a todos los municipios interesados la urgente necesidad de que por el propio sistema de aveniencia se forme entre todos ellos las asociaciones y comunidades para que facultan los artículos 80 y 81 de la Ley Municipal al objeto de establecer recursos y crear entidades que atiendan a la conservación de las grandes vías que enlazan la Capital con las poblaciones vecinas" (57); y, 3) trasladar dichos acuerdos al gobernador y que éste los transmita a los municipios afectados.

El dictamen, que había sido elaborado por los diputados provinciales Call, Doménec Sert y Catarineu fue objeto de discusión y enmiendas por parte de los diputados Prats, Henrich, Taulina y Jover, pero éstas fueron derrotadas en

La comisión de división territorial de la Diputación de Barcelona presentó el 7 de noviembre de 1879 un dictamen contrario a la anexión de dichos municipios a Barcelona

votación el 7 de febrero de 1880, por lo que éste resultó aprobado. Doménec Sert (1832-1897) era un fabricante textil, que llegó a ser presidente de la Diputación barcelonesa, así como del Fomento del Trabajo Nacional. Por su parte, Doménec Call (1834-1894) que era abogado luego fue alcalde accidental de Barcelona y militó en las filas del partido conservador. El acuerdo adoptado por la Diputación representaba un reconocimiento de las reivindicaciones de los municipios del llano, proporcionándoles un instrumento de acción como era la mancomunidad municipal. El dictamen intentaba de forma hábil posponer la cuestión para más adelante y en este sentido su decisión puede interpretarse como una preparación del terreno para una no lejana y deseada anexión. Es decir, la anexión podía ser deseable en un plazo razonable de tiempo siempre y cuando se dieran las condiciones necesarias.

A pesar de que el dictamen provincial fue negativo no por ello cesó la burguesía barcelonesa en sus propósitos anexionadores. Hacia noviembre de 1881 se produjeron de nuevo fuertes presiones barcelonesas. Los municipios, que volvieron a unirse, acordaron que el gobierno se comprometiese a no efectuar la agregación por medio de un Real Decreto, sino a través de una Ley debatida en las Cortes (58).

Las presiones de Barcelona volvieron a fracasar, pues el 27 de enero de 1882 con los liberales en el poder, llegó una orden del Director de la Administración Local derogando el proceso agregador. De esta forma, con el informe negativo de todos los municipios del llano, con el dictamen contrario de la Diputación de Barcelona y con una intervención también contraria del gobierno central se cerró el primer expediente anexionador.

NOTAS

(1) Este trabajo está basado en la tercera parte de mi tesis doctoral, especialmente en su último capítulo dedicado a las anexiones de municipios del llano barcelonés, que se reproduce aquí con algunas modificaciones formales. La tesis denominada *Política territorial y anexiones de municipios urbanos en España (siglos XIX-XX)*, fue presentada en el Departamento de Geografía de la Universidad de Barcelona (Universidad de Barcelona, abril 1985, 3 vols.) y dirigida por el profesor Horacio Capel.

(2) BALMES, Jaume (1844), citado en Fabiá ESTAPE, 1968, pág. 136.

(3) BERTRAN i SOLER, Tomás: *Itinerario descriptivo de Cataluña*, Barcelona, Oliveres, 1847, págs. 87-89.

(4) DURAN i BAS, Manuel: 1854, pág. 12.

(5) Afirma Cerdà que "...cuando se trata de dar mayor extensión a un núcleo urbano, se hace casi siempre indispensable dictar algunas providencias y tomar ciertas disposiciones, que no pueden buenamente limitarse al radio jurisdiccional de aquel municipio, sino que han de alcanzar forzosamente, si han de producir los resultados apetecibles, a todo el campo al que el agrandamiento sucesivo y probable ha de extenderse. Y como es difícil y a veces del todo punto imposible, armonizar los intereses de cada una de las municipalidades cuya jurisdicción coincide con ese campo urbanizable... lo que resulta es que o no se verifica el agrandamiento, o se verifica mal y de mala manera, sin responder casi nunca al espíritu de unificación que en él ha de presidir, si ha de satisfacer al interés comunal presente y venidero del núcleo agrandado", 1867, vol. I, pág. 265.

(6) Al respecto ver los trabajos de Enriqueta DÍAZ (1982), 1984; Antoni SEGURA y Jaume SUAU (1982), 1984; Teresa SOLA i Àngels SOLA (1982), 1984; y, Mercè TATJER, 1979 y (1962), 1984.

(7) DÍAZ, Enriqueta (1982), 1984, pág. 251.

(8) DÍAZ, Enriqueta, *Ibidem*, pág. 253.

(9) El geógrafo Francesc Carreras i Candi manifiesta que el privilegio de 1319 indica la jurisdicción de Barcelona sobre el territorio que va desde Montgat hasta Castelldefels, s.d., vol. 2, pág. 965. En un trabajo más reciente del arquitecto Pere J. BASSEGODA publicó un libro titulado *Huerta y viñedo de Bar-*

celona, Barcelona, 1971, en el que exponía los límites jurisdiccionales de la Barcelona medieval, incluyendo un mapa en el que se especificaba su territorio.

Estos estudios pro-barceloneses han sido puestos en cuestión por otros investigadores. Así, por ejemplo, Carles Carreras precisa que "els fets semblen ésser que Sants era l'extrem occidental de l'hort i vinyet de Barcelona, els límits del qual mai han pogut ésser apreciats", 1980, pág. 119. Afirmación que contrasta con el libro de P. J. BASSEGODA,

(10) CARRERAS i CANDI, Francesc, s.d., vol. 2, pág. 954.

(11) Al respecto ver Josep Maria TORRAS i RIBÉ, *Els municipis catalans de l'antic règim (1453-1806)*, Barcelona, 1983.

(12) Al respecto ver J. M. FABRE y J. M. HUERTAS, 2ª ed., 1980, vol. 1, pág. 23.

El geógrafo C. CARRERAS señala que Sants al igual que los demás municipios, adquirió su independencia con el Decreto de Nueva Planta, 1980, pág. 120.

(13) CASTILLO, Alberto del, 1945, pág. 337.

(14) FABRE, J. M., y HUERTAS, J. M., 2ª ed., 1980, vol. 2, pág. 17.

(15) Al respecto ver *EXPOSICIÓN razonada que el barrio de Gràcia... ha elevado a S. M. en solicitud del título de Villa*, 1850, pág. 7.

(16) *EXPOSICIÓN razonada...*, *Ibidem*, págs. 7-8.

(17) *EXPOSICIÓN razonada...*, *Ibidem*, págs. 9-10.

(18) CASASÚS I GURI, J. M., 1976, págs. 137-39,

(19) CASASÚS I GURI, J. M., *Ibidem*, pág. 139.

(20) CASASÚS I GURI, J. M., *Ibidem*, pág. 146.

(21) Al respecto ver J. M. FABRE y J. M. HUERTAS, 2ª ed., 1980, vol. 1, págs 223-24

(22) CARRERAS, Carles, 1974, pág. 60.

(23) DURÁN I SAMPERE, Agustí, 1972.

(24) CARRERAS i CANDI, Francesc, s.f., págs. 1027-28.

(25) *EXPEDIENTE relativo a la segregación del barrio del Taulat de Sant Martí de Provençals*, 1863, s.p.

(26) CARRERAS i CANDI, Francesc, s.f., pág. 1028.

(27) FABRE, J. M. y HUERTAS, J. M., 2ª ed. 1980, vol. 1, págs. 53-54.

(28) Ver *EXPEDIENTE sobre la agregación al término municipal de Barcelona del terreno que ocupa el cementerio general de dicha (en Sant Martí) y camino que a él conduce*, Sant Martí, 1848.

(29) *EXPOSICIÓN de motivos que realiza Marià Maspons i Labrós...*, Barcelona, 1876.

(30) La historiadora Montserrat LLORENS, (1958), 3.2 ed., 1980, ha trazado una bibliografía que puede ser útil para comprender las actividades realizadas por Manuel Girona, págs. 387-93. Más reciente es el estudio de Francesc CABANA titulado *Història del Banc de Barcelona (1844-1920)*, Barcelona, 1978, 259 págs.

- (31) Al respecto ver Manuel GIRONA, 1883.
- (32) *Informe del municipio de Sant Gervasi... oponiéndose a su anexión a Barcelona*, Sant Gervasi, 1876.
- (33) *Ibidem*.
- (34) *Informe del municipio de Sant Martí... oponiéndose a su anexión a Barcelona*, Sant Martí de Provençals, 1876.
- (35) *Informe del municipio de Sarrià... oponiéndose a su anexión a Barcelona*, Sarrià, 1876.
- (36) *Ibidem*.
- (37) *Informe oponiéndose a la agregación de la Villa de Gràcia y otros municipios a Barcelona dirigido por el Ayuntamiento de dicha villa...*, Gràcia, 1876, pág. 5.
- (38) *Ibidem*, pág. 6.
- (39) *Ibidem*, pág. 8.
- (40) *Ibidem*, pág. 12.
- (41) *Ibidem*, pág. 13.
- (42) *Informe del municipio de Sants... oponiéndose a su anexión a Barcelona*, Sants, 1876, s.p.
- (43) *Ibidem*.
- (44) GIRONA, Manuel, *Escrito dirigido al Excmo. Sr. Presidente de la Diputación Provincial de Barcelona pidiendo la reactivación del expediente de anexión*, Barcelona, 1877.
- (45) *Ibidem*.
- (46) *Ibidem*.
- (47) *Ibidem*.
- (48) En el *Informe del Municipio de Horta... oponiéndose a su anexión a Barcelona*, Horta, 1877, s.p., se responde a la pretensión barcelonesa de anexionarse Horta de la siguiente manera: "Atraviese primeramente la Dama, conquiste después el largo trecho agrícola que nos separa; y engalanada con hermosas calles, buenas avenidas y hondos paseos, acérquese con paso medurado y cadencioso hasta la villa de Gra-

cia por una parte y por la otra hasta el pueblo de San Martín de Provencals, términos divisorios de esta localidad, y entonces deslumbrado Horta por tanta coquetería, se tendrá por muy dichoso en aceptar el enlace que hoy por hoy se halla en el caso de reusar".

(49) *Informe del municipio de Sant Andreu... oponiéndose a su anexión a Barcelona*, Sant Andreu, 1877, s.p.

(50) *Ibidem*.

(51) *Informe del municipio de Las Corts... oponiéndose a su anexión a Barcelona*, Las Corts, 1878, s.p.

(52) *EXPOSICIÓN elevada por los municipios de Gràcia... en contra de la pretendida agregación de estos pueblos a la ciudad de Barcelona*, Barcelona, 1879, pág. 7.

(53) En esta *EXPOSICIÓN elevada por los municipios de Gràcia...*, se argumenta de nuevo que: "Sin embargo, todos estos pueblos hoy disgregados, mañana, hecha la fusión, no formarían más que un centro, ¿Y se han calculado bajo el punto de vista militar y estratégico las consecuencias de una anexión semejante? ¿No se puede llegar un día en que las turbulencias de un partido agiten las masas, atizando el fuego de una insurrección?", *Ibidem*, pág. 8.

(54) *Ibidem*, págs. 26-27.

(55) *Dictamen de la Diputación Provincial de Barcelona contrario a la anexión de los municipios del llano de Barcelona a esta ciudad*, Barcelona 1879-80, s.p.

(56) *Ibidem*.

(57) *Ibidem*.

(58) Sobre esta decisión C. CARRERAS comenta que "era fallaciosa, ja que en tot cas Barcelona també tindria més força a les Corts que els municipis del Pla junts, sobretot quan una part de les oligarquies locals... eren partidaries de l'agregació, però acontentà els municipis", (1982), pág. 471. ❖❖❖

ACTIVITATS

primavera-estiu 2025

LA VERNEDA DE SANT MARTÍ, PAM A PAM

Cicle de xerrades sobre la història del barri

Cada dilluns de 19:30 a 20:30 a la SALA D'ACTES del Centre Cívic Sant Martí.

#96 - Dilluns, 7 d'abril
ELS CENTRES D'ATENCIÓ PRIMÀRIA (CAP) DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

#97 - Dilluns, 28 d'abril
EL DRET A MORIR DIGNAMENT

#98 - Dilluns, 5 de maig
EL ROMANÇO DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS

#99 - Dilluns, 12 de maig
ELS 73 BARRIS DE BARCELONA

#100 - Dilluns, 19 de maig
LA COMTESSA DOLÇA DE PROVENÇA I LA TORRE DEL FANG

#101 - Dilluns, 26 de maig
LA SEGURETAT A LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

RUTES

EL NUCLI ANTIC DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS

Dissabte, 5 d'abril

A les 11 h. Durada aproximada: 2 h.

Sortida: Centre Cívic Sant Martí

(La Selva de Mar, 215).

Gratuït amb inscripció prèvia. S'ofereix servei de radioguies.

LA VERNEDA DE SANT MARTÍ: DELS HORTS ALS BLOCS

Dissabte, 17 de maig

A les 10 h. Durada aproximada: 3 h.

Sortida: Biblioteca Gabriel García

Márquez (Treball, 219).

Gratuït amb inscripció prèvia. S'ofereix servei de radioguies.

RUTA HISTÒRICA PER LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (1). BARRI 72

Dissabte, 24 de maig

A les 11 h. Durada aproximada: 2 h.

Sortida: Centre Cívic Sant Martí

(La Selva de Mar, 215).

Gratuït amb inscripció prèvia. S'ofereix servei de radioguies.

RUTA HISTÒRICA PER LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (2). BARRI 73

Dissabte, 31 de maig

A les 11 h. Durada aproximada: 2 h.

Sortida: Centre Cívic Sant Martí

(La Selva de Mar, 215).

Gratuït amb inscripció prèvia. S'ofereix servei de radioguies.

XERRADES A LA BIBLIOTECA GARCÍA MÁRQUEZ

Dimarts, 29 d'abril, a les 18.30 h.

ELS LLIBRES DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ. AUTORS I AUTORES, VERNEDENCIS I VERNEDENQUES

Dimarts, 1 de juliol, a les 18.30 h.

LA NOVA ESTACIÓ FERROVIÀRIA DE LA SAGRERA

EXPOSICIONS

Del 2 al 30 d'abril GRANS FOTÒGRAFS A LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

Centre Cívic Sant Martí. Sala d'actes (La Selva de Mar, 215).

Del 7 al 30 de maig MASIES I FÀBRriques A LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

Centre Cívic Sant Martí. Sala d'actes (La Selva de Mar, 215).

la verneda lluitadora

1

CONTRA EL BARRAQUISME (1980)
Ara, futura estació de la Sagrera

2

CONSERVEM CA L'ARNÓ (1982)
Ara, Ludoteca Ca l'Arnó

3

MANIFESTACIÓ PER UN HOSPITAL (1979)
Ara, Residència La Verneda

LA PAU (1975)

5

LIMPIEZA PUBLICA... PERO A CARGO DE LOS VECINOS

Los vecinos del barrio La Pau nunca han tenido la suerte —llamémosle «suerte» a algo que reviste carácter de derecho— de que el Ayuntamiento haga limpiar su plaza y sus parterres.

En estos días festivos un grupo de vecinos, cansados de convivir con la suciedad

del medio ambiente público se armaron de cencerros de limpieza-escobas, palas y sacos —y procedieron a limpiar ellos mismos aquello que la limpieza municipal ha olvidado. En la foto de nuestro compañero Soteras vemos a una parte del grupo en plena función-limpieza.

4

MANIFESTACIÓ DEMANANT L'ESCOLA DELS HORTS I L'ESCOLA D'ADULTS (1978)

Per publicar fotografies antigues del barri al butlletí *auro invento*, enviar a:
auroinvento@hotmail.com